



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ**  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΔΙΑΔΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ**  
**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»**

**ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γγν. ΠΑΠΠΑΣ**

**ἦθος και Φύσις στο *Περί Ἀλοπίας* του Γαληνού**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020**

**ἦθος και Φύσις στο *Περί Αλοπίας* του Γαληνού**





**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ**  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ**  
**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

**ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γγν. ΠΑΠΠΑΣ**

**ἦθος και Φύσις στο *Περί Ἀλοπίας* του Γαληνού**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020**

### Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. **Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος**, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων).
2. **Ιωάννης Γ. Καλογεράκος**, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (μέλος).
3. **Ελένη Γ. Λεοντσίνη**, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπουσα).

Η έγκριση της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας υπό της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί την αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως.

Στον πατέρα μου Ιγνάτιο

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιστορία και το είδος της πραγματείας *Περί Αλυπίας* του Γαληνού.....8

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

#### ΗΘΙΚΗ

1.1	Λύπη και αλυπία.....	19
1.2	Οι έννοιες της «μίμησης», της «μεγαλοψυχίας» και του «καλού»...23	
1.3	Η μέθοδος θεραπείας της ψυχής: αοχλησία και αταραξία.....33	
1.4	Η τεχνική της θεραπευτικής μεθόδου της ψυχής.....37	
1.5	Η υφή της ψυχής.....43	

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

#### ΦΥΣΙΣ

2.1	Εννοιολογικοί ορισμοί της έννοιας της φύσεως.....53	
2.2	Τα πάθη της ψυχής.....59	
2.3	Οι κράσεις.....71	
2.4	Η κληρονομικότητα.....82	

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....90

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....93

(Summary).....107

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

### Η ιστορία και το είδος της πραγματείας *Περί Άλυπίας* του Γαληνού.

Η πραγματεία του Γαληνού με τίτλο *Περί Άλυπίας* ανακαλύφθηκε το 2005 από τον Γάλλο ερευνητή Antoine Pietrobelli, σε χειρόγραφο στη Μονή Βλατάδων στην Θεσσαλονίκη (γνωστό ως Βλατάδων 14, fol.10v-14r),<sup>1</sup> αν και έχει σωθεί και σε αραβική γραφή με πολλές και ουσιώδεις διαφορές.<sup>2</sup> Η λατινική απόδοση του τίτλου είναι *De indolentia*. Ο τελευταίος μελετώντας τον Ιανουάριο του 2005 τον *Κατάλογο τῶν ἐν τῇ μονῇ Βλατέων (Τσαούς - Μοναστήρι) ἀποκειμένων κωδίκων του Σ.*

---

<sup>1</sup> Το έτος 2010 η πραγματεία του Γαληνού δημοσιεύθηκε από τους Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδη, στο «Γαληνού Περί άλυπίας», *Ελληνικά*, 60 (2010), σσ. 63-148. Στο εξής KS. Το έτος 2016 δημοσιεύθηκε από την Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Άλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», στο: Γαληνός, *Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)*, μτφρ. Παρασκευή Κοτζιά-Παναγιώτης Σωτηρούδης, επίμ. Ιωάννης Πολέμης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2016, 9-48, σ. 12-13. Στο εξής *Περί Άλυπίας*. Οι παραπάνω εισαγωγικές παρατηρήσεις της Σ. Ξενοφώντος δημοσιεύθηκαν σε άρθρο της το 2014 στην Αγγλική γλώσσα στο S. Xenophonotos, «Psychotherapy and Moralising rhetoric in Galen's newly discovered avoiding distress (Peri Alypias)» *Medical History*, 58 (4), (2014), pp. 585-603. Το έτος 2008 ακολούθησε η έκδοση με εικασίες σε φθαρμένα χωρία από τον Ι. Πολέμης, «Διορθωτικά στο Περί Άλυπίας του Γαληνού», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 43 (2011), σσ. 372-378, όπως επίσης και από τον I. Garofallo, «Congetture inedite», *Galenos*, 2 (2008), 137-8. Το έτος 2016 δημοσιεύθηκε η έκδοση της πραγματείας στην αραβική γλώσσα μεταφρασμένη στα αγγλικά από τον V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», στο: P.N. Singer, *Psychological Writings: Avoiding Distress, Character Traits, The Diagnosis and treatment of the Affection and Errors Peculiar to Each Person's Soul, The Capacities of the Soul Depend on the Mixtures of the Body*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, 45-76, p. 60. Στο εξής Kr.

<sup>2</sup> Για την αραβική έκδοση βλ. D. Davies, «Some quotations from Galen's *de indolentia*», στο C.K. Rothschild – T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, 57-64, pp. 57, 59. Πρβλ. A. Pietrobelli, «Arabic *Περί άλυπίας*: Did al-Kindi and Razi read Galen?» στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, pp. 265-284.



Ευστρατιάδη,<sup>3</sup> ο οποίος είχε γραφεί το 1918, και περιλάμβανε τους τίτλους των έργων του Γαληνού που υπήρχαν μέσα στα χειρόγραφα της μονής, παρατήρησε πως αναφερόταν εντελώς άγνωστα έργα του Γαληνού όπως το *De propriis placitis* και *De libris propriis*, και λίγους μήνες μετά, η επιβλέπουσα του V. Boudon-Millot με τον J. Jouanna μετέβησαν στην μονή για να τον επιθεωρήσουν, όπου παρατήρησαν ότι έλειπαν από αυτόν πέντε γαληνικά έργα μεταξύ των οποίων και το *Περί Άλυπίας*, τα οποία όμως υπήρχαν στον κώδικα 14. Στη συνέχεια η παραπάνω δημοσίευσε το *Περί Άλυπίας*, από μικροφίλμ.<sup>4</sup> Η πραγματεία που μελετούμε έχει τη μορφή απαντητικής επιστολής σε φίλο του Γαληνού για το πως ο ίδιος μπόρεσε να αντιμετωπίσει την απώλεια της προσωπικής του περιουσίας από μια καταστρεπτική πυρκαγιά στη Ρώμη το 193 μ.Χ.<sup>5</sup> Στην αρχαία γραμματεία συναντάμε τα «προτρεπτικά» έργα που στοχεύουν στις ηθικές συμπεριφορές, τα «θεραπευτικά» που στοχεύουν στη μείωση των έντονων συναισθημάτων και τα «συμβουλευτικά» που επικεντρώνονται στην ευτυχία. Το *Περί Άλυπίας* είναι έργο «θεραπευτικό» και όχι «προτρεπτικό» ή «συμβουλευτικό», γιατί εφαρμόζει εξειδικευμένες φιλοσοφικές συμβουλές σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αντιμετώπισης παθών και έντονων συναισθημάτων.<sup>6</sup> Πιο ορθό είναι να πούμε ότι έχει στοιχεία από όλα τα παραπάνω είδη έργων με στόχο τη μείωση της λύπης, αν και ο P.N. Singer το κατατάσσει στα «προτρεπτικά» έργα, επειδή στοχεύει στην εξύψωση της ηθικής και είναι πιο γενικό από το έργο του Γαληνού *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, το οποίο είναι «υφηγητικό» έργο.<sup>7</sup> Για την Σ. Ξενοφώντος το *Περί Άλυπίας* είναι καθαρά

<sup>3</sup> Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ Βλατέων (Τσαούς - Μοναστήρι) ἀποκειμένων κωδίκων», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 2, (1918), σσ. 97-107.

<sup>4</sup> Βλ. C.K. Rothschild – T.W. Thompson, «Introduction (with illustration of Vlatadon 14)» στο C.K. Rothschild – T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, 3-20, pp. 4-5. Πρβλ. P.L. Tucci, «Galen's storeroom, Rome's libraries, and the fire of A.D. 192», *Journal of Roman Archaeology*, 21 (1), (2008), 133-148, p. 133.

<sup>5</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction». p. 71.

<sup>6</sup> Βλ. Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Άλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σσ. 15-16. Για τα είδη των παθών που μπορεί να θεραπευθούν με προτρεπτικά έργα βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in Περί Άλυπίας and Beyond», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, 180-198, pp. 181-182.

<sup>7</sup> *Αυτόθι*.

«θεραπευτικό» έργο, γιατί προτείνει μία συγκεκριμένη μέθοδο θεραπείας των παθών χωρίς να αποκλείεται η ειδολογική αλληλεπίδραση με τα «προτρεπτικά» και «συμβουλευτικά» έργα. Μάλιστα κάποιιοι μελετητές το κατατάσσουν στις «παραμυθίες», από τις οποίες όμως το *Περί Αλυπίας* διαφέρει ως προς το ότι δεν ασχολείται τόσο με απώλειες προσώπων ή εξορίας κάποιου ως αιτίες για τη θλίψη, όσο με τις υλικές στερήσεις. Επίσης δεν απευθύνεται σε άτομα που βρίσκονται σε πένθος οποιουδήποτε είδους, αλλά σε άτομα που αναζητούν φιλοσοφικές μεθόδους προς επίτευξη της ψυχικής ηρεμίας προληπτικά και όχι όταν αυτή έχει ήδη κλονισθεί.<sup>8</sup>

Το *Περί Αλυπίας* και το *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* είναι τα μοναδικά ηθικά έργα του Γαληνού, έχουν και τα δύο μορφή απαντητικής επιστολής σε φίλους, αλλά γράφτηκαν σκοπίμως έτσι από τον Γαληνό, με αποδέκτες οπωσδήποτε ένα ευρύτερο κοινό.<sup>9</sup> Έχει σωθεί και ένα ακόμα ηθικό έργο του Γαληνού, το *Περί ἠθῶν*, το οποίο είναι μια σύνοψη του συνολικού έργου σε αραβική γραφή, χωρίς να έχει ακόμα βρεθεί το πρωτότυπο.<sup>10</sup> Φαίνεται ότι το τελευταίο πρέπει

---

<sup>8</sup> Ο.π. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σσ. 15-16. Οι I.M. Athanasopoulou – A.A. Kousoulis – E. Poulakou-Rebelakou, «How to cope with disaster loss and mourning: Galen's paper which was lost for centuries», *Vesalius*, 17 (2), (2011), 99-101, p. 100, αναφέρουν ότι η θεραπευτική μέθοδος του Γαληνού περί αλυπίας δεν διαφέρει από τις σημερινές ψυχοθεραπευτικές μεθόδους που εφαρμόζονται στη λύση του πένθους αγαπημένων νεκρών ανθρώπων, στην αρνητική θεώρηση της αλλαγής, στη χαμηλή αυτοεκτίμηση, στην κοινωνική συμπεριφορά, στην ικανοποίηση ή όχι από τα χρήματα και στην ψυχική υγεία γενικότερα.

<sup>9</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, Claudii Galeni, *Opera Omnia*, Tomus 5, Editionem Curavit C.G. Kühn, Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Leipzig, 1821, Rept. 1964. Hildesheim, Georg Olms Verlagscuchhandlung. Για την ευρετηρίαση των έργων του Γαληνού στην έκδοση του Kühn βλ. Δ. Καραμπερόπουλος, *Γαληνού άπαντα. Οι τίτλοι των έργων κατά τόμους και ευρετήριο των τίτλων, Σύμφωνα με την έκδοση του C.G. Kuhn τόμοι 1-9, Λειψία 1821-1830*, Αθήνα, Εκδόσεις Σταμούλης, 1998.

<sup>10</sup> Για την ιστορία του χειρογράφου και τις εκδόσεις του βλ. P.N. Singer, «Character traits. Introduction», στο: P.N. Singer, *Psychological Writings: Avoiding Distress, Character Traits, The Diagnosis and treatment of the Affection and Errors Peculiar to Each Person's Soul, The Capacities of the Soul Depend on the Mixtures of the Body*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, 109-134, p. 109. Στην παρούσα μελέτη λήφθηκε υπόψιν η αγγλική μετάφραση της σύνοψης της πραγματείας από τον D. Davies, η οποία δημοσιεύθηκε στο παραπάνω έργο. Η

να είχε και αυτό μορφή απαντητικής επιστολής.<sup>11</sup> Οι αποδέκτες στα δύο πρώτα έργα δεν είναι τα ίδια πρόσωπα, ενώ δεν έχουμε καθόλου πληροφορίες για το τρίτο. Στο *Περί Άλυπίας* είναι ένας συνομήλικος του Γαληνού, ενώ στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* είναι ένας νέος άνδρας. Μάλιστα υπαρκτό πρόσωπο πρέπει να είναι μόνο το πρώτο.<sup>12</sup> Και οι δυο πάντως ήταν πλουσιότεροι από τον Γαληνό.<sup>13</sup> Ο Γαληνός αναφέρει το *Περί Άλυπίας* στο *Περί τῶν*

---

πραγματεία αποτελείται από τέσσερα βιβλία και αναφέρεται στο Γαληνός, *Περί τῶν ἰδίων Βιβλίων γραφή*, [C.G. Kühn, XIX, σ. 45] ως «τέσσερα βιβλία “Περί ἡθῶν”». Πρβλ. Γαληνός *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 27], στο οποίο ο Γαληνός το αναφέρει ως υπόμνημα περί των ἡθῶν και περιγράφει τον άλογο χαρακτήρα των παθῶν και της επιθυμητικής ψυχῆς. Πρβλ. επίσης A. Debru, «Galen’s approach to anatomy and the soul», *History of medicine*, 2 (2), (2015), 127-131, p. 130 η οποία αναφέρει ότι το *Περί ἡθῶν* μεταφράζεται στα λατινικά ως «*De moribus*» και ότι η ελληνική απόδοση του αγγλικού του τίτλου «*Character traits*» είναι «*Περί ἡθῶν*».

<sup>11</sup> Γαληνός, *Περί ἡθῶν*, 39 20 Kr: «Μάθε λοιπόν....», 46 Kr: «Θυμήσου λοιπόν....», 46 15 Kr: «Αν με ρωτήσεις....», 48 5 Kr: «Να ξέρεις ότι....».

<sup>12</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 49. Ο παραλήπτης του *Περί Άλυπίας* ήταν παρών στη μακροχρόνια επιδημία στη Ρώμη, πιθανά ευλογιά, και είχε δει ο ίδιος τον Γαληνό να χάνει σχεδόν όλους τους υπηρέτες του και να έχει υποστεί τρεις-τέσσερις φορές δεινές οικονομικές ζημιές και ο ίδιος ήταν που παρατήρησε ότι δεν είχε στεναχωρηθεί καθόλου με αυτό, ούτε και με την απώλεια της περιουσίας του εξαιτίας της πυρκαγιάς στη Ρώμη, όπως αναφέρει στο *Περί Άλυπίας* 1 5-10 KS. Αντίθετα δεν υπάρχει κανένα στοιχείο προσωποποίησης του παραλήπτη του, πλην του νεαρού της ηλικίας *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων)*. Η R. Flemming, «Galen and the plague», στο: C. Petit (ed.), *Galen’s Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, 219-244, σ. 226 αναφέρει ότι ο Γαληνός εννοεί ότι στη Ρώμη εμφανίσθηκε πανούκλα και όχι ευλογιά, ασθένεια εξαιρετικά μεταδοτική, η οποία επηρεάζει αρνητικά τις ατμοσφαιρικές συνθήκες με δυσμενείς σωματικές συνέπειες και για τους μη νοσούντες.

<sup>13</sup> Ο C. Gill, «Galen’s *Περί Άλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», στο: C. Petit (ed.), *Galen’s Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, 135-154, p. 140, αναφέρει πως και στα δυο αυτά έργα οι παραλήπτες ήταν πιο πλούσιοι από τον Γαληνό, πράγμα που έχει ιδιαίτερη αξία μιας και οι αποδέκτες ζητούν συμβουλές για το πως να αντιμετωπίζουν την απώλεια των υλικών αγαθών. Η μέθοδος του Γαληνού συνίσταται στην περιγραφή του τρόπου που την αντιμετώπισε ο ίδιος: ως πρότυπο συμπεριφοράς δηλαδή για τους άλλους ανθρώπους.

*ιδίων βιβλίων* ως έργο του περί ηθικής φιλοσοφίας, αν και αμφισβητείται ότι πρόκειται για την υπό εξέταση πραγματεία ή όχι.<sup>14</sup> Όπως αναφέρει ο P.N. Singer<sup>15</sup> το *Περί τῶν ιδίων βιβλίων* γράφτηκε σε γεροντική ηλικία, όπως και το *Περί Άλυπίας* και για αυτό και ο Γαληνός αναφέρει: «Και βέβαια το πιο φοβερό σε σχέση με την απώλεια των βιβλίων δεν το έχεις αντιληφθεί: ότι δεν υπάρχει καμία ελπίδα να ξαναφτιαχτούν, αφού εκείνη τη μέρα κάηκαν όλες οι βιβλιοθήκες στο Παλάτιο».<sup>16</sup> Για αυτό ακριβώς το λόγο κατηγοριοποιεί τα βιβλία του προς «έκδοσιν», μέσα στα οποία ήταν και η υπό μελέτη πραγματεία και εκείνα που δεν προορίζονται για έκδοση. Αντίγραφα των προς έκδοση βιβλίων υπήρχαν στις δημόσιες βιβλιοθήκες. Δεν ήταν απλώς μια απαντητική επιστολή, αλλά ένα έργο ηθικής φιλοσοφίας που απευθυνόταν σε ένα ευρύ κοινό, σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής, σε αντίθεση με κάποια πιο ειδικά, προφανώς ιατρικά έργα του, που τα συνέγραφε κατόπιν αμοιβής ίσως, για συγκεκριμένους αναγνώστες.<sup>17</sup> Παρόμοια έργα έχουν γραφεί από τον Επίκουρο, τον Πλάτωνα, τον Κικέρωνα, τους στωικούς, τον Πλούταρχο, τον Χρυσίππο, και τον Σενέκα με ψυχοθεραπευτικό περιεχόμενο. Το *Θεραπευτικό βιβλίο* του Χρυσίππου έχει χαθεί, όπως και όλα τα σχετικά έργα των παραπάνω. Τα μόνα που σώζονται είναι το *Περί Εύθυμίας* και το *Περί Άοργησίας* του Πλουτάρχου,<sup>18</sup> έργα με σκοπό τη θεραπεία των οδυνηρών

<sup>14</sup> Γαληνός, *Περί τῶν ιδίων Βιβλίων γραφή*, [C.G. Kühn, XIX, σ. 45]. Ο P.N. Singer, «New Light and Old Texts: Galen on His Own Books», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, 91-132, p. 125 αναφέρει πως πρόκειται για την υπό εξέταση πραγματεία, ενώ αντίθετος είναι ο J.T. Fitzgerald, «Galen and the Treatise on Grief», *Skriflig*, 50 (2) (2016), 1-7, p. 3, ο οποίος αναφέρει ότι η σύγχυση δημιουργείται επειδή κάποιοι ξένοι μελετητές μεταφράζουν τον τίτλο «*De indolentia*» ως «αλυπισία».

<sup>15</sup> Βλ. P.N. Singer, «New Light and Old Texts: Galen on His Own Books», p. 91. Πρβλ. P.N. Singer, «Galen's pathological soul: Diagnosis and therapy in ethical and medical texts and contexts», στο C. Thumiger – P. Singer (ed), *Mental illness in ancient medicine*, Boston, Brill, 2018, 382-420, p. 382 (2).

<sup>16</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 4 55 KS. Για το ιστορικό και χωρικό πλαίσιο που έλαβε χώρα η πυρκαγιά στη Ρώμη και για την καταστροφή των βιβλιοθηκών και αποθηκών φύλαξης βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 60.

<sup>17</sup> Βλ. P.N. Singer, «New Light and Old Texts: Galen on His Own Books», pp. 126-127.

<sup>18</sup> Οι Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», στο: Γαληνός, *Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)*, μτφρ.

συναισθηματικών καταστάσεως, μέσω της εξύψωσης της ηθικής.<sup>19</sup> Το *Περί Εύθυμίας* του Πλούταρχου είναι και αυτό ένα δοκίμιο περί μίας πραγμάτευσης σχετικής με τη συναισθηματική ανθεκτικότητα του παραλήπτη. Όμως ο Πλούταρχος δεν βασίζεται στις δικές του εμπειρίες, οι οποίες και είναι απύσυχες από το δοκίμιο, αλλά σε άμεση μελέτη των προσωπικών του «υπομνημάτων», με φιλοσοφικό περιεχόμενο και στην αποσαφήνιση μερικών δύσκολων χωρίων από τον *Τίμαιο* του Πλάτωνος. Στη συνέχεια του δοκιμίου ο Πλούταρχος ψέγει ή επαινεί τον παραλήπτη για το πως πραγματεύεται ζητήματα φήμης, καταξίωσης ή σωματικών απολαύσεων. Ασχολείται δηλαδή με έναν πιο μεγάλο αριθμό καταστάσεων που μπορεί να προκαλέσουν ψυχική δυσφορία σε αντίθεση με το *Περί Άλυπίας* του Γαληνού, το οποίο ασχολείται με μία συγκεκριμένη τέτοια κατάσταση (τη λύπη).<sup>20</sup> Στο *Περί πνευματικής γαλήνης* του Σενέκα, ο συγγραφέας είναι ομοίως ένας μορφωμένος φιλοσοφικά δάσκαλος και ο αποδέκτης ένα παθητικό πρόσωπο που πρέπει να ακολουθήσει τις ηθικές συμβουλές του Σενέκα. Ο δάσκαλος στο έργο αυτό, προσφέρει πραγματική κοινωνική υπηρεσία.<sup>21</sup> Το *Έγχειρίδιον και αι Διατριβαί* του Επίκτητου είναι παρόμοια έργα καθώς μεταφέρονται σε εύθραυστους νέους μαθητές ηθικά διδάγματα μέσα από προστακτικές και προτρεπτικές υποτακτικές.<sup>22</sup>

---

Παρασκευή Κοτζιά-Παναγιώτης Σωτηρούδης, επίμ. Ιωάννης Πολέμης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2016, 87-143, σ. 91 αναφέρουν ότι το θέμα της οργής παραπέμπει στους στωικούς, π.χ. στον Αντίπατρο Ταρσέα SVF 3.65.

<sup>19</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's *Περί Άλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», pp. 135-136.

<sup>20</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία *Περί Άλυπίας* του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σσ. 23-24 η οποία αναφέρει ότι παρόμοιο και το *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* του Γαληνού, στο οποίο συγγραφέας και παραλήπτης δεν φαίνεται να έχουν καμία κοινή μεταξύ του μνήμη, σε αντίθεση με το *Περί Άλυπίας* του Γαληνού, στο οποίο η σχέση των παραπάνω είναι δυναμική και εξελίσσεται στην πορεία της πραγματείας.

<sup>21</sup> Βλ. Ν. Πετρόχειλος, «Σενέκας. *Περί της πνευματικής γαλήνης*. De tranquillitate animi. Εισαγωγή» στο Σενέκας, *Περί της πνευματικής γαλήνης*. De tranquillitate animi, μτφρ. Νίκος Πετρόχειλος, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2018, 9-12, σ.12.

<sup>22</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία *Περί Άλυπίας* του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σ. 24

Όλα τα παραπάνω έργα φιλοσοφίας είναι σε κάποιο βαθμό παρόμοια μεταξύ τους, αλλά με εντελώς διαφορετική αίσθηση γραφής.<sup>23</sup> Η κύρια διαφορά όμως μεταξύ τους είναι στο ρόλο του ίδιου του Γαληνού, ως πρότυπο μίμησης και ως απτή απόδειξη ότι εκείνος τα κατάφερε απαριθμώντας ταυτόχρονα τις εμπειρίες του. Ειδικά όμως στο *Περί Αλυπίας* και στο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* του Γαληνού, το μήνυμα είναι ακριβώς το ίδιο: δηλαδή με την κατάλληλη εκπαίδευση και άσκηση μπορούν να το επιτύχουν όλοι. Η μέθοδος δεν απαιτεί καμία κοινωνική απομόνωση, όπως απαιτεί η θεωρία των Πυρρωνείων, ούτε και μακρόχρονη φιλοσοφική εξάσκηση. Είναι μια πρακτική ηθική φιλοσοφία του κοινού νου. Ο Γαληνός βασίζεται στις προσωπικές του εμπειρίες και σε άλλες αυθεντίες. Και εδώ φαίνεται η εκλεκτικιστική σκέψη του Γαληνού στη φιλοσοφική και ιατρική σκέψη έως του αγνωστικισμού για φιλοσοφικά ερωτήματα και αντιπαραθέσεις πρακτικής και ηθικής.<sup>24</sup> Η μέθοδος θεραπείας της ψυχής του Γαληνού στο *Περί Αλυπίας* έχει πολλά κοινά με τις σημερινές ψυχοθεραπευτικές τεχνικές, και συγκεκριμένα με την

<sup>23</sup> Βλ. J.T. Fitzgerald, στο «Galen and the Treatise on Grief», σ. 4 (15).

<sup>24</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 66. Οι Π. Κοτζία -Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σ. 88 αναφέρουν ότι «στην υπό εξέταση πραγματεία εμφανίζονται ανάμεικτα διαφορετικά γραμματειακά είδη, τα οποία συναντάμε και σε άλλα έργα του Γαληνού, αλλά θα μπορούσαν να αποτελέσουν ειδολογικές ενδείξεις που να ισχύουν ενδεχομένως και για άλλα, χαμένα σήμερα, ομότιπλα έργα της αρχαίας γραμματείας. Κείμενα που σώζονται σήμερα και τα οποία επιτρέπουν ειδολογικές παρατηρήσεις είναι μόνο από το είδος της *παραμυθίας*, όπως π.χ. ο *Παραμυθητικός προς γυναῖκα* (608A-612) του Πλουτάρχου. Όμως η προληπτική άσκηση του *Περί Αλυπίας*, οχυρώνει το άτομο έναντι της λύπης και καθιστά εν τέλει περιττή την εκ των υστέρων *παραμυθίαν*. Πάντως η πραγμάτευση της πραγματείας παρουσιάζει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά των κειμένων που οδήγησαν του μελετητές του 19 αι. μ.Χ. να μιλήσουν για το είδος της κυνικής – στωικής διατριβής. Εφόσον η πραγματεία απευθύνεται σε ευρύτερο κοινό (δηλαδή δεν απευθύνεται σε φιλοσόφους), έχει μικρή έκταση με ηθικό περιεχόμενο, χρησιμοποιεί παραδοσιακό υλικό από ποιητές, κοινούς τόπους, στερεοτυπικά παραδείγματα και παραθέματα από φιλοσόφους και ποιητές, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει σε αυτήν την κατηγορία».

κατακλυσμιαία (flooding),<sup>25</sup> στην οποία το υποκείμενο βαθμιαία κατακλύζεται με τις φοβίες του, ώστε να τις αποδεχθεί και μελλοντικά να απαλλαγεί από αυτές. Η γαληνική πρακτική είναι πιο περίπλοκη βέβαια: η θεραπεία συνίσταται στην «άσκηση» η οποία περιλαμβάνει τέσσερα στάδια: την νοερή απεικόνιση των μελλοντικών κακών, την παρασκευή, δηλαδή την προετοιμασία για την επίδοση, την εκγύμναση του μυαλού και την επιμέλεια του εαυτού, δηλαδή την φροντίδα της ψυχής.<sup>26</sup> Ο στόχος είναι ότι η ψυχική ηρεμία δεν υφίσταται στον άνθρωπο εξ ορισμού, αλλά κατακτιέται. Ο Γαληνός εξελίσσει την φιλοσοφική του σκέψη διαρκώς υιοθετώντας το δελφικό «γνώθι σε αυτόν», ως το πρώτο στάδιο προς την σοφία, το οποίο στα νιάτα του θεωρούσε αφελές.<sup>27</sup>

Η μικρή, υπό εξέταση πραγματεία, αποτέλεσε την αφετηρία της διερεύνησης της φιλοσοφικής σκέψης του Γαληνού. Θεωρήθηκε αναγκαίο να μελετηθούν και τα άλλα δυο προαναφερθέντα έργα του Γαληνού, τα οποία αποτελούν, μαζί με το *Περί Άλυπίας*, τα μοναδικά έργα του με καθαρά φιλοσοφικό προσανατολισμό. Για την μετάφραση του *Περί ήθων* από τα αγγλικά στα νεοελληνικά προτιμήθηκε η εννοιολογική προσέγγιση παρά η πιστή μετάφραση λέξη προς λέξη. Οι φιλοσοφικές απόψεις του Γαληνού δεν έχουν μεταβληθεί κατά την πολύχρονη συγγραφική του πορεία, όπως θα δούμε και παρακάτω. Διακρίνονται για την σταθερότητα τους, το παρόμοιο ύφος και την ίδια γλωσσική μορφή. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η φιλοσοφική τοποθέτηση του Γαληνού για την αθανασία ή θνητότητα της ψυχής, ζήτημα που φαίνεται ότι τον απασχολούσε μέχρι το τέλος της ζωής του. Αν και η υπό εξέταση πραγματεία έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό, την επίτευξη της ψυχικής ηρεμίας δηλαδή, δεν παύει να έχει στοιχεία από το σύνολο της σκέψης του γαληνικού corpus. Για το λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν και άλλα έργα του Γαληνού με θέματα κυρίως ιατρικά, στα οποία όμως υπάρχουν σημαντικές αναφορές στην ηθική και στη φύση. Η φύση στο *Περί Άλυπίας* υποχωρεί έναντι της ηθικής, γιατί ο σκοπός της πραγματείας είναι

<sup>25</sup> Βλ. M.S. Overholt, *The practice of άσκησις in Galen's avoiding distress*, dissertation, University of Iowa, 2016, pp. 121-129.

<sup>26</sup> Ο.π. σ. 126-133, ο οποίος αναφέρει ότι η «επιμέλεια» είναι σωκρατικής επιρροής και η τεχνική ετοιμασίας της αλήθειας πυθαγόρεια και πλατωνική, με τελικό στόχο την μετατροπή του εαυτού σε ένα.

<sup>27</sup> *Αυτόθι*.

περισσότερο εκπαιδευτικός, δεν παύει όμως να είναι καθοριστικής σημασίας για τον κατάκτηση της ψυχικής ηρεμίας, δηλαδή της αλυπίας.

Η προσπάθεια να συνοψιστούν σε ένα ενιαίο και ευσύνοπτο κείμενο οι επιρροές της φιλοσοφικής σκέψης του Γαληνού αποτελεί ουτοπία για τον οποιοδήποτε ερευνητή. Η εκλεκτικιστική θεώρηση των φιλοσοφικών και ιατρικών θεωριών από τον Γαληνό δεν του επιτρέπει να αποδεχθεί ένα συγκεκριμένο ρεύμα. Από τις φιλοσοφικές και ιατρικές θεωρίες επιλέγει τα, κατά την άποψη του, καλύτερα σημεία. Θεωρεί την προσκόλληση σε ένα φιλοσοφικό ή ιατρικό ρεύμα ως δογματισμό και δουλεία.

Η παρούσα μεταπτυχιακή – διπλωματική εργασία αποτελείται από εισαγωγή, δυο κεφάλαια, κριτική επισκόπηση-συμπεράσματα, βιβλιογραφία και περίληψη στην Αγγλική γλώσσα. Στην εισαγωγή παρατίθεται το ιστορικό της εύρεσης του χειρογράφου και οι εκδόσεις του. Οι παρατηρήσεις των εκδοτών, αλλά και οι σχολιασμοί των ερευνητών πάνω σε αυτές, είναι άκρως ενδιαφέρουσες για την προσπέλαση των εννοιών και την ορθότερη κατανόηση της σκέψης του Γαληνού. Επίσης παρατίθενται πληροφορίες από άλλα έργα φιλοσοφίας, που παρουσιάζουν ομοιότητες με την υπό εξέταση πραγματεία της ίδιας εποχής με αυτή ή κοντινής της. Οπωσδήποτε οι τάσεις της εποχής έχουν ασκήσει σημαντική επιρροή στην γαληνική σκέψη, για αυτό και βλέπουμε κοινά στοιχεία και στα τρία ηθικά έργα του Γαληνού, ως προς την δόμηση τους και την κοινή χρήση της γλώσσας. Ομοιότητες όμως συναντάμε και με αλλά παρόμοια έργα της εποχής.

Ακολουθεί το πρώτο Κεφάλαιο με τίτλο «Ηθική», το οποίο αναλύεται σε πέντε επιμέρους υποκεφάλαια. Στο υποκεφάλαιο με τίτλο «Λύπη και Αλυπία» επιχειρείται η οντολογική προέλευση και ερμηνεία των παραπάνω εννοιών. Πρόκειται για αντίκρουση της σκεπτικής θέσης η οποία οδηγεί σε «εποχή», δηλαδή σε αναστολή της κριτικής σκέψης, λόγω ισοσθένειας. Ο Γαληνός πιστεύει στην «κατάληψη», δηλαδή στην γνώση μέσω της αντίληψης (γνωστική παράσταση) και αποφεύγει τις φιλοσοφικές αντιπαραθέσεις. Ο συγκερασμός του ασυνείδητου χαρακτήρα των παθών και του συνειδητού των σφαλμάτων αποτελεί ένα εξαιρετικά δύσκολο συνδυασμό των στωικών και αριστοτελικών-πλατωνικών θέσεων. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, με τίτλο οι έννοιες της «μίμησης», της «μεγαλοψυχίας» και του «καλού» επιχειρείται η προσέγγιση των φιλοσοφικών-ψυχολογικών εννοιών της δυσφορίας και απελπισίας, οι οποίες μεταρρυθμίζουν τη συναισθηματική κατάσταση του αναγνώστη και τον προετοιμάζουν για το μέλλον, εντός ορίων όμως. Από παράδειγμα αποτελεί ο ίδιος ο Γαληνός με την περιγραφή του τρόπου με τον οποίον χειρίστηκε ο ίδιος παρόμοιες



καταστάσεις. Η μεγαλοψυχία την οποία επέδειξε, τον καθιστούν πρότυπο προς μίμηση ως προς την αυτάρκεια, τον αυτοέλεγχο και την αρετή. Η έννοια του «καλού» σχετίζεται με την ποιοτική κατάταξη των υλικών αγαθών και με τον τρόπο που επιλέγουμε να ζούμε ως πολιτικά όντα. Στο τρίτο υποκεφάλαιο, με τίτλο «Η μέθοδος θεραπείας της ψυχής: αοχλησία και αταραξία» επιχειρείται η διασαφήνιση των εννοιών «αοχλησία», «αταραξία» και «απάθεια» και η ερμηνεία τους, σύμφωνα με τη φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού. Ο ίδιος, πιστός στις εκλεκτικιστικές του τάσεις, δεν υιοθετεί καμία. Αντιθέτως, προτιμά την μετριασμένη απάθεια και τη διά βίου προσπάθεια κατάκτησης των θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων, η οποία βοηθά τον άνθρωπο να προσεγγίσει τη σοφία. Στο τέταρτο υποκεφάλαιο, με τίτλο «Η τεχνική της θεραπευτικής μεθόδου της ψυχής» περιγράφεται η μέθοδος της νοερής απεικόνισης των μελλοντικών επερχομένων κακών και η μετριοπάθεια ως προς την αντιμετώπιση των ανθρωπίνων παθών. Επιχειρείται μια διάκριση των αναπόφευκτων παθών και των υπολοίπων που είναι δεκτικά ρύθμισης μέσω της κατάλληλης ασκήσεως. Ο Γαληνός μας παραθέτει τον τρόπο με τον οποίον θα επετύχουμε την κατάσταση της αλυπίας, μέσω της σταθμίσεως του αξιακού μας συστήματος. Τέλος, στο πέμπτο υποκεφάλαιο, με τίτλο «Η υφή της ψυχής» επιχειρείται η ιδιαίτερα προβληματική προσέγγιση των απόψεων του Γαληνού περί της υλικής υποστάσεως της ψυχής. Η ψυχική κατάσταση της λύπης προκαλεί σοβαρές σωματικές παθολογίες και μπορεί να οδηγήσει μέχρι και στο θάνατο. Φαίνεται ότι στην υπό εξέταση πραγματεία ο Γαληνός θεωρεί την ψυχή ως υλικό στοιχείο του σώματος, το οποίο υπόκειται σε φθορά, όταν πεθαίνει και το σώμα. Κρίθηκε σκόπιμο να αναφερθούν αν όχι όλες, τουλάχιστον οι περισσότερες αναφορές στο γαληνικό corpus, του συγκεκριμένου ζητήματος, περί θνητότητας ή μη της ψυχής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Φύσις» επιχειρείται η προσέγγιση των θέσεων του Γαληνού σε ζητήματα που συναντιούνται και σε άλλα έργα του Γαληνού, όπως η οντογένεση των παθών, ο ρόλος των κρίσεων και η κληρονομικότητα. Και τα τρία παίζουν σπουδαίο ρόλο για την επίτευξη της κατάστασης της αλυπίας. Για να μπορέσουν να επιτευχθούν οι παραπάνω προσεγγίσεις κρίθηκε αναγκαίο να αναπτυχθούν κάποιες επιμέρους έννοιες. Στο πρώτο υποκεφάλαιο, με τίτλο «Εννοιολογικοί ορισμοί της έννοιας φύσις» περιγράφονται οι ιπποκρατικές επιρροές στην γενικότερη σκέψη του Γαληνού και η μετεξέλιξη της θεωρίας του Ιπποκράτη περί των τεσσάρων στοιχείων. Αναλύονται επίσης οι έννοιες «παρά φύση» και «κατά φύση» για να περιγραφεί, στο επόμενο υποκεφάλαιο με τίτλο «Τα Πάθη της ψυχής», η

οντογένεση των παθών. Πάθος είναι και η λύπη κατά τον Γαληνό, αλλά όχι πρωταρχικό και αναπόφευκτο. Στη συνέχεια αναλύεται η τριπλή διαίρεση της ψυχής, κατά το πλατωνικό υπόδειγμα, και η χωρική τοποθέτηση των παθών σε κάθε μέρος της, με εκτενέστερη ανάλυση του θυμού. Παρατίθεται επίσης και ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να συμπεριφερόμαστε σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Στη συνέχεια, αναλύεται η θεωρία των κράσεων στο υποκεφάλαιο με τίτλο «Οι Κράσεις». Διακρίνει τις κράσεις σε εννέα και συνδέει τις ηλικίες με τους τέσσερις χυμούς και τις τέσσερις εποχές, εξελίσσοντας το ιπποκρατικό μοντέλο. Στο *Περί Άλυπίας* η θεωρία των κράσεων περιορίζεται στην ανατροφή και στην εκπαίδευση που λαμβάνει ο άνθρωπος από τους γονείς, ως κληρονομικά χαρακτηριστικά και όχι τόσο όσο τα γενικότερα γνωρίσματα του χαρακτήρα. Σε άλλα έργα του όμως ο Γαληνός, αναπτύσσει λεπτομερειακά την θεωρία του περί κληρονομικότητας, με σημαντικές παρατηρήσεις του χαρακτήρα των παιδιών, των φυσιολογικών τους χαρακτηριστικών, των ομοιοτήτων τους με τους γονείς και του εμφύτου χαρακτήρα των παθών. Στο *Περί Άλυπίας* η κληρονομικότητα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της επενέργειας της φύσεως στον άνθρωπο, όπως αναλυτικότερα παραθέτουμε στο τελευταίο υποκεφάλαιο της παρούσας, με τίτλο «Η Κληρονομικότητα».

Ακολουθούν, το κεφάλαιο με τίτλο «Κριτική επισκόπηση – Συμπεράσματα», και η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε, καθώς και με μια περίληψη της στην αγγλική γλώσσα.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

### Ηθική

#### 1.1. Λύπη και Αλυπία

Η έννοια της λύπης χρησιμοποιήθηκε με ηθικό περιεχόμενο από τον Αριστοτέλη,<sup>28</sup> τον Θεόφραστο,<sup>29</sup> τον Πλάτωνα<sup>30</sup> και σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές από το Σπεύσιππο.<sup>31</sup> Ως τελικό αγαθό θεματοποιήθηκε από τους στωικούς<sup>32</sup> και ανάγεται σε τελικό αγαθό από το Χρύσιππο.<sup>33</sup> Στην υπό εξέταση πραγματεία, αλλά και στο άλλο μοναδικό ηθικό έργο σε αρχαιοελληνική γλώσσα του Γαληνού, με τίτλο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, παρατηρούνται οι στωικές θέσεις περί παθῶν με ιδιαίτερη σαφήνεια, τόσο στο πλαίσιο, στο χειρισμό του θέματος, στην ορολογία όσο και στο ρόλο της στωικής *ἀσκήσεως*. Από τη στωική οπτική γίνεται επίσης και η σαφής αντιπαράθεση στο επικούρειο δόγμα της αοχλησίας, με το οποίο θα ασχοληθούμε παρακάτω. Ο Γαληνός δεν παραθέτει κανέναν ορισμό της λύπης ούτε και της αλυπίας, καθώς αποφεύγει να τοποθετηθεί σε οντολογικά θέματα

<sup>28</sup> Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 7 13, 1153a 31· 9 11, 1171b, *Ρητορική* 1 5, 1361b 27· 23, 1380b 4, *Πολιτικά* 585A, 585E.

<sup>29</sup> Θεόφραστος HP2.4.2· πρβλ. Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)». Σχόλια», στο: Γαληνός, *Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)*, σ. 91.

<sup>30</sup> Πλάτων, *Πολιτεία* 486a, 604b, *Φαίδρος* 276c-e.

<sup>31</sup> Βλ. Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)». Σχόλια», σ. 91.

<sup>32</sup> *Ο.π.* σ. 91, στο οποίο αναφέρονται στωικοί συγγραφείς έργων *Περί Αλυπίας*, όπως ο Διογένης ο Βαβυλώνιος, ο Ακαδημικός Καρνεάδης και ο Περιπατητικός Κριτόλαος, ο Ερατοσθένης, ο Ζήνων ο Κιττέας. Πρβλ. Δ. Μωραΐτου, *Τέχνη αλυπίας. Ο σοφιστής Αντιφών και η ψυχολογία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2016, σσ. 28-29, 62 η οποία αναφέρει ότι ψυχοθεραπευτικές μέθοδοι κατά της αλυπίας είχαν προταθεί ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. από τον σοφιστή Αντιφώντα, του οποίου τις θέσεις αναπτύσσει ο Γαληνός στο *Κατ' ἰητρῆϊον*, [C.G. Kühn, XVIII, B, σ. 656].

<sup>33</sup> Χρύσιππος, SVF 3.107· πρβ. 3.112· πρβλ. Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας)». Σχόλια», σ. 91.

που δε μπορούν να επαληθευθούν.<sup>34</sup> Στο *Περί Άλυπίας* αναφέρει μόνο ότι δεν λυπήθηκε καθόλου με τις απώλειες της προσωπικής του περιουσίας (*Περί Άλυπίας* 4 50 KS). Στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* κάνει πιο συχνές αναφορές στη λύπη, ως αρρώστια της ψυχής, ως μια από τις χειρότερες στεναχώριες και ως ένα ιδιαίτερο πάθος, το οποίο χρίζει καταστολής.<sup>35</sup> Οπωσδήποτε δεν είναι σφάλμα αλλά πάθος<sup>36</sup>. Σφάλμα είναι όχι μόνο η απερίσκεπτη συγκατάθεση σε κάτι μη αληθές αλλά και η ασθενής συγκατάθεση, με την έννοια ότι δεν είμαστε ακόμα βέβαιοι ότι αληθεύει απόλυτα κάποια άποψη, όπως είμαστε βέβαιοι ότι ένα χέρι έχει πέντε δάχτυλα ή ότι δύο επί δύο ίσον τέσσερα.<sup>37</sup> Όταν κάποιος στην καθημερινή ζωή του ολισθαίνει σε σφάλματα, τότε οι κακές του γνώμες και η λαθεμένη ή βιαστική ή ασθενής συγκατάθεση του έχουν να κάνουν με τη γνώση του για το καλό και το κακό, και για το τι πρέπει να αποκτά και να αποφεύγει κανείς. Στην περίπτωση αυτή, υπάρχει κίνδυνος, ακόμα και ένα μικρό σφάλμα να επιφέρει το μεγαλύτερο κακό, αν τυχόν συγκατατεθούμε σε μια λανθασμένη άποψη σχετικά με το καλό και το κακό.<sup>38</sup> Το σφάλμα – αμάρτημα είναι κακή κρίση και λόγος αναληθής και εσφαλμένος, σε αντίθεση με το πάθος, το οποίο δεν έχει κανένα έλλογο στοιχείο και θα αναφερθούμε

---

<sup>34</sup> Βλ. τα προλεγόμενα του Ι. Αβραμίδη, «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθῶν και αμαρτημάτων). Προλεγόμενα» στο: Γαληνός, *Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθῶν και αμαρτημάτων)*, μτφρ. Ζαφειρία Παρθένη - Ελευθερία Ζάγκα, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2018, 9-23, σ. 13.

<sup>35</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 24, 35].

<sup>36</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων, το Δ΄* [C.G. Kühn, V, σ. 372].

<sup>37</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 59], *Περί ἠθῶν* 46 Kt: «Θυμήσου αυτό που έχω πει και ειδικά όταν ένας άνθρωπος μερικές φορές λαμβάνει μια απόφαση χωρίς πολλή σκέψη ή περισυλλογή, απλώς σύμφωνα με όσα θυμάται αμυδρά και ανακριβώς από τη μνήμη του. Αυτό συμβαίνει στον κάθε άνθρωπο. Μια απόφαση μερικές φορές λαμβάνεται κατόπιν μελέτης και περισυλλογής πολλών παραμέτρων της ερώτησης.... Μερικοί άνθρωποι παίρνουν απερίσκεπτες αποφάσεις, επειδή βασίζονται στην αισθητηριακή σύλληψη ή στη σκέψη, απλώς από συνήθεια».

<sup>38</sup> Ο.π. [C.G. Kühn, V, σ. 61].

αναλυτικά στη συνέχεια. Το αμάρτημα είναι προϊόν του εγκεφάλου, ο οποίος όμως επηρεάζεται από το πάθος, ενώ το πάθος είναι προϊόν της καρδιάς.<sup>39</sup>

Στα δυο παραπάνω έργα του Γαληνού (*Περί Άλυπίας* και *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*) παρατηρούμε μια παρόμοια δομή. Έχουν και τα δυο ένα πρώτο μέρος και ένα δεύτερο.<sup>40</sup> Το πρώτο μέρος του *Περί Άλυπίας* περιγράφει αναλυτικά τις απώλειες, ενώ το δεύτερο αναπτύσσει τη θεραπεία των παθῶν. Αντιθέτως, στο πρώτο μέρος του *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, αναπτύσσεται μία γενικότερη περιγραφή των παθῶν – αμαρτημάτων, ενώ στο δεύτερο περιγράφονται τα σφάλματα, η απληστία και οι επιρροές του Γαληνού από τον πατέρα του.<sup>41</sup> Ο Γαληνός και στα δυο αυτά έργα επιχειρεί έναν εξαιρετικά δύσκολο συνδυασμό δυο διαφορετικών φιλοσοφικών απόψεων: τη θεωρία των στωικών, κατά τη οποία γεννιόμαστε έτοιμοι για να αναπτύξουμε τις αρετές και να κατακτήσουμε την ευτυχία, την οποία συνδέει με τα πάθη<sup>42</sup> και το αριστοτελικό – πλατωνικό μοντέλο για το συνειδητό και μη μέρος της ψυχής και τους παράγοντες υπεύθυνους για το τι θα γίνουμε, το οποίο βασίζεται στην παιδεία, στην κληρονομικότητα, στην κοινωνία και στην οικογένεια, το οποίο συνδέει με τα λάθη.<sup>43</sup> Κατά το V. Nutton ο λόγος που ο Γαληνός δεν αναφέρει τη θεραπεία της αλυπίας στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* είναι

<sup>39</sup> Βλ. σχετικά Ι. Αβραμίδη, «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθῶν και αμαρτημάτων). Σημειώσεις», σ. 204.

<sup>40</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 1-16 και 17-31 KS, Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σσ. 1-57, 58-103].

<sup>41</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's *Περί Άλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 137.

<sup>42</sup> Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εἰς ἑαυτόν* 10.3: «Τοῖς μέρεσι τοῦ ὄλου, ὅσα φύσει περιέχεται ὑπό τοῦ κόσμου, ἀνάγκη φθειρεσθαι· λεγέσθω δε τοῦτο σημαντικῶς τοῦ ἀλλοιοῦσθαι. Εἰ δέ φύσει κακόν τε καί ἀναγκαῖον ἐστί τοῦτο αὐτοῖς, οὐκ ἂν τό ὄλον καλῶς διεξάγοιτο τῶν μερῶν εἰς ἀλλοίωσιν ἰόντων καί πρὸς τό φθειρεσθαι διαφόρως κατεσκευασμένων. (πότερον γάρ ἐπεχείρησεν ἡ φύσις αὐτή τά ἑαυτῆς μέρη κακοῦν καί περιπτωτικά τῷ κακῷ καί ἐξ ἀνάγκης ἔμπρωτα εἰς τό κακόν ποιεῖν, ἢ ἔλαθεν αὐτήν τοιάδε τινά γινόμενα; ἀμφοτέρα γάρ ἀπίθανα).

<sup>43</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's *Περί Άλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 138.

γιατί γράφτηκε ίσως και δεκαπέντε χρόνια πριν το *Περί Άλυπίας* και δεν είχε ακόμα συστηματοποιήσει τη μεθοδολογία της.<sup>44</sup>

---

<sup>44</sup> Ο V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», pp. 45-47, αναφέρει πως το *Περί Άλυπίας* είχε συγγραφεί τους πρώτους μήνες του 193 μ.Χ. Η πυρκαγιά έλαβε χώρα στη Ρώμη την άνοιξη του 192 μ.Χ. και η δολοφονία του Κόμμοδου έγινε στα τέλη του 192 μ.Χ. Τα δύο έργα συγγράφηκαν την ίδια σχεδόν περίοδο της ζωής του Γαληνού με πρώτο το *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, γιατί δεν γίνεται αναφορά στην θεραπευτική μέθοδο που συστήνεται στο *Περί Άλυπίας* και σίγουρα μετά τη δολοφονία του Κόμμοδου, η βαρβαρότητα του οποίου τρομοκρατούσε τον Γαληνό (*Περί Άλυπίας* 23 205 KS) και δεν θα τολμούσε να κάνει κανένα υπαινιγμό στον τυραννικό τρόπο διακυβέρνησης του. Επιπροσθέτως η νοερή απεικόνιση είναι ένα νέο στοιχείο της φιλοσοφικής σκέψης του Γαληνού και η αναφορά σε αυτή ασυνήθιστη στο σύνολο του έργου. Οπωσδήποτε και τα δύο έργα συγγράφηκαν σε γεροντική ηλικία, με το *Περί Άλυπίας* από τα τελευταία του. Κατά τον J. Jouanna η έλλειψη αναφοράς στο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* της καταστρεπτικής πυρκαγιάς του 192 μ.Χ. αποτελεί ένδειξη ότι το παραπάνω έργο πρέπει να συγγράφηκε περί το έτος 178 μ.Χ. Συνεπώς το *Περί ήθῶν* του Γαληνού θα είχε συγγραφεί πιο πριν αφού αναφέρεται στο παραπάνω έργο [C.G. Kühn, V, σ. 27], και λογικά και αυτό στα τελευταία χρόνια της ζωής του Γαληνού, κατά τα οποία φαίνεται ότι τον απασχολούσαν περισσότερο τα ηθικά ζητήματα.

## 1.2. Οι έννοιες της «μίμησης», της «μεγαλοψυχίας» και του «καλού»

Η πραγματεία *Περί Αλυπίας* ξεκινά με μια συστηματική απαρίθμηση των απολεσθέντων αντικειμένων του Γαληνού, μεταξύ των οποίων είναι βιβλία, ιατρικά εργαλεία, συνταγές φαρμάκων, βοηθητικά σημειώματα της μνήμης και πολλά άλλα, τα οποία αποτελούν και το πρώτο μισό του όλου έργου (2-15 KS). Ο λόγος που τα απαριθμεί όλα αυτά είναι για να προκαλέσει δυσφορία στον αναγνώστη και τελικά απελπισία.<sup>45</sup> Η συστηματική καταγραφή των απωλειών, με τόσο αναλυτικό τρόπο δεν είναι τυχαία. Η αλυπία επιτυγχάνεται με την εγκατάλειψη της απληστίας στους πλουσίους, σε συνδυασμό με την κληρονομικότητα (φύσις), την κατάλληλη παιδεία, τη δυσφορία υπό την έννοια της νοερής απεικόνισης των μελλοντικών επερχομένων, ενδεχομένως, κακών και της προετοιμασίας για αυτά.<sup>46</sup> Για αυτό και ο Γαληνός παραθέτει τις μακριές και λεπτομερείς λίστες για να τονίσει ότι και ο ίδιος απώλεσε όλα αυτά που περιγράφει και δεν ένοιωσε λύπη. Ειδικά για έναν επιστήμονα, όπως για ένα γιατρό, η απώλεια εργαλείων, συνταγών, φίλτρων, βιβλίων κλπ. είναι τραγική γιατί δεν μπορεί να επιτελέσει το λειτούργημά του. Η λύπη δεν διακρίνει τα υλικά αγαθά σε χρήματα και άλλα αντικείμενα, ούτε και τους ανθρώπους σε επιστήμονες και μη. Οι μεγάλες λίστες αγαθών είναι το αποτέλεσμα της απληστίας.<sup>47</sup> Με τη μέθοδο της δυσφορίας ο Γαληνός επιτυγχάνει να μεταδώσει ένα αίσθημα ασφάλειας στον αναγνώστη, καθώς διαχωρίζει το ψυχικό του μεγαλείο και τη μοναδικότητα του, με το να μείνει αλώβητος από την απώλεια και με το τρόπο αυτό να οδηγήσει τον αναγνώστη να ακολουθήσει την ίδια μέθοδο, επειδή είναι επιτυχής. Με τον τρόπο αυτό, ο συγγραφέας μεταρρυθμίζει τη συμπεριφορά του παραλήπτη του αναθέτοντάς του συγκεκριμένες σκέψεις και αντίστοιχες συναισθηματικές αντιδράσεις.<sup>48</sup> Η τεχνική της δυσφορίας αρχίζει με την συστηματική καταγραφή των απωλειών<sup>49</sup> και καταλήγει σε

<sup>45</sup> Η Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού», σσ. 26-27 αναφέρει ότι η δυσφορία και απελπισία είναι στωικές «αποστροφές».

<sup>46</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's Περί Αλυπίας as Philosophical Therapy: How Coherent is it», pp. 141-142.

<sup>47</sup> Ο.π. pp. 143-144.

<sup>48</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού», σ. 26.

<sup>49</sup> Η Δ. Ιωσήφ, «Ψυχής φάρμακα και ψυχής ιατρεία: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα», *Μνήμων*, 34, (2015), 161-187, σ. 170, αναφέρει ότι ο Γαληνός

απελπισία, όταν ο Γαληνός ομολογεί ότι δεν υπάρχει πλέον καμία ελπίδα να ξαναφτιαχτούν.<sup>50</sup> Για να κλιμακώσει την αγωνία του αναγνώστη, επιστρατεύει το ρόλο της μοίρας (τύχης), ένα παραδοσιακό μοτίβο της Ελληνιστικής περιόδου, με την αναφορά του στην κατά τύχη μεταφορά κάποιων αντικειμένων στην Καμπανία και στην παρατήρηση του ότι η ίδια μοίρα που τον ευνόησε του έστησε και ενέδρα.<sup>51</sup> Ο Γαληνός όμως θα παραμείνει συνεπής στην θεωρία του, καθώς δεν απαντά στην ερώτηση που ο ίδιος θέτει: δηλαδή τι ήταν αυτό που τον λύπησε περισσότερο, γιατί η απάντηση είναι προφανής: δεν τον λύπησε τίποτα (αδιάφορον)!<sup>52</sup> Όμως, να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η αλυπία για τις απώλειες δεν μπορεί να λειτουργήσει για όλους τους ανθρώπους. Ο ίδιος θέτει όρια στην απώλεια, λέγοντας ότι δε θα λυπηθεί εκτός και αν τον στείλουν σε κάποιο έρημο νησί εξορία<sup>53</sup> ή αν κάποιος είναι εντελώς κατεστραμμένος. Θεωρεί τον εαυτό του άνθρωπο μέσω αντοχών σε αντίθεση π.χ. με τον Ζήνωνα, τον Κράτη ή τον Διογένη (*Περί Αλυπίας* 18 215 KS), οι οποίοι επέδειξαν ηρωική αυτοσυγκράτηση, ανώτερη ενός μέσου ανθρώπου και αποτελεί υπαινιγμό κατά της αοχλησίας του Επίκουρου. Ο Γαληνός θεωρεί τον άνθρωπο πολιτικό ον και απώλειες τέτοιου είδους μπορεί να συμβούν στον καθένα. Είναι πιθανό να χαθούν περιουσίες και να πεθάνουν συγγενείς, αλλά αυτό δεν αποτελεί λόγο να μην επιζητάμε μία ήρεμη ζωή.<sup>54</sup>

Στη συνέχεια, αρχίζει η περιγραφή του ηθικού προτύπου, παράδειγμα του οποίου είναι ο ίδιος ο Γαληνός (17-28 KS). Συνεχίζει λέγοντας: «πάντως, το ότι δεν λυπήθηκα - ενώ έχασα όλα τα φάρμακα, όλα τα βιβλία, και επιπλέον τις συνταγές των σημαντικών φαρμάκων, και επίσης τις σχετικές εκδόσεις που είχα κάνει, καθώς και πολλές άλλες μελέτες μου, που η κάθε μία από μόνη της μαρτυρούσε πόσο εργατικός υπήρξα σε όλη

---

πρέπει να είχε γράψει το σύνολο των έργων του σε περίπου εξακόσιους με επτακόσιους κυλίνδρους, ωστόσο είναι αδύνατον να υπολογίσουμε πόσοι κάηκαν στην πυρκαγιά.

<sup>50</sup> *Περί Αλυπίας*, 4 68 KS.

<sup>51</sup> Η Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σσ. 28-29, αναφέρει ότι η αναφορά στη μοίρα – τύχη είναι επιρροή από την αρχαία τραγωδία.

<sup>52</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας*, 13 150 KS.

<sup>53</sup> *Ο.π.* 23 KS.

<sup>54</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 66.



μου τη ζωή – αυτό είναι ένα πρώτο δείγμα ευγένειας και μεγαλοψυχίας».<sup>55</sup> «Στη μεγαλοψυχία αυτού του είδους με οδήγησαν καταρχήν αυτά που ξέρεις και συ ο ίδιος – όπως λες πότε πότε, – αφού από την αρχή έκανες παρέα με μένα – και μορφώθηκες μαζί μου – και στη συνέχεια όσα προστέθηκαν στη Ρώμη ως συνέπεια των εμπειριών μου».<sup>56</sup> Η αποσαφήνιση της έννοιας της «μεγαλοψυχίας» στο *Περί Αλυπίας* είναι δύσκολη, λόγω των εκλεκτικιστικών τάσεων του Γαληνού στην φιλοσοφική σκέψη του αλλά και στην ιατρική του θεωρία και πρακτική.<sup>57</sup> Ενέχει κυρίως τις έννοιες της ανδρείας και του θάρρους, όπως τις εννοούν οι πρώιμοι τουλάχιστον Στωικοί (π.χ. ο Κικέρων)<sup>58</sup> και αποτελεί μία από τις τέσσερις γενικές εξαιρετικές ανθρώπινες ιδιότητες. Οι στωικοί κατατάσσουν τα πάθη σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: λύπη, ηδονή, φόβος και επιθυμία. Τα δυο τελευταία απορρίπτονται από τον Γαληνό.<sup>59</sup> Για τους στωικούς η ανδρεία είναι μία από τις ελάχιστονες αρετές, ενώ για τον Γαληνό η μεγαλοψυχία είναι αυτή η αρετή που του επέτρεψε να μην αισθανθεί λύπη εξαιτίας της απώλειας. Ως προς αυτό, ο Γαληνός ακολουθεί μάλλον τον Παναίτιο, ο οποίος την ανήγαγε σε μια από τις τέσσερις βασικές αρετές, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για τον ουσιαστικό ρόλο που παίζει η μεγαλοψυχία στον Επίκτητο<sup>60</sup> και στον Αριστοτέλη.<sup>61</sup>

<sup>55</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας*, 20 240 KS. Ο D.H. Kaufman, «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», στο: B. Inwood (ed), *Oxford studies in ancient Philosophy*, Oxford, Oxford University press, 2015, 275-296, p. 280 (16) αναφέρει ότι η έννοια της «μεγαλοψυχίας» συνδέεται με αυτήν της «καταφρόνησης» και είναι στωική επιρροή με στόχο ο άνθρωπος να γίνει ανώτερος των πραγμάτων που συμβαίνουν στη φύση.

<sup>56</sup> *Ο.π.* 21 245 KS.

<sup>57</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σσ. 125, 189]. Για τον εκλεκτικισμό στη φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού βλ. I. Αβραμίδης «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθῶν και αμαρτημάτων). Προλεγόμενα-Φιλοσοφικά», σσ. 11-18.

<sup>58</sup> Βλ. T. Tieleman, «Wisdom and Emotion: Galen's Philosophical Position in Avoiding Distress», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Αλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, 199-218, p. 207.

<sup>59</sup> Βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in *Περί Αλυπίας* and Beyond», p. 184.

<sup>60</sup> Βλ. Π. Κοτζιά και Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σ. 126.

<sup>61</sup> Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 111, 1100b.30: «ἐπειδάν φέρη τις εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναλησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὦν καὶ μεγαλόψυχος», 1124a: «ἔοικε μὲν

Είναι η σπουδαιότητα του εξυψωμένου πνεύματος μέσω της περιφρόνησης των ανθρωπίνων πραγμάτων. Αυτή την ηθική ο Γαληνός την διδάχθηκε (και κληρονόμησε) από τον πατέρα του και τον παππού του. Όπως και εκείνοι, έτσι και ο Γαληνός δείχνει τη μεγαλοψυχία του με το να μην δίνει, καμία σημασία στα υλικά αγαθά,<sup>62</sup> τα οποία και να απωλέσει, δεν θα περιέλθει σε κατάσταση λύπης, αφού δεν είναι προσκολλημένος σε κανένα φιλοσοφικό ρεύμα.<sup>63</sup> Αυτή είναι η σημασία της αυτάρκειας και συνέπεια αυτής η έλλειψη της θλίψης σε περιπτώσεις απώλειας του πλούτου. Ο Γαληνός μας προσφέρει τεχνικές πνευματικού ελέγχου, οι οποίες διασφαλίζουν την ευτυχία. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να διατηρούμε πολλές επιθυμίες, γιατί δεν μπορούν να ικανοποιηθούν όλες και πρέπει να είμαστε ευχαριστημένοι με τα βασικά της ζωής. Οι συμβουλές του γίνονται όλο και πιο ελκυστικές, όταν αυτός που τις παρέχει θεωρείται και ηθικώς σπουδαίος.<sup>64</sup> Ο μόνος παράγοντας που καθορίζει την ευδαιμονία είναι η αρετή: οτιδήποτε άλλο μεταξύ των οποίων η υγεία, η φήμη, η κοινωνική προβολή και ο πλούτος είναι ηθικώς «αδιάφορον» και μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη ή τη διατήρηση της προσωπικής ευδαιμονίας.<sup>65</sup>

Η ηθική του Γαληνού συνίσταται στη μεγαλοψυχία του, στοιχείο που πρέπει να χαρακτηρίζει κάθε γιατρό και φιλόσοφο. Η σπάνια αναφορά της έννοιας της μεγαλοψυχίας στα έργα του απηχεί την αριστοτελική «αρετή». Είναι η αρετή για να ξεπεραστεί η λύπη με τη διαφορά ότι η αρετή για τον Γαληνό είναι μια και κάθε ον.<sup>66</sup> Ο ίδιος είναι ένας «πεφωτισμένος πρακτικός» ή ένας «καλός και αγαθός» κατά το

---

οὗν ἢ μεγαλοψυχία οἷον κόσμος τις εἶναι τῶν ἀρετῶν· μείζους γάρ αὐτάς ποιεῖ, καὶ οὐ γίνεται ἄνευ ἐκείνων. διὰ τοῦτο χαλεπὸν τῇ ἀληθείᾳ μεγαλόψυχον εἶναι· οὐ γάρ οἷόν τε ἄνευ καλοκαγαθίας. μάλιστα μὲν οὗν περὶ τιμᾶς καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλόψυχός ἐστι, *Ἠθικά Μεγάλαι* Α25.

<sup>62</sup> Γαληνός, *Ὅτι ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος* [C.G. Kühn, I, σ. 58]

<sup>63</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's Περὶ Ἀλυπίας as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 149· πρβλ. Γαληνός, *Περὶ πλήθους* [C.G. Kühn, VII, σ. 522]: «Τίποτα ὅμως δεν εἶναι ικανοποιητικό γι' αυτούς που ἔχουν αφιερώσει δουλικά τον εαυτό τους σε μια ἄποψη».

<sup>64</sup> Για τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα το ηθικώς ενάρετο σε σχέση με το ηθικώς φαύλο είναι το κριτήριο για την επιδοκιμασία ή την αποδοκιμασία μιας ηθικής πράξης: *Ἠθικά Νικομάχεια* 1104b32, *Πολιτεία* 363e-364a.

<sup>65</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περὶ Ἀλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σ. 32.

<sup>66</sup> Γαληνός, *Περὶ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων, το Ζ'* [C.G. Kühn, V, σσ. 23-27].

αριστοτελικό ιδεώδες.<sup>67</sup> Ο κοινωνικός στόχος του ενάρετου ανθρώπου είναι, αφότου μεταρρυθμίσει τη δική του ψυχή, να μεταρρυθμίσει και τις ψυχές των άλλων ανθρώπων, τουλάχιστον σε όσους έχει επιρροή, με πρώτους τους πιο κοντινούς του.<sup>68</sup> Μέσω μιας τέτοιας παραινετικής διδασκαλίας θα αποτελέσει το πρότυπο προς μίμηση για άλλους ανθρώπους.<sup>69</sup> Ανάλογα και ένας γνωστός και αγαπητός συγγραφέας που θα δεχθεί φροντίδα για την ψυχική του υγεία, με όλες τις ιδιαιτερότητες του, θα αποτελέσει πρότυπο προς μίμηση για το φροντιστή του.<sup>70</sup> Στην υπό εξέταση πραγματεία ο Γαληνός ηθικολογεί. Είναι ο ταπεινός λόγιος, ο σοφός γιατρός που τα ξέρει όλα και δεν τον αγγίζει ο φόβος, η επιθυμία, ο θυμός και η ζήλια. Είναι πρότυπο προς μίμηση όπως και ο πατέρας του. Και οι δυο ήταν οι ιδεώδεις άνθρωποι - φιλόσοφοι: ήρεμοι, αυτοσυγκρατημένοι, απαθείς, ταπεινοί και σοφοί. Η μεγαλοψυχία τους στοχεύει στην υγεία, μιας και οι δυο είχαν εξαιρετική υγεία και ζήσαν μέχρι τα βαθιά γεράματα.<sup>71</sup> Η υγεία και η αρρώστια είναι τα συστατικά της αλυπίας και όχι της

---

<sup>67</sup> Βλ. C. Petit, «Death, Posterity, and the Vulnerable Self: Galen's *Περί Άλυπίας* in the Context of His Late Writings» στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise *Περί Άλυπίας* (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, 41-62, pp. 55, 56-57.

<sup>68</sup> Βλ. A. Coker, «Galen and the language of Old Comedy: Glimpses of a lost treatise at Ind», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise *Περί Άλυπίας* (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, 63-90, p. 85 η οποία χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα του Γαληνού ρητορικά όπλα, ανάλογα με αυτά των σοφιστών, τα οποία ο Γαληνός σε κάθε περίπτωση επικρίνει.

<sup>69</sup> Γαληνός, *Περί ήθων*: «Ο στόχος του ενάρετου ανθρώπου είναι πρώτα να διαμορφώσει τη δική του ψυχή, και αφού το καταφέρει αυτό και τις ψυχές των άλλων ανθρώπων στους οποίους έχει επιρροή, αρχίζοντας από τους κοντινότερους του· οι πιο κοντινοί είναι οι άνθρωποι του σπιτιού του, στη συνέχεια αυτοί με τους οποίους συναναστρέφεται, μετά όλοι οι πολίτες και στο τέλος όλη η ανθρωπότητα. Και αυτό θα το πετύχει διδάσκοντάς τους, με κανόνες, πως πρέπει να γίνουν χρησιμοποιώντας τον εαυτό του και τις πράξεις του ως πρότυπο μίμησης. Η μέθοδος με την οποία ο ενάρετος άνθρωπος θα διαμορφώσει τις επιδράσεις του στους ανθρώπους της οικογενείας του, είναι ο ίδιος με αυτόν που θα χρησιμοποιήσει για να διαμορφώσει τις επιδράσεις του στους άλλους, δηλαδή τους συγγενείς, τους φίλους, τους συμπολίτες και οποιοδήποτε άλλον».

<sup>70</sup> Βλ. Σ. Ξενοφόντος, «Η πραγματεία *Περί Άλυπίας* του Γαληνού», σ. 2 (18).

<sup>71</sup> Η C. Petit, «Death, Posterity, and the Vulnerable Self: Galen's *Περί Άλυπίας* in the Context of His Late Writings», pp. 55, 57 μάλιστα αναφέρει το *Περί Άλυπίας* συγγράφηκε το 193 μ.Χ.

ευτυχίας. Ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του με όλες τις αδυναμίες του, κοινές στους πιο πολλούς ανθρώπους, με εκπαιδευτικό χαρακτήρα όμως για τους μεταγενέστερους. Το ψυχογράφημα αυτό είναι απόλυτα ειλικρινές και καθόλου υποκριτικό: είναι ο χαρακτήρας του Γαληνού!<sup>72</sup> Ο Γαληνός όμως, δεν μιμήθηκε μόνο τον πατέρα του αλλά και τον Ιπποκράτη, καθώς σύμφωνα με τον μεγαλύτερο γιατρό της ανθρωπότητας ο ρόλος του γιατρού είναι να αποτελέσει ο ίδιος το παράδειγμα προς μίμηση για όλους τους ασθενείς του, καθώς και για να τους πείσει ότι πρέπει να ακολουθήσουν έναν δικαιότερο τρόπο ζωής, αφού είναι αυτονόητο ότι αυτόν τον τρόπο ζωής θα πρέπει να τον έχει εφαρμόσει προηγουμένως ο ίδιος στην προσωπική του ζωή. Διαφορετικά δεν έχει το δικαίωμα να ζητάει από τους άλλους να προσπαθήσουν για κάτι που ο ίδιος δεν μπορεί να πετύχει, με άμεση συνέπεια να μην μπορεί να μιλάει για υγεία, αν πρώτα ο ίδιος δεν είναι απόλυτα υγιής.<sup>73</sup>

Ο ρόλος του προτύπου προς μίμηση είναι θεμελιώδης για τον Γαληνό. Στο *Περί Άλμπιας* 24 KS ο Γαληνός αναφέρει:

«Είχα έναν πατέρα που κάθε φορά που τον θυμάμαι νοιώθω να γίνεται η ψυχή μου καλύτερη. Γιατί κανένας άλλος άνθρωπος δεν τίμησε με την ακρίβεια και με τον δικό του τρόπο τη δικαιοσύνη<sup>74</sup> και τη σωφροσύνη, και λόγω αυτών και τις άλλες αρετές. Και αυτό το είχε από τη φύση του, χωρίς τη διδαχή της φιλοσοφίας. Γιατί δεν συναναστράφηκε με φιλόσοφους στα νιάτα του, αλλά ασκήθηκε από τα εφηβικά του χρόνια κοντά στον πατέρα του, και δικό μου παππού, από τη μια στην αρετή και από την άλλη στην αρχιτεκτονική, στις οποίες το ίδιο πράγμα ήταν γι' αυτόν η προτεραιότητα. Και ο πατέρας του έλεγε ότι ο δικός του πατέρας έζησε μια τέτοια ζωή

---

και ίσως λίγο αργότερα, όταν ο Γαληνός ήταν 63 ετών, αν και αμφισβητείται η ημερομηνία θανάτου του (το 199 μ.Χ. ή το 216 μ.Χ). Επίσης, λόγω της προχωρημένης ηλικίας που συγγράφηκε η πραγματεία, ο Γαληνός ήδη βίωνε το φόβο του επικείμενου θανάτου, αλλά και την απογοήτευση της αποχώρησης από την ενεργή ζωή. Πρόκειται για αυτοβιογραφία του ίδιου, με την ηθική του να διαπνέει όλο το έργο. Δεν υπάρχει ίχνος αλαζονείας. Περιγράφει πως ένοιωθε φόβο για τον Κόμμοδο, πως βίωσε την απώλεια και μας δείχνει την ψυχή του: και φοβάται και λυπάται, όπως όλοι οι άνθρωποι.

<sup>72</sup> *Ο.π.* pp. 59-60.

<sup>73</sup> Βλ. Γ. Χαραλαμπίδης, *Ο Όρκος του Ιπποκράτη (Η άγνωστη φιλοσοφία της Ιατρικής)*, Αθήνα, Εκδόσεις Οσελότος, 2017, σσ. 134-135.

<sup>74</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 34 Κτ: «Η απουσία της δικαιοσύνης είναι η ασχήμια της ψυχής».

όπως και ο ίδιος, αλλά και ο πατέρας εκείνου και ο παππούς του έζησε με τον ίδιο τρόπο: ο ένας αρχιτέκτονας και ο άλλος γεωμέτρης».

Στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σ. 41] υπάρχει ένα παρόμοιο χωρίο, με μια προσθήκη:

«Είχα όμως τη μεγάλη τύχη να έχω έναν πατέρα πάρα πολύ πράο, πάρα πολύ δίκαιο, ενάρτετο και φιλόφρων και μια μάνα τόσο νευρική, που έφτανε στο σημείο να δαγκώνει τις δούλες και πάντα να ωρύεται και να μαλώνει τον πατέρα περισσότερο απ' ό,τι η Ξανθίππη τον Σωκράτη».

Το *Περί Αλυπίας* συγγράφηκε αρκετά χρόνια αργότερα από το *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* και η μη αναφορά στο αρνητικό πρότυπο της μητέρας του μαρτυρεί τη συνέπεια στην ηθική σκέψη του Γαληνού, καθώς και στα στοιχεία που μεταβάλλονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του κειμένου και δείχνουν τη δημιουργικότητα με την οποία αναδιαμορφώνει την επίδραση των συναισθημάτων.<sup>75</sup> Ο Γαληνός όπως και ο πατέρας<sup>76</sup> του, ο οποίος αποτέλεσε το απόλυτο θετικό πρότυπό του καθώς επίσης και ο παππούς του, σε αντίθεση με τη

<sup>75</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού», σ. 41.

<sup>76</sup> Η Φιλολογική ομάδα των εκδόσεων Κάκτος, «Περί τοῦ παρ' Ἴπποκράτει κόματος, Περί μαρασμοῦ, Περί τῶν παρά φύσιν ὄγκων, Περί ανωμάλου δυσκρασίας, Περί κρουμένων διαπλάσεως. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», στο Γαληνός, *Περί τοῦ παρ' Ἴπποκράτει κόματος, Περί μαρασμοῦ, Περί τῶν παρά φύσιν ὄγκων, Περί ανωμάλου δυσκρασίας, Περί κρουμένων διαπλάσεως*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτος, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2002, 11-51, σ. 12 αναφέρει ότι ο Νίκων, πατέρας του Γαληνού, έδωσε αυτό το όνομα στο γιο του, που σημαίνει «ήρεμος», για να αποφύγει την οποιαδήποτε ομοιότητα με την μητέρα του παιδιού του και σύζυγο του, εξαιτίας του εριστικού και νευρικού χαρακτήρα της. Μάλιστα κατά τον J.T. Fitzgerald, «Galen and the Treatise on Grief», p. 2 ο Νίκων προέτρεψε το γιο του να σπουδάσει Ιατρική κατόπιν σχετικού ονείρου. Και για τους δυο τα όνειρα είχαν θεόσταλη προέλευση και πίστευαν ότι αποτελούσαν μηνύματα του Ασκληπιού. Ο E.R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1996, σσ. 93, 247 (119) αναφέρει μία περίπτωση όπου ο Γαληνός προέβη σε εγχείρηση μετά την προσταγή ενός ονείρου. Όλα αυτά καταδεικνύουν την κεφαλαιώδους επιρροή του Νίκωνος στην ανατροφή και στη φιλοσοφική σκέψη του γιου του. Πρβλ. F. Kudlien, «Galen's religious belief», στο V. Nutton (ed), *Gallen: Problems and prospects. A collection of papers submitted at the 1979 Cambridge conference*, London, The welcome institute for the history of medicine, 1981, 117-130, pp. 118-121.

μητέρα που ήταν το απόλυτα αρνητικό, απορρίπτει τον κοινό και μη φιλοσοφικό ηδονισμό.<sup>77</sup> Ο Γαληνός διαφωνεί με όσους είναι ικανοποιημένοι απλώς με το να μην αισθάνονται πόνο ή δυσφορία στην ψυχή τους.<sup>78</sup> Κατά τον, μη φιλοσοφικά καταρτισμένο πατέρα του, το «καλό» πρέπει να είναι από τη φύση του κάτι πιο μεγάλο από το είναι κάποιος απλώς απαλλαγμένος από κάτι. Η έννοια του «καλού» στο σημείο αυτό έχει ομοίως στωικές επιρροές.<sup>79</sup> Όταν ο Γαληνός στο *Περί Αλυπίας* 25 300 KS αναφέρει ότι η ενασχόληση με την πολιτική είναι δύσκολη και η πλειονότητα των ανθρώπων δεν ωφελείται καθόλου από την προσπάθεια που καταβάλλουν οι άξιοι και οι σημαντικοί, εννοεί ότι η στωική φιλοσοφία δεν παρέχει τις αρχές που είναι χρήσιμες στα πολιτικά όντα παρά μόνο ως άτομα. Εξάλλου, τα κοινωνικά-πολιτικά αγαθά είναι χαμηλής αξίας για τον Γαληνό.<sup>80</sup> Το «καλό» δεν εμπίπτει στις ανθρώπινες γνώσεις, επειδή η νόησή μας είναι περιορισμένη και ανακριβής, αφού δεν γνωρίζουμε τι να προσέξουμε και τι να αποφύγουμε. Όμως η αγάπη για το καλό είναι έμφυτη και δεν αντλείται από τη μόρφωση.<sup>81</sup> Εδώ ο Γαληνός μιλά για την επιστημονική γνώση και όχι για την αντίληψη της πραγματικότητας μέσω της αισθητηριακής σύλληψης, την οποία

---

<sup>77</sup> Βλ. Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σ. 131, όπου ο Νίκων αναφέρεται ως ο αρχιτέκτονας με την οικογενειακή παράδοση στην αρετή, ως άοργητότατος, δικαιοτάτος, χρηστότατος και φιλανθρωπότατος.

<sup>78</sup> *Ο.π.* σ. 209.

<sup>79</sup> *Ο.π.* σ. 210.

<sup>80</sup> Βλ. T. Tieleman, «Wisdom and Emotion: Galen's Philosophical Position in Avoiding Distress», p. 211· πρβλ. όμως και απόψεις Καλλικλή στο Πλάτων, *Γοργίας*, 1993, 483b-c για την πολιτική επικράτηση των ασθενών ανθρώπων μέσω του έργου της νομοθέτησης.

<sup>81</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 47. Πρβλ. Γαληνός *Περί ήθων* 48-49 ΚΓ: «Όσον αφορά στην αγάπη του καλού, και έχοντας στον νου μας ότι ο θεός αγαπάει το καλό, και ότι η ψυχή με την οποία οι άνθρωποι θέλω να μοιάσουν στον θεό είναι η λογιστική ψυχή, βλέπουμε ότι η αγάπη των ανθρώπων για το καλό ανήκει σε αυτήν. Όταν, από την άλλη πλευρά, προτιμάμε να κάνουμε καλό στους άλλους και παρατηρούμε τα ζώα και τα παιδιά που μερικές φορές τείνουν προς το να κάνουν καλό σε κάποιον, σύμφωνα με τις κλίσεις τους, καταλαβαίνουμε ότι η αγάπη για το καλό ανήκει στην βουλευτική ψυχή. Η άποψη μου είναι ότι ανήκει και στην βουλευτική και στην λογιστική ψυχή. ...Η αγάπη για το καλό είναι άξια επαίνου για τον καθένα αλλά αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι αυτός που κάνει το καλό αγαπάει και τον αποδέκτη του καλού, όπως επίσης κάνοντας το καλό, δε σημαίνει απαραίτητα ότι ο εραστής θα κάνει το καλό για τον άνθρωπο που αγαπά.»

εμπιστεύεται και με τον τρόπο αυτό απομακρύνεται σαφώς από την πλατωνική νοησιарχία.<sup>82</sup> Μάλιστα υποδεικνύει και επτά εφόδια για τη κατάκτηση της αλήθειας ή έστω την αποφυγή της απογοήτευσης – λύπης από την αποτυχία κατάκτησης της μέσω της έρευνας: «Πρώτον, φυσική οξύτητα νου, ώστε σε όποιο μάθημα της λογικής διδάσκεται, εύκολα να ανταποκρίνεται. Δεύτερον, η κατάλληλη αγωγή και εξάσκηση από την παιδική ηλικία, ώστε να εκπαιδευτεί στα βασικά μαθήματα. Κυρίως αυτός πρέπει να εξασκηθεί στα μαθηματικά και τη γεωμετρία, όπως συμβουλεύει και ο Πλάτωνας. Τρίτον, εκτός από αυτά, να ακούει όλους όσους φαίνεται ότι είναι καλύτεροι της εποχής του. Έπειτα τέταρτον, να είναι αυτός πάρα πολύ εργατικός, ώστε και τη μέρα και τη νύχτα να μην ασχολείται με τίποτα άλλο εκτός από τα μαθήματά του. Πέμπτο στη συνέχεια, αυτό το οποίο λίγοι το είχαν, ο πόθος της αλήθειας, και αυτήν να επιδιώκουν μόνο σε όλη τη ζωή τους, περιφρονώντας όλα τα άλλα, που οι περισσότεροι επιδιώκουν. Έκτο επιπλέον, να μάθει μία μέθοδο, με βάση την οποία διακρίνεται το σωστό από το λάθος. Γιατί δε θα είναι αρκετή επιθυμία της αλήθειας, για να βρούμε αυτά που αναζητάμε, αλλά πρέπει να αποκτήσουμε και τη δυνατότητα να την βρούμε. Έβδομο και τελευταίο όλων, η εξάσκηση της μεθόδου, ώστε να μην γνωρίζει μόνο, αλλά να μπορεί και να την χρησιμοποιεί».<sup>83</sup> Βέβαιη γνώση για τον Γαληνό είναι αυτή του γεωμέτρη και του Ευκλείδη δηλαδή «κατάληψις». Με την έννοια αυτή η στωική επιστημολογία ορίζει τη σταθερή και ακλόνητη σύλληψη αληθειών ή αληθών πραγμάτων, πάνω στην οποία θεμελιώνεται η έγκυρη γνώση (έπιστήμη). Η καταληπτική φαντασία σημαίνει την παράσταση εκείνη (εντύπωση, εικόνα κλπ), η οποία δεν μπορεί να είναι παραπλανητική, έτσι όπως συλλαμβάνεται από την αισθητηριακή σύλληψη και δεν υπάρχει καμία περίπτωση να μην αναπαριστά

---

<sup>82</sup> Γαληνός *Περί ήθων* 46 Κτ. Πρβλ. Γαληνός, *Περί Αλυπίας*, 25 295 KS. Για τις απόψεις του Γαληνού περί καταληπτικής φαντασίας βλ. στο ίδιο 24 270 KS· πρβλ Μ. Nussbaum, στο *Έρωτος Γνώση. Δοκίμια για τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία*, μτφρ. Γιώργου Λαμπράκη, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκης 2015, σσ. 516-517. Για την εμπιστοσύνη του Γαληνού στην αισθητηριακή σύλληψη και στις *apriori* ιδιότητες του ανθρωπίνου όντος και την απόρριψη της πλατωνικής νοησιарχίας και της θεωρίας των Ιδεών βλ. Γαληνός, *Περί φυσικῶν δυνάμεων* [C.G. Kühn, II, σσ. 2, 29] καθώς και Ε. Καραμπατζάκη, «Στωικές επιδράσεις στην Ιατροφιλοσοφική σκέψη του Γαληνού», στο Boudouris, K.J. (ed), *Philosophy and Medicine*, vol. 1. Αθήνα, εκδόσεις Ιωνία, 1998, 90-110, σ. 100.

<sup>83</sup> Γαληνός, *Προς Πατρόφιλον Περί συστάσεως Ιατρικῆς* [C.G. Kühn, I, σσ. 244-245].

με ακρίβεια και πιστότητα το αντικείμενο από το οποίο προέρχεται.<sup>84</sup> Για τους στωικούς οι καταληπτικές φαντασίες συνιστούν δομικό υλικό της αληθούς γνώσης και σήμερα θα τις ονομάζαμε γνωστικές παραστάσεις.<sup>85</sup> Η «γυμναστική» αυτή της φαντασίας είναι ένα είδος προληπτικής θεραπείας, αποτελεί μέρος στις άσκησης που προβάλλεται από τον Γαληνό ως ένας τρόπος, που οδηγεί στην κατάσταση της αλυπίας, μέσω μιας τυπικά στωικής ηθικής τεχνικής, κυνικής προέλευσης, με στόχο της τις σωστές ηθικές επιλογές.<sup>86</sup>

---

<sup>84</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience* Boston, E.J. Brill, 2019, 155-179, p. 160, ο οποίος αναφέρει ότι ο Γαληνός παραδέχεται ότι κάποια πράγματα για τα οποία είμαστε σίγουροι ότι έχουν συμβεί, τα έχουμε δει στα όνειρα μας.

<sup>85</sup> Γαληνός, *Περὶ διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σ. 60]: πρβλ. επίσης I. Αβραμίδη, «Τά εἰς ἑαυτόν. Σημειώσεις» στο: μτφρ. Γιάννης Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2008, 305-315, σ. 206 (8).

<sup>86</sup> Βλ. Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σ. 129. Βλ. επίσης P. Suber, *Οι σκεπτικοί*, μτφρ. Γιάννης Αβραμίδης Στυλιανός Δημόπουλος Δήμητρα Τσιτσικλή, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2003, σ. 42. Βλ. επίσης A.A. Long, «Η ελληνιστική φιλοσοφία. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», στο A.A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., 2012, 17-36, σ. 30.



### 1.3. Η μέθοδος θεραπείας της ψυχής: αοχλησία και αταραξία

Η ψυχοθεραπευτική μέθοδος του Γαληνού κατά της λύπης συνίσταται στην επίπονη και τακτική (ἄσκησις) της νοερῆς απεικόνισης των μελλοντικῶν επερχόμενων κακῶν, σε καθημερινή βάση, ὥστε ὅταν και εἴαν ἐπέλθει ἓνα τέτοιο κακό, ἀκόμα και ἓνας θάνατος, να μπορεῖ κάποιος να το ανταπεξέλθει πιο ἥπια, ἀφοῦ θα ἔχει προετοιμαστεῖ ψυχικά γι' αὐτό (μέθοδος που συστήνει κυρίως ὁ Επικτήτος στο *Ἐγχειρίδιον*).<sup>87</sup> Ὁ Γαληνός δεν υιοθετεῖ την «ἀπάθεια - αταραξία» των Στωικῶν στο σύνολό της,<sup>88</sup> Η ἐπιθυμία εἶναι τὸ τέλος. Η ευχαρίστηση και ἡ ἀπουσία της ἀποτελοῦν τὰ ὅρια των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων. Οἱ ἄνθρωποι δεν ἀντιλαμβάνονται τὸ νόημα της ευχαρίστησης.<sup>89</sup> Για τὸ λόγο αὐτό χρειάζονται ὀρθὴ ἐκπαίδευση σε συνδυασμὸ με τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ του καθενός και ἀποφυγὴ της κάθε υπερβολῆς. Μόνο οἱ ἀνόητοι και οἱ ἀπληστοὶ φοβούνται τὸ θάνατο. Η αταραξία – αοχλησία – ἀλυπία ἀνήκει στις καταστατικὲς ἡδονές, ἡ δε «ἀπάθεια» εἰδικὰ ἀπορρίπτεται ὡσπδήποτε.<sup>90</sup> Ὁ Γαληνός στο *Περὶ Ἀλυπίας* ἔχει διαφορετικὴ ἀποψη ἀπὸ τον Επικουρο: «Κάποιοι βέβαια πιστεύουν ὅτι ἡ «ἀπουσία ἐνόχλησης» εἶναι ἀγαθὸ, πράγμα που δεν ξέρω να ἰσχύει οὔτε για τὸν εαυτὸ μου οὔτε για κάποιον ζῶο· γιατί βλέπω ὅτι τὰ πάντα θέλουν δράση, τόσο σωματικὴ ὅσο και ψυχικὴ. Ἀλλὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ θέση τὴν ἔκανα σαφὴ με πολλὰ ἐπισημάνσεις και σε κάποια ἄλλα ἔργα και στις πραγματεῖες μου κατὰ του Επικούρου».<sup>91</sup> Η αοχλησία ἐρμηνεύεται ὡς μῆτε

<sup>87</sup> Ενδεικτικὰ περιπτώσεις ἀποστροφῆς - νοερῆς απεικόνισης: Επικτήτος, *Ἐγχειρίδιον*, 3: «Ἄν παιδίον σαντοῦ καταφιλήῃ ἢ γυναῖκα, ὅτι «Ἄνθρωπον καταφιλῶ»· ἀποθανόντος γάρ οὐ ταραχθήσῃ», 11: «Μηδέποτε ἐπὶ μηδενός εἶπῃς ὅτι «Ἀπώλεσα αὐτό», ἀλλὰ ὅτι «Ἀπέδωκα». Τὸ παιδίον ἀπέθανεν; ἀπεδόθη· ἢ γυνὴ ἀπέθανεν; ἀπεδόθη.», 21: «Θάνατος καὶ φυγὴ καὶ πάντα τὰ δεινὰ φαινόμενα πρό ὀφθαλμῶν ἔστω σοι καθ' ἡμέραν· μάλιστα δὲ πάντων ὁ θάνατος· καὶ οὐδέν οὐδέποτε οὔτε ταπεινὸν ἐνθυμηθῆσῃ οὔτε ἄγαν ἐπιθυμήσεις τινός».

<sup>88</sup> Γαληνός, *Περὶ Ἀλυπίας*, 26 315 KS: «Ἀλλὰ τοῦτ' αὐτό διὰ πολλῶν ὑπομνήσεων ἐπέστησα ἐν ἄλλοις τέ τισι κὰν τοῖς κατ' Ἐπικούρου».

<sup>89</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», p. 160.

<sup>90</sup> *Ο.π.* p. 163.

<sup>91</sup> Γαληνός, *Περὶ Ἀλυπίας* 26 315 KS. Αὐτές οἱ πραγματεῖες δεν σώζονται, ἀλλὰ ἀναφέρονται στο Γαληνός, *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* [C.G. Kühn, V, σ. 19.48]. Πρβλ. D.H. Kaufman, «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», pp. 285-289, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει

«ἀλγεῖν μῆτε λυπεῖσθαι» και είναι ένας επικούρειος τεχνικός όρος, αν και χρησιμοποιείται και από άλλες σχολές, π.χ. τους ύστερους πυρρωνείους. Η ταύτιση του αγαθού με την αοχλησία από τους επικούρειους είναι ένα θέμα που απασχολούσε πολύ τον Γαληνό.<sup>92</sup> Η απάθεια για τους στωικούς είναι η χαρακτηριστική αρετή του σοφού. Με τη θέση αυτή διαφωνούν πλήρως οι επικούρειοι οι οποίοι επιτίθενται σε αυτούς που αρνούνται τη λύπη, τα δάκρυα και τους στεναγμούς για το θάνατο των αγαπημένων τους προσώπων, και υποστηρίζουν ότι η αλυπία που οδηγεί στην απάθεια είναι αποτέλεσμα ενός άλλου μεγαλύτερου κακού, της σκληρότητας ή της απόλυτης δίψας για φήμη ή της τρέλας. Ο Γαληνός επιλέγει ως στάση τη μετριοπάθεια,<sup>93</sup> γιατί ο ίδιος ερμηνεύει τη στωική απάθεια ως πλήρη έλλειψη συναισθημάτων, όπως και πολλοί άλλοι αρχαίοι στοχαστές, και όχι ως απαλλαγή από βίαια και καταστροφικά συναισθήματα.<sup>94</sup> Επίσης απορρίπτει την απάθεια και το αδιάφορο των πυρρωνείων και

---

ότι στο *Περί Αλυπίας* ο Γαληνός έχει επιρροές από τον Επίκουρο, επιτρέποντας την λύπη μόνο για «κατάλληλους» λόγους και όταν οι λόγοι είναι εξαιρετικής φύσης και καταστροφικοί. Ο εκλεκτισμός στη φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού είναι εμφανής κατά τους M. Frede και D. Donini στο σημείο αυτό, γιατί στους αυτοκρατορικούς χρόνους η φιλοσοφική σκέψη του Επίκουρου είχε αγνοηθεί από τουλάχιστον το σύνολο των «σκεπτόμενων» μελετητών, πλην του Σενέκα, ο οποίος ήταν όμως ιδιόρρυθμος και απομονωμένος. Η υιοθέτηση μέρους των απόψεων από τον Γαληνό, κατά τους παραπάνω, δείχνουν την μεγάλη μόρφωση του Γαληνού, ο οποίος βρίσκεται πιο κοντά στις αριστοτελικές και πλατωνικές ιδέες, λαμβάνοντας αποστάσεις από τον ατομισμό, κάτι που είναι ευδιάκριτο σε όλο το corpus του.

<sup>92</sup> Οι Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σσ. 136-137 αναφέρουν ότι τον όρο είχε ήδη χρησιμοποιήσει ο Σπεύσιππος και εάν η απόδοση του όρου στο Σπεύσιππο δεν είναι παρά μία αναχρονιστική προβολή, η χρήση του από τον περιπατητικό Ιερώνυμο τον Ρόδιο, σύγχρονο του Επίκουρου και με σχέσεις με τους επικούρειους, φαίνεται μάλλον σίγουρη.

<sup>93</sup> Για το θέμα βλ. Γ. Κουσουλάκος, «Μεσότης και μέτρον εν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει. Μετ' ἐξαιρέσεως τῆς περὶ μεσότητος διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους», *Ξένιον*, Athen - Freiburg / Br. - Köln, Ch. Katsikalis Verlag, 1973, 203-265, σσ. 246-248.

<sup>94</sup> Οι Π. Κοτζιά - Π. Σωτηρούδης, «Για την αποφυγή της λύπης (Η πραγματεία περί αλυπίας). Σχόλια», σσ. 137-138. Πρβλ. παρόμοια θέση: Πλούταρχος, *Παραμυθητικός πρὸς Ἀπολλώνιον* 102C-D: «οὐ γάρ ἐγωγε συμφέρομαι τοῖς ὕμνοῦσι τὴν ἄγριον καὶ σκληρὰν ἀπάθειαν, ἔξω καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος οὐσαν ... τό δέ πέρα τοῦ μέτρου παρεκφέρεσθαι καὶ συναύξειν τὰ πένθη παρά φύσιν εἶναι φήμι .... τὴν δέ μετριοπάθειαν οὐκ ἀποδοκιμαστέον»

ειδικά τη μορφή που πρεσβεύουν ο Ανάξαρχος και ο Πύρρων. Η παροιμιώδης αταραξία του Πύρρωνος σε σημείο να φθάνει σε κατάσταση αφασίας, υπό την έννοια ότι δε έκανε ούτε νεύματα συγκατάβασης και άρνησης στο πρόσωπο του, είναι εντελώς ξένη στον Γαληνό.<sup>95</sup> Ο ίδιος πίστευε στον άλογο και υποσυνείδητο χαρακτήρα των παθών και ότι είναι αδύνατο να ελεγχθούν με τον τρόπο των πυρρωνείων.<sup>96</sup> Στο σημείο αυτό παρατηρούμε έναν συγκερασμό των στωικών και των αριστοτελικών και πλατωνικών απόψεων (εκλεκτικισμός). Στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων* η έννοια της λύπης είναι εντελώς αρνητική, κατηγοριοποιείται μεταξύ των παθών και αυτό καταδεικνύει στωικές επιδράσεις. Στην υπό εξέταση όμως πραγματεία όλα τα πάθη, μεταξύ των οποίων και η λύπη, προέρχονται από το άλογο και παθητικό μέρος της ψυχής, οπότε αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί αρνητικό.<sup>97</sup> Αυτή η θετική θεώρηση των παθών, του υποσυνείδητου δηλαδή χαρακτήρα τους, αλλά και της δυνατότητας τους να ρυθμιστούν δεν υπάρχει στους στωικούς. Στο σημείο αυτό, ο Γαληνός ακολουθεί την μετριοπάθεια του Αριστοτέλη<sup>98</sup> υπό την έννοια ότι σκοπός της ζωής είναι η δραστηριότητα και όχι η κατάσταση της αοχλησίας.<sup>99</sup> Το νέο λοιπόν στοιχείο στην υπό εξέταση πραγματεία σε σχέση με το *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων* είναι η διαπίστωση ότι είναι αδύνατον να επέλθει αοχλησία από λύπη.<sup>100</sup> Η αοχλησία και η απάθεια δεν απορρίπτονται εντελώς αλλά κρίνονται ανεπαρκείς για την εξύψωση της αρετής και της ηθικής, καθώς η αλυπία πρέπει να επιτευχθεί όχι μόνο για τον προηγούμενο λόγο, αλλά επειδή αποτελεί

<sup>95</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», p. 175 ο οποίος αναφέρει ότι ο Γαληνός υιοθετεί κάποια στοιχεία των πυρρωνείων όπως τις φυσιολογικές αντιδράσεις του ανθρώπινου σώματος (αντανακλαστικά) αναφερόμενος στην επίκριση που δέχθηκε ο Πύρρων, όταν τρόμαξε από τα γαβγίσματα ενός σκύλου, ενώ έπρεπε να παραμείνει απαθής, κατά τα υποστηριζόμενα από τον ίδιο.

<sup>96</sup> *Ο.π.*, pp. 187-188.

<sup>97</sup> Γαληνός, *Περί ήθῶν* 25 5 Kr.

<sup>98</sup> Βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in *Περί Αλυπίας* and Beyond», pp. 181-182· πρβλ. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1098a5-18, 1098a5-18, 1098b30-1099a7.

<sup>99</sup> Βλ. C. Gill, «Galen's *Περί Αλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 145· πρβλ. Πλάτων, *Πολιτεία* 486a, 604b, *Φαίδρος* 276c-e: «Μεγαλοψυχία είναι να χάνεις και να μη λυπάσαι για την απώλεια».

<sup>100</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας* 22 255 KS.

προϋπόθεση για τη «γνώση των θείων και ανθρωπίνων».<sup>101</sup> Με την κατάκτηση αυτής της γνώσης εξυψώνεται η αρετή, διότι η αλυπία από μόνη της δεν βοηθά σε αυτό.<sup>102</sup> Ενδιαφέρουσα, όμως είναι και η άποψη του Μάρκου Αυρηλίου για την αταραξία: «Αταραξία μπροστά σε ό,τι προκαλείται από εξωτερικά αίτια· και δικαιοσύνη σε όσα συμβαίνουν και αιτία είσαι εσύ· δηλαδή, παρόρμηση και δράση που να καταλήγουν στο κοινωνικό καλό, όπως σου υπαγορεύει η φύση».<sup>103</sup> Η γνώση όμως των θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων είναι δύσκολο να επιτευχθεί στην πράξη. Η σοφία, η οποία είναι το απόλυτο ανθρώπινο αγαθό, είναι σχεδόν αδύνατον να κατακτηθεί στο ηθικό επίπεδο και το μοναδικό το οποίο μπορεί να καταφέρει κάποιος είναι να θέσει ως στόχο την προσέγγιση της (και να γίνει σοφός δηλαδή). Το μοναδικό που μπορεί να κάνει κανείς είναι να κοπιάζει σε όλη του την ζωή, με στόχο την προσέγγιση της.<sup>104</sup>

---

<sup>101</sup> Ο.π. 25 295 KS: «Ὁ γάρ ἐν τῷ καθόλου μη γινώσκων ὅποια τὰ τε θεῖα καί τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἐστίν, οὐδ' ἐν τῷ κατά μέρος, οὐδ' ἐπιστημονικῶς τι ἔλεσθαι καί φύγειν δύναται».

<sup>102</sup> Βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in Περὶ Ἀλυπίας and Beyond», pp. 189-190.

<sup>103</sup> Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑνατόν* 31. Βλ. σχετικά I. Αβραμίδης, «Τὰ εἰς ἑνατόν. Σημειώσεις», σ. 309 (31), σύμφωνα με τη σιδερένια λογική του στωικού, η αρρώστια για τον ίδιο είναι, φυσικά είναι ένα αδιάφορο, γιατί είναι κάτι που μπορεί να συμβεί τόσο σε έναν παλιάνθρωπο όσο και σε ένα καλό.

<sup>104</sup> Βλ. O.C. Gill, «Galen's Περὶ Ἀλυπίας as Philosophical Therapy: How Coherent is it», pp. 146-148.

#### 1.4. Η τεχνική της θεραπευτικής μεθόδου της ψυχής

Η μέθοδος που συστήνει ο Γαληνός για τη θεραπεία της ψυχής είναι αυτή της αποστροφής των Στωικών, μέσω της νοερής απεικόνισης<sup>105</sup> των μελλοντικών ενδεχομένων κακών εντός ορίων.<sup>106</sup> Η ικανότητα της αίσθησης είναι αυτή που αντιλαμβάνεται τις μεταβολές που γίνονται σε κάθε μέρος του σώματος· υπάρχει και μια ακόμα ικανότητα της οποίας η λειτουργία συνίσταται στην απομνημόνευση και στην μεταγενέστερη ανάκληση των στοιχείων που αντιλήφθηκε η αίσθηση. Στη συνέχεια, ακολουθεί η σκέψη και η επισταμένη μελέτη πολλών από των πραγμάτων που απεικονίσθηκαν νοερά στη φαντασία, καθώς σκεφτόμαστε οτιδήποτε έχει να κάνει με τις μεταβολές της καλής μας φυσικής κατάστασης, ή της κοινωνικής συναναστροφής ή τα σχετικά με τις επιστήμες των τεχνών. Στη συνέχεια, μετά την σκέψη και τη μελέτη, λαμβάνεται η απόφαση για το κάθε ένα από τα πράγματα που σκεφτήκαμε και εξετάσαμε, τα οποία συμβαίνουν στην φαντασία μας. Κατόπιν, εάν αυτό που αποφασίστηκε είναι κάτι που μπορεί να γίνει και όχι κάτι που απλά μας έγινε γνωστό, την απόφαση να το πραγματοποιήσουμε ακολουθεί η επιθυμία γι' αυτό. Αυτή η σκόπιμη ενέργεια είναι που θέτει σε κίνηση τα χέρια, τα πόδια, τη γλώσσα, το λαιμό, το στήθος, τα μάτια, το στόμα και όλα τα υπόλοιπα μέλη που μοιάζουν με αυτά. Οι περισσότερες ενέργειες της σκέψης και της επισταμένης μελέτης οφείλονται σε μια ικανότητα που έχουμε μέσα μας, σύμφωνα με την οποία αντιλαμβανόμαστε τη συμβατότητα του ενός πράγματος με το άλλο ή ότι κάτι είναι ασύμβατο με ένα άλλο και ότι τελικά τα δυο πράγματα είναι αντίθετα. Αυτό συμβαίνει επειδή η διαίρεση και η ένωση, καθώς επίσης και τα επιτεύγματα των τεχνών της διάνοησης και της τέχνης, προέρχονται από αυτή την ικανότητα, για την οποία διακρίνονται τα λογικά ζώα. Άλλα

<sup>105</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 22 255-260 KS. Πρβλ. Γαληνός: *Περί ήθων* 45-46 Κτ.

<sup>106</sup> *Ο.π.* 27 320 KS. Ενδεικτικά περιπτώσεις αποστροφής - νοερής απεικόνισης Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εις ένατόν*, 2.11: «Ὡς ἤδη δυνατοῦ ὄντος ἐξιέναι τοῦ βίου, οὕτως ἕκαστα ποιεῖν καὶ λέγειν καὶ διανοεῖσθαι. τό δέ ἐξ ἀνθρώπων ἀπελθεῖν, εἰ μὲν θεοὶ εἰσίν, οὐδέν δεινόν». Ο Χ.Σ. Ιεροδιακόνου, *ἔξι θέματα στον Αριστοτέλη από ψυχολογικής σκοπιάς (ναρκισσισμός – δίκαιον - ύπνος και όνειρα - το προς ημάς - χρόνος - Αριστοτέλης και Ζήνων)*, Αθήνα, Εκδόσεις Βήτα, 2015, σσ. 263-267, παραθέτει πολλές περιπτώσεις αποστροφής στωικών και χαρακτηρίζει αυτή τη μορφή ψυχοθεραπείας, ως φαντασιστική επανάληψη, μια εκδοχή δηλαδή διανοητικοποίησης (που επιφέρει όμως ψυχική δηλητηρίαση).

ζώα μοιράζονται τις υπόλοιπες ικανότητες τους με τα λογικά ζώα, επειδή επιθυμούν να προβαίνουν σε ενέργειες και να τα φαντάζονται. Αυτό που εννοώ με τη λέξη «φαντασία» είναι η κάθε κίνηση που προέρχεται από την ψυχή, από την έναρξη της μέχρι την επίδραση της στο σώμα. Μερικές φορές τείνουμε προς αυτή την κίνηση κι αποφασίζουμε να επιτρέψουμε την πραγματοποίησή της, ενώ άλλες φορές απέχουμε από αυτή. Εάν τείνουμε προς αυτή και αποφασίσουμε να την πραγματοποιήσουμε και πρόκειται για κίνηση που μπορεί να πραγματοποιηθεί, τότε ενσωματώνεται μέσα μας· αν δεν τείνουμε προς αυτή και δεν αποφασίσουμε να την πραγματοποιήσουμε, αλλά αντιθέτως την απορρίψουμε και απέχουμε από αυτή, αυτή η μεταστροφή ενσωματώνεται μέσα μας. Αν πάλι, ούτε λάβουμε την απόφαση αλλά και ούτε αποφασίσουμε να την απορρίψουμε, αλλά είτε συνεχίζουμε να σκεφτόμαστε, ή απελπιζόμαστε με το να αποκτήσουμε περισσότερες γνώσεις και δεν την λάβουμε τελικά, τότε έχουμε κατακλυστεί από δισταγμό και αβεβαιότητα. Με αυτήν την έννοια της μετριοπάθειας<sup>107</sup> ο Γαληνός αντιμετωπίζει κάποια από τα ανθρώπινα πάθη - συναισθήματα ως αναπόφευκτα, όπως ο πόνος, ο οποίος έχει άλογη προέλευση<sup>108</sup> και είναι δεκτικός μόνο ρύθμισης, αφού ο λογικός του έλεγχος είναι ενάντιος στην ανθρώπινη φύση, σε αντίθεση με τον θυμό και την επιθυμία π.χ. που ρυθμίζονται με την αλυπία. Για τον Γαληνό η μεγαλοψυχία είναι η αρετή, που για να κατακτηθεί προϋποθέτει την αποφυγή της λύπης και για αυτό χρειάζεται ειδική θεραπεία. Ο άνθρωπος που θα το πετύχει αυτό είναι ένα παράδειγμα προς μίμηση για τους άλλους, καθώς η εντύπωση που θα σχηματίζουν οι άλλοι παρακολουθώντας τον είναι

---

<sup>107</sup> Ο C. Gill, «Galen's Περὶ Ἀλυπίας as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 149, αναφέρει ότι η γαληνική μεγαλοψυχία δίνει την πραγματική αξία της απώλειας των υλικών αγαθών υποβαθμίζοντάς τα.

<sup>108</sup> Για τον άλογο χαρακτήρα των παθών βλ. ενδεικτικά Γαληνός *Περὶ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων, το Δ'* [C.G. Kühn, V, σσ. 375-376, 395, 413]: «...λογισμοῦ θ' ἅμα καὶ τινός ἀλόγου δυνάμεως...», ἄλογος ἄρα τις ἢ τό πάθος ἐργαζομένη δύναμις, δηλον γάρ ὅτι τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως οὐ τῆς λογικῆς ὁ ἔρος πάθος ὑπάρχων ἐξάγει τὴν ὅλην ψυχὴν καὶ ἄγει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἐναντίας πράξεις ὧν ἐξ ἀρχῆς ἐκεκρίκει».

καθοριστική.<sup>109</sup> Η αλυπία δηλαδή είναι μια μορφή παρηγοριάς<sup>110</sup> ή κουράγιου<sup>111</sup>, αφού έχει προηγηθεί η τεχνική της αποστροφής. Ο Γαληνός θέτει ένα όριο στη στωική απάθεια, όταν αναφέρει ότι «αδιαφορώ για τον πόνο, εκτός αν μου συμβεί κάτι τραγικά αναπάντεχο»,<sup>112</sup> ρυθμίζοντας τη λύπη εξαιτίας της απώλειας της προσωπικής του παρουσίας σε ένα μέσο επίπεδο.<sup>113</sup> Η μεγαλοψυχία για τον Γαληνό είναι ένας αναβαθμός προς την επίτευξη της κατάστασης της αλυπίας και προϋποθέτει την πρακτική εφαρμογή της συνιστώμενης θεραπείας. Η θεραπευτική του μέθοδος κατά τον D.H. Kaufman έχει ένα όριο. Ο Γαληνός παραθέτει ως απόδειξη της τον ίδιο του τον εαυτό. Εμπειριστικά ο ίδιος αποτελεί το αποδεικτικό στοιχείο της, καθώς εκείνος είναι που θα περιγράψει την αποτελεσματικότητα της, βάσει των επιδράσεων της επάνω του. Όπως θα δούμε και παρακάτω, για τον Γαληνό η μόρφωση είναι εν μέρει κληρονομητή από τους γονείς στα παιδιά. Ο αποδέκτης της επιστολής είναι παρόμοιας ηλικίας με τον Γαληνό, πλούσιος και κυρίως υψηλής μόρφωσης. Μόνο παρομοίων μορφωτικών επιπέδων άνθρωποι μπορούν να εφαρμόσουν την θεραπευτική του μέθοδο με άριστα αποτελέσματα. Χρειάζεται να έχουν παράλληλα και τα εκ φύσεως κατάλληλα χαρακτηριστικά, κάτι που απομακρύνει την θεωρία του Γαληνού από την φιλοσοφία των στωικών, η οποία απευθύνεται σε όλους.<sup>114</sup>

Στο *Περί Αλυπίας* συναντάμε δυο μοντέλα: το πρώτο είναι του πατέρα του και του Αρίστιππου,<sup>115</sup> ο οποίος αντιμετώπισε μια απομείωση της παρουσίας του με τον ίδιο

<sup>109</sup> Για το πρότυπο προς μίμηση βλ. C. Petit, «Death, Posterity, and the Vulnerable Self: Galen's *Περί Αλυπίας* in the Context of His Late Writings», p. 43· πρβλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in *Περί Αλυπίας* and Beyond», p. 195.

<sup>110</sup> Για την έννοια της «παρηγοριάς» κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους βλ. D.H. Kaufman, «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», p. 275.

<sup>111</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 32-33 Kr.

<sup>112</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας*, 23 KS.

<sup>113</sup> Βλ. T. Tieleman, «Wisdom and Emotion: Galen's Philosophical Position in Avoiding Distress», pp. 211-212.

<sup>114</sup> Βλ. D.H. Kaufman, «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», pp. 290-293. Πρβλ. H. Tarrant, «The proximity of philosophy and medicine in the age of Galen», στο Boudouris, K.J. (ed), *Philosophy and Medicine*, vol. II, Αθήνα, εκδόσεις Ιωνία, 1998, 231-240, pp. 233-234, ο οποίος αναφέρει ότι ο Γαληνός δεν προτείνει ψυχοθεραπευτικές, αλλά φιλοσοφικές μεθόδους, με στόχο τη θεραπεία της ψυχής μέσω της διάνοησης.

<sup>115</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας* 17 18 KS.

γαληνικό μεγαλόψυχο τρόπο· το δεύτερο είναι αυτό του Καλλίστου,<sup>116</sup> ο οποίος έχασε την περιουσία του και τελικά πέθανε από τη λύπη του.<sup>117</sup> Το ότι η λύπη μπορεί να επιφέρει το θάνατο είναι ένα νέο στοιχείο το οποίο συναντάμε με διαφορετικό τρόπο και σε άλλα έργα του όπως το *Ίπποκράτους ἐπιδημιῶν*. Η λύπη δηλαδή είναι μια ασθένεια όπως η υπνηλία, ο πυρετός και η ξηρότητα, είναι επίμονη, συγκεκριμένη και μόνιμη κι όχι απλώς ένα χαρακτηριστικό που συνοδεύει τις ψυχικές αναστατώσεις.<sup>118</sup> Η αλυπία βασίζεται στο συνδυασμό της υγείας του σώματος και του μυαλού, τη συντροφιά καλών φίλων και συγγενών και τα βασικά υλικά αγαθά, τα οποία είναι τα θεμέλια μιας ευτυχισμένης ζωής. Σε καιρούς μάλιστα δύσκολους, η ευτυχία είναι επίσης δυνατή μέσω της κατάλληλης παιδείας. Θέλει συνεχή εξάσκηση και ειδική εκπαίδευση. Η τήρηση της είναι κάτι σαν τη θρησκεία.<sup>119</sup> Είναι μάλιστα αποδεδειγμένη μιας και ο αποδέκτης είχε ο ίδιος δει με τα μάτια του ότι ο Γαληνός κατάφερε να αντιμετωπίσει επιτυχώς την απώλεια της προσωπικής του περιουσίας από την πυρκαγιά. Στο σημείο αυτό το *Περί Άλυπίας* διαφέρει από το *Περί εύθυμίας* του Πλούταρχου, ενώ παράλληλα μας δίνει μια σύντομη τεχνική επίτευξης για τον καθένα μας.<sup>120</sup> Η επίτευξη της αλυπίας γίνεται σε δύο στάδια: το πρώτο συνίσταται στην εξύψωση της ηθικής, δηλαδή αρχικά πρέπει να εξευρεθεί τι είναι αυτό το οποίο προκαλεί λύπη. Αφού το εντοπίσουμε, εμφανίζεται πια η επιθυμία να απαλλαγούμε από αυτό (αφού τα πάθη είναι άλογα) και να το αλλάξουμε. Το στάδιο άρνησης έχει ανατραπεί γιατί γνωρίζουμε πλέον συνειδητά τι είναι αυτό που μας στενοχωρεί (η εξύψωση της αρετής δεν έχει ακόμα επιτευχθεί). Στο δεύτερο στάδιο, σταθμίζουμε συνειδητά τις αξίες όπως της υγείας, της πολιτικής, της φιλοδοξίας κλπ. Κάποια από τα παραπάνω είναι ουσιώδη για τη ζωή,

<sup>116</sup> Για το όνομα του Καλλίστου ή Φιλιστεΐδη ή Φιλιστίωνα βλ. παραπάνω §1.

<sup>117</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 3 30 KS.

<sup>118</sup> Βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in *Περί Άλυπίας* and Beyond», pp. 185-186. Για τις ομοιότητες της περιγραφόμενης κατάστασης με την σημερινή καταθλιπτική διαταραχή βλ. B.L. Hankin, «Personality and depressive symptoms: stress generation and cognitive vulnerabilities to depression in a prospective daily diary study», *Journal of social and clinical Psychology*, 29 (4), (2010), 369-401, pp. 377-380.

<sup>119</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», pp. 61-64.

<sup>120</sup> Ο.π. p. 64 μάλιστα προς επίρρωση αυτού ο Γαληνός αναφέρεται στο πατέρα του και στον παππού του, οι οποίοι δεν ήτανε καταρτισμένοι φιλοσοφικά, αλλά μάθαιναν αριθμητική και λογική στους επόμενους.



αλλά όμως είναι επουσιώδη. Ακριβώς αυτά τα στάδια ακολουθούσε και ο πατέρας του. Τα συναισθήματα, αν δεν ελεγχθούν, θα κυριαρχήσουν και για το λόγο αυτό χρειάζεται ορθή παιδεία και σωστό τρόπο ζωής από την παιδική ηλικία.<sup>121</sup> Επίσης συστήνει την κατάτμηση των μεγάλων προβλημάτων σε μικρότερα ή σε όσα μέρη τα απαρτίζουν. Τα μικρότερα λύνονται πιο εύκολα ενώ σταδιακά εξυψώνονται οι αρετές μας. Για παράδειγμα, το να επιθυμείς να αποκτήσεις ένα σώμα σαν του Ηρακλή είναι ουτοπία. Αρκεί όμως να προσπαθείς έστω και αν το αποτέλεσμα δεν είναι τέλειο.<sup>122</sup> Ο D.H. Kaufman κάνει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση στο εύρος της νοεράς απεικόνισης των επερχομένων κακών, με αφορμή την παράθεση της απόψεως του στωικού Ποσειδώνιου στο *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* του Γαληνού. Ο Ποσειδώνιος υποστηρίζει ότι δεν αρκεί να σκεφτόμαστε τα μελλοντικά καλά και κακά απλώς ως ενδεχόμενες μελλοντικές υποθέσεις, αλλά πρέπει και να σκεφτόμαστε λεπτομερειακά όλες τις επιπτώσεις που θα επέλθουν σε μας, ώστε να είμαστε καλύτερα προετοιμασμένοι. Και ο Γαληνός στο *Περί Ἀλυπίας* υποστηρίζει το ίδιο, αφού «θεώμενος» δεν σταματά στις ενδεχόμενες περιπτώσεις που ίσως συμβούν, αλλά προχωρά και στις ειδικότερες λεπτομέρειες των επιπτώσεων τους (βασανιστήρια από

---

<sup>121</sup> Βλ. P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in *Περί Ἀλυπίας* and Beyond», pp. 193-195 ο οποίος αναφέρει ότι στην πραγματεία που εξετάζουμε ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι εξαιρετικά σημαντικός από την παιδική ηλικία μάλιστα. Ο έλεγχος των συναισθημάτων πρέπει να γίνεται από πολύ νωρίς στα παιδιά, ώστε να είναι εφικτή η κατάκτηση της αρετής στην ενηλικίωσή τους.

<sup>122</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», pp. 61-64 ο οποίος αναφέρει ότι στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων* ότι ο Γαληνός συστήνει περίπου την ίδια τεχνική. Η λύπη είναι αρρώστια ανάλογη με το σωματικό πόνο και την αποζητά όλη η ανθρωπότητα. Στο παραπάνω έργο η θεραπεία είναι παρόμοια, όχι όμως τόσο ακριβής, γιατί σε αυτό έχουμε περισσότερα είδη προβλημάτων με ίδια όμως αποτελέσματα. Επίσης στο παραπάνω p. 48 αναφέρει ότι κάθε θεραπεία έχει διαφορετική μεθοδολογία και ο Γαληνός δεν εξελίσσει με τα χρόνια τις θεωρίες του όπως φαίνεται και από το *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*. Η γλώσσα, το ύφος και το λεξιλόγιο του Γαληνού δεν μεταβάλλονται με τα χρόνια. Η μέθοδος της αλυπίας του Γαληνού συνίσταται στη μελέτη των ανθρωπίνων χαρακτηριστικών και της ατομικής κατασκευής. Πρόκειται για ένα συνδυασμό ψυχολογικών επιδράσεων, θεραπείας και φιλοσοφικής ή λογικής εκπαίδευσης. Είναι αλήθεια ότι η φυσιολογία της ψυχής και η σύνθεσή της απασχολούσαν τον Γαληνό μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του.

τον Κόμμοδο, εξορία, κακό στην πατρίδα, πλήρης απώλεια της περιουσίας).<sup>123</sup>  
Πρόκειται για στωικής επίδρασης μέθοδο των πρώιμων στωικών, οι οποίοι θεωρούν κάθε λύπη κακή, σε αντίθεση με τον Γαληνό, ο οποίος θέτει όρια και τη θεωρεί φυσιολογική έως ένα βαθμό (π.χ. στην απώλεια της κατοικίας).<sup>124</sup>

---

<sup>123</sup> Βλ. D.H. Kaufman, «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», pp. 282-283.

<sup>124</sup> *Αυτόθι.*

### 1.5. Η υφή της ψυχής

Η αλυπία επιτυγχάνεται με εκπαίδευση, άσκηση και με τη συνδρομή του οικογενειακού περιβάλλοντος.<sup>125</sup> Και ο αρχαίος ποιητής χρησιμοποιεί τη μέθοδο της αποστροφής. Οι προτάσεις του Γαληνού είναι σαν τις ιατρικές συνταγές π.χ. κατά του πυρετού και η θεραπεία δοκιμασμένη ελεγμένη και αποτελεσματική. Συστήνει δηλαδή μια θεραπεία ανάλογη με αυτές για τις σωματικές ασθένειες. Η φυσιολογία της ψυχολογίας του Γαληνού ανάγεται στον *Τίμαιο* του Πλάτωνος και λιγότερο στον Ιπποκράτη ίσως για την ιδιαίτερα συχνή επικοινωνία της ψυχής με το σώμα. Στο τέλος της ζωής του ο Γαληνός πίστευε όλο και πιο πολύ στη υλική οντολογία της ψυχής που εξαρτάται από τη σωστή ισορροπία των στοιχείων σώματος. Κάποιες από τις παρατηρήσεις αυτές είχαν γίνει αντιληπτές και από άλλους γιατρούς της αρχαιότητας.<sup>126</sup> Ο Ρούφος ο Εφέσιος π.χ. εξηγούσε τις ψυχικές διαταραχές με σωματικούς όρους.<sup>127</sup> Η Α. Μπάζου αναφέρει ότι ο Γαληνός στο *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* υπενθυμίζει συνεχώς ότι δεν γνωρίζει εάν η ουσία της ψυχής είναι σωματική ή ασώματος ή αν το λογιστικόν είναι θνητό ή αθάνατο, με τα παραδείγματα από την ιατρική πρακτική που προβάλλει: π.χ. η ψυχή χωρίζεται από το σώμα υπό την επίδραση υπερβολικής ζέστης ή υπερβολικού κρύου, ή η άμετρη κατανάλωση οίνου επηρεάζει τις ενέργειες της ψυχής. Με αυτά τα ρητορικά ερωτήματα, ο Γαληνός κατευθύνει τον αναγνώστη στην άποψη ότι η ψυχή είναι σωματική και το λογιστικόν θνητό. Επομένως καταλήγει, η ψυχή υπηρετεί τις κράσεις του σώματος.<sup>128</sup> Αντίθετα, οι συνήθεις συναισθηματικές καταστάσεις (και όχι οι

<sup>125</sup> Γαληνός, *Περί Αλυπίας* 21 250 KS. Πρβλ: R.M. Rosen, «Philology and the rhetoric of catastrophe in Galen's de indolentia», στο C.K. Rothschild – T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, p. 162.

<sup>126</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 69.

<sup>127</sup> *Ο.π.* p. 69 (82).

<sup>128</sup> Η Α. Μπάζου, «Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», στο: Γαληνός *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς*

ψυχικές διαταραχές), δεν επηρεάζουν άμεσα το σώμα π.χ. στο *Περί τοῦ προγινώσκειν πρὸς Ἐπιγένη Βιβλίον*,<sup>129</sup> ο Γαληνός εξέτασε μια νέα γυναίκα η οποία ήταν άρρωστη αλλά τελικά διαγνώστηκε ότι ήταν ερωτευμένη με τον ηθοποιό Πυλάδη και «υπέφερε από έρωτα». Ο έρωτας έχει εκδηλώσεις-επιδράσεις στη φυσιολογία αλλά όχι μόνο αυτός. Στο παραπάνω έργο<sup>130</sup> π.χ. ένας δούλος αρρώστησε από το φόβο του, επειδή δεν εκπλήρωσε κάποιες υποχρεώσεις του ή ένα παιδί το οποίο επίσης αρρώστησε από το φόβο του γιατί έγινε αντιληπτή μια κλοπή του. Στο *Περί Ἐπιδημιῶν Α' και Β' και Γαληνού εἰς αὐτό ὑπόμνημα*,<sup>131</sup> αναφέρει ότι ο Ιπποκράτης παρατηρούσε τέτοια περιστατικά και εξηγούσε ακριβώς πως να τα αντιληφθεί ο γιατρός.

Η λύπη δεν είναι στεναχώρια ή ενόχληση (ή δυσφορία όπως εσφαλμένα μεταφράζεται η αγγλική έννοια distress από του ξένους μελετητές,) αλλά οντολογικά ένα αρνητικό συναίσθημα με μόνιμη παρουσία και παθολογικές συνέπειες, και σχετίζεται με την ηθική εξύψωση και τον αυτοέλεγχο και αν μείνει ανεξέλεγκτο έχει καταστροφικές συνέπειες.<sup>132</sup> Να σημειωθεί στο σημείο αυτό, πως η κατάσταση της λύπης είναι μόνιμη, επιφέροντας παθολογίες στο ανθρώπινο σώμα. Η αλυπία δρα διαφορετικά από τα μέτρια συναισθήματα όπως π.χ. ο φόβος, τον οποίον μπορεί να διαγνώσει ο γιατρός με μέτρηση του παλμού. Για αυτό το λόγο χρειάζεται προσεκτική παρατήρηση και απομόνωση των άλλων συμπτωμάτων που μπορούν να καταστρέψουν τη σύσταση του σώματος και γι' αυτό οι μεταγενέστεροι του Γαληνού κατέταξαν

---

*δυνάμεις ἔπονται*, Αθήνα, Εκδόσεις Ακαδημία Αθηνών, 2011, 1-114, σ. 8, αναφέρει τον προβληματισμό του Γαληνού «για το αν, εκτός από το θυμοειδές και το επιθυμητικόν, τα οποία κατά κοινή ομολογία είναι θνητά, και το λογιστικό μέρος της ψυχής είναι θνητό και όχι αθάνατο, όπως υποστηρίζει ο Πλάτων. Με υποθετικά επιχειρήματα ο Γαληνός «αποδεικνύει» ότι η ουσία της ψυχής είναι κράση των τεσσάρων ποιοτήτων (θερμότητας, ψυχρότητας, ξηρότητας, υγρότητας)». Στο παραπάνω σ. 9 αναφέρει επίσης «ότι ο Γαληνός εκθέτει την θεωρία των στωικών, ότι δηλαδή η ψυχή είναι ένα πνεύμα, ενώ η ουσία της είναι η σύμμετρη κράση αέρος και πυρός. Για αυτό καταλήγει, δεν πρέπει να επαινούμε ή να κατηγορούμε τους ανθρώπους, διότι δεν ευθύνονται οι ίδιοι για το ήθος τους, αλλά η κράση του σώματός τους».

<sup>129</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ προγινώσκειν πρὸς Ἐπιγένη Βιβλίον* Γαληνός, [C.G. Kühn, IV, σσ. 625-626, 630-633].

<sup>130</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, IV, σσ. 633-634].

<sup>131</sup> Βλ.. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 70.

<sup>132</sup> Βλ. τον οντολογικό ορισμό της λύπης του P.N. Singer, «A New Distress: Galen's Ethics in Περὶ Ἀλυπίας and Beyond», p. 195.

ακόμα και το στρες (ψυχική διέγερση - ένταση) σε έναν από τους έξι βασικούς παράγοντες (μη φυσιολογικούς) που προκαλούν ασθένειες στο σώμα.<sup>133</sup> Η κατάσταση της λύπης έχει συγκεκριμένα παθολογικά χαρακτηριστικά<sup>134</sup> στο ανθρώπινο σώμα, τα οποία περιγράφονται στο *Περί Άλυπίας* 3 KS, με αφορμή την αναφορά στο θάνατο του Καλλίστου εξαιτίας της απώλειας της περιουσίας του ως εξής. Με τον τρόπο αυτό θα κερδίσουν την ηρεμία (ή την αλυπία), μιας και η απληστία οδηγεί στο θάνατο.<sup>135</sup> Ο J.T. Fitzgerald κάνει μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση για την στάση του Ιησού, καθώς τον οδηγούσαν στη σταύρωση, ότι δηλαδή ήταν εντυπωσιακά αλυπής σε αντίθεση με τους μαθητές του οι οποίοι ήταν εμφανώς αναστατωμένοι.<sup>136</sup>

Στο *Περί Άλυπίας* 19 KS ο Γαληνός αναφέρει ότι δεν αισθάνεται λύπη γιατί όσα του απέμειναν από την απώλεια της προσωπικής του περιουσίας είναι αρκετά. Ερωτήματα όμως γεννιούνται για το πόσα είναι αυτά τα αρκετά. Η απάντηση έρχεται από το όριο της αλυπίας (.. εκτός αν με στείλουν σε ερημονήσι..... βασανισθεί κάποιος άδικα....).<sup>137</sup> Το να ζει κανείς με λίγα, όπως και ο πατέρας του Γαληνού, δεν είναι αποτέλεσμα της στωικής απάθειας – αταραξίας, αλλά στόχος μιας ήρεμης ζωής χωρίς προβλήματα. Τον ίδιο στόχο όμως είχαν και οι στωικοί. Σε αντίθεση με την ευδαιμονία του Αριστοτέλη, για τους στωικούς ευδαιμονία είναι η αοχλησία με την έννοια της μη ενόχλησης από τίποτα ή έστω από ό,τι δεν μπορούμε να ελέγξουμε εμείς.<sup>138</sup> Ο Γαληνός στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων*, αναφέρει ότι καμία απώλεια δε θα ήταν σε θέση να τον λυπήσει, ακόμα και αν έχανε όλη την περιουσία του, πράγμα που δεν συνέβη μέχρι στιγμής και δεν το έχει βιώσει ακόμα.<sup>139</sup> Η θέση αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη συμβουλή που

<sup>133</sup> Βλ.. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 71.

<sup>134</sup> Γαληνός, *Περί άνωμάλου δυσκρασίας* [C.G. Kühn, VII, σ. 751]: «ο ράθυμος βίος, η απληστία των υλικών αγαθών και οι παθογένειες (μόδες) της εποχής προκαλούν ρίγη και στη συνέχεια πυρετούς». Για τον Γαληνό αυτός ο τρόπος ζωής οδηγεί σε κατάσταση λύπης με τις παραπάνω παθολογίες.

<sup>135</sup> Βλ. J.T. Fitzgerald, «Galen and the Treatise on Grief», p. 6.

<sup>136</sup> *Αυτόθι*.

<sup>137</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 23 KS.

<sup>138</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», p. 157.

<sup>139</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σ. 44].

δίνει στο *Περί Αλυπίας* και αυτό γεννά ερωτηματικά: για ποιο λόγο ο Γαληνός δεν συστήνει αυτή τη στάση ζωής στο παραπάνω έργο, ειδικά όταν έχει γραφεί χρόνια πριν; Ίσως γιατί δεν είχε βιώσει τότε μια τέτοια καταστρεπτική πυρκαγιά σαν αυτή που βίωσε λίγους μήνες πριν γράψει το *Περί Αλυπίας*. Στο *Θεραπευτικής μεθόδου*<sup>140</sup> ο Γαληνός συμβουλεύει τον Ευγενιανό<sup>141</sup> να περιφρονεί την υστεροφημία,<sup>142</sup> γιατί έχει μικρή αξία στη ζωή και μηδενική στους νεκρούς. Όμως, το να ζητάς κάτι τέτοιο από κάποιον που διάγει φιλοσοφικό βίο, είναι τουλάχιστον ενοχλητικό, γιατί δεν του επιτρέπεις με τον τρόπο αυτό, να ασχολείται με αυτά που αγαπά πιο πολύ. Στο ίδιο έργο ο Γαληνός ομολογεί ότι συχνά εμείς (δεν είναι εύκολο να κατανοηθεί ποιους εννοεί: τους γιατρούς; τους ομοϊδεάτες του;) είμαστε τόσο λυπημένοι που δε θέλαμε για πολύ καιρό να ανοίξουμε βιβλίο.<sup>143</sup> Στο σημείο αυτό ο Γαληνός απομακρύνεται από το πρότυπο του πατέρα του.<sup>144</sup> Ίσως να εννοεί ότι ήταν στην κατάσταση αυτή για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα απ' όσο ήξερε ο Ευγενιανός. Δεν πρέπει να μιλά για κατάσταση λύπης όμως, αλλά για εναλλαγές στη ζωή του με λιγότερο ή περισσότερο

<sup>140</sup> Γαληνός, *Θεραπευτικής μεθόδου* [C.G. Kühn, X, σ. 457].

<sup>141</sup> Η Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σσ. 40-41, αναφέρει ότι ο Γαληνός πράγματι απευθύνεται σε έναν έμπειρο γιατρό της εποχής, τον Ευγενιανό, και του εξομολογείται την μακρά αποχή του κατά διαστήματα από το βιβλίο και ότι πράγματι έρχεται έτσι σε αντίθεση με την προτεινόμενη αταραξία που συναντά κανείς στα ηθικά έργα του, αλλά στο συγκεκριμένο έργο ο Γαληνός δεν είχε αξίωση να αποτελέσει ηθικό πρότυπο κανενός. Η στεναχώρια στο προοίμιο του παραπάνω έργου θα μπορούσε να είναι κάποια ρητορική εξήγηση για το εικοσαετές διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της συγγραφής του πρώτου τμήματος (Βιβλία 1-6) και του δεύτερου (Βιβλία 7-14).

<sup>142</sup> Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εις εαυτόν* 44: «Τουῦτον ἰδοῦ τον χρόνον σεαυτῶ χάρισαι. οἱ τήν ὑστεροφημίαν μᾶλλον διώκοντες οὐ λογίζονται ὅτι ἄλλοι τοιοῦτοι μέλλουσιν ἐκεῖνοι εἶναι, οἳ οἱ εἰσιν οὔτοι οὐς βαροῦνται· κάκεῖνοι δέ θνητοί. τί δέ ὄλως πρός σέ, ἂν ἐκεῖνοι φωναῖς τοιαύταις ἀπηχῶσιν ἢ ὑπόληψιν τοιαύτην περί σοῦ ἔχωσιν;» ο οποίος επίσης προτρέπει σε αγνόηση της υστεροφημίας.

<sup>143</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», pp. 67-68

<sup>144</sup> Ο M.S. Overholt, *The practice of ἄσκησις in Galen's avoiding distress*, p. 133, αναφέρει ότι η ανάμνηση του πατέρα του λειτουργεί θεραπευτικά και για αυτό πρέπει να επαναλαμβάνεται σε καθημερινή βάση, όπως και οι αποστροφές εξάλλου, διότι αποτελούν μέρη της γαληνικής «ασκήσεως».

χαρούμενες στιγμές. Ίσως πάλι εννοούσε ότι κάποιες φορές υποτροπιάζε σε περιόδους δυσφορίας ή δυστυχίας ή κατάθλιψης ή λύπης και με τη φιλοσοφική εξάσκηση κατέκτησε την αλήθεια όπως αδιαφόρησε και για την υστεροφημία. Βρήκε δηλαδή τη θεραπεία της λύπης, εφαρμόζοντας την στον εαυτό του.<sup>145</sup> Ο V. Nutton αναρωτιέται κατά το πόσο ειλικρινής είναι η θεραπεία που συστήνει ο Γαληνός; Ήθελε να γίνει ο μεγαλύτερος γιατρός του κόσμου. Όταν έχασε την προσωπική του περιουσία από την καταστρεπτική πυρκαγιά ήταν εξήντα τριών χρονών. Πέθανε μετά από δεκαεπτά περίπου χρόνια και ενδεχομένως να ένοιωθε ότι δεν ήταν και τόσο μεγάλος σε ηλικία και ήξερε ότι είχε τις δυνάμεις, τις πηγές, τις αντοχές και τους πόρους να τα ανακτήσει. Και είναι αλήθεια ότι τα ανέκτησε όλα ή έστω πολλά από αυτά, τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Πέργαμο. Αν λοιπόν κάποιος γνωρίζει ότι μπορεί να τα ανακτήσει ολικά ή σε ένα μεγάλο μέρος τους φαντάζει λογικό να συστήνει τη συγκεκριμένη θεραπεία σε άλλους.<sup>146</sup> Η συγκεκριμένη θεραπεία κατά τον V. Nutton είναι υποκριτική γιατί στο *Περί Άλυπίας* 19 KS αναφέρει πως ό,τι απέμεινε αρκεί: άρα απέμεινε. Ομοίως, στο ίδιο 28 KS αναφέρει ότι καθόταν και μιλούσε με ηρεμία και νηφαλιότητα με άλλους και διάβαζαν παρέα, όπως δηλαδή συνηθίζουν οι ηλικιωμένοι, το οποίο είναι επίσης ψευδές γιατί ο Γαληνός ήταν υπερδραστήριος μέχρι τα βαθιά γεράματα του.<sup>147</sup>

Η υλική υφή της ψυχής είναι το νέο στοιχείο της πραγματείας *Περί Άλυπίας*, θέμα που απασχολούσε τον Γαληνό μέχρι το θάνατό του και αυτοί οι προβληματισμοί τον οδήγησαν σε αγνωστικισμό στη φιλοσοφική του σκέψη ως προς την θνητότητα ή την αθανασία αυτής.<sup>148</sup> Στα έργα του Γαληνού παρατηρούμε πως είτε δηλώνει ότι δεν

<sup>145</sup> *Αυτόθι*.

<sup>146</sup> *Ο.π.* pp. 150-151. Πρβλ. V. Nutton, «The fortune of Galen», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, 355-390, p. 361, ο οποίος αναφέρει ότι ο Γαληνός ήταν ιδιαίτερα πλούσιος ως νέος γιατρός, αλλά και σε όλη τη διάρκεια της ζωής του και είχε μια ιδιαίτερα μεγάλη βιβλιοθήκη με βιβλία από μετάξι, γεγονός που καταδεικνύει σημαντικό πλούτο.

<sup>147</sup> *Αυτόθι*. Πρβλ. Δ. Ιωσήφ, «Ψυχής φάρμακα και ψυχής ιατρεία: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα», σσ. 170, 175 η οποία αναφέρει ότι η συνηθισμένη πρακτική της εποχής είναι να διαβάζουν ένα βιβλίο σε κοινό προς απόσπαση σχολιασμών πριν την έκδοση του και ότι τα βιβλία τα χρησιμοποιούσαν ως βοηθητικά συμπληρώματα (κάτι σαν τις σημερινές παρτιτούρες της μουσικής).

<sup>148</sup> *Ο.π.* pp. 66, 71· πρβλ. Κικέρων *Περί φιλίας* IV: «Αν όμως πιστεύεις ότι η ψυχή καταστρέφεται μαζί με το σώμα και επομένως χάνεται κάθε ανθρώπινη ύπαρξη, τότε πρέπει

γνωρίζουμε είτε αγνοούμε την υφή της ψυχής,<sup>149</sup> είτε ότι το ζήτημα αυτό δεν ωφελεί το γιατρό και συνεπώς δεν υπάρχει λόγος να αποφανθούμε για το θέμα αυτό.<sup>150</sup>

Παρόμοια είναι και η άποψη του Γαληνού, πως δεν υπάρχει καμία βέβαιη απόδειξη για το αν και κατά πόσο η «όλη του εγκεφάλου φύσις» προέρχεται από τα τέσσερα στοιχεία της κράσεως. Είτε ολόκληρη η φύση του εγκεφάλου με την ανάμειξη των τεσσάρων στοιχείων έφτασε στην ουσία αυτού του είδους, ή σε ιδιότητες, κατά την οποία θα είναι αρχηγός της αίσθησης και της κίνησης και αυτής που αφορά στην ορμή των ζωντανών οργανισμών και είναι φανερό και της μνήμης και της νόησης. Είτε κάποια άλλη δύναμη άυλη από αυτόν που μας δημιούργησε είναι δεμένη με τον εγκέφαλο μας και χωρίζεται από αυτόν, όταν πεθαίνουμε, δεν έχουμε καμία βέβαιη απόδειξη.<sup>151</sup> Θεωρεί όμως, πως η ψυχή είναι το σύνολο των λειτουργιών του ζωντανού σώματος. Αν, λοιπόν, η λογική δύναμη είναι ένα είδος της ψυχής, πρέπει να είναι θνητή: γιατί και αυτή θα είναι ένα μείγμα, και μάλιστα ένα μείγμα στο εσωτερικό του εγκεφάλου, όπως και όλα τα είδη της ψυχής και τα μέρη της. Αυτή είναι η ουσία της ψυχής.<sup>152</sup> Ο Γαληνός βέβαια, δεν υποστηρίζει τη θεϊκή προέλευση της ψυχής, ούτε πως πρόκειται για το αντίθετο του υλικού σώματος, γι' αυτό και αντιτίθεται στην πλατωνική ιδέα πως η ψυχή δημιουργείται αυτόνομα και εμφυτεύεται στο σώμα από τον Δημιουργό. Αν η ψυχή δεν είχε κάποια ποιότητα, μορφή, πάθος ή δύναμη, πως θα μπορούσε να αποκτήσει

---

να συμπεράνουμε ότι ο θάνατος δεν είναι και τίποτα κακό. Αν χαθεί η συνείδηση, θα είναι σαν να μη γεννήθηκε ποτέ ο άνθρωπος εκείνος που η ύπαρξη του μας γέμιζε χαρά». Ο ίδιος αγνωστικισμός για τη θνητότητα ή όχι της ψυχής συναντάται και στη φιλοσοφική σκέψη του Κικέρωνος. Η έννοια της «συνείδησης» δεν απαντάται στο έργο του Γαληνού. Το παραπάνω έργο συγγράφηκε περίπου το 100 π.Χ. Πρβλ. επίσης Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Ο εγκέφαλος ως μέσον εκφράσεως της ψυχής κατά τον Γαληνό», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 43, (1), (2006), σσ. 6-7. Ομοίως πρβλ. P. Donini, «Psychology», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, pp. 185-186, 198. Πρβλ. Α. Κακαβελάκη, *Η έννοια του πνεύματος κατά την αρχαία και τη βυζαντινή περίοδο, μελέτη της αρχαίας και της βυζαντινής φιλοσοφίας και ιατρικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2018, σσ. 136 -137.

<sup>149</sup> Γαληνός, *Περί χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων* [C.G. Kühn, III, σ. 542].

<sup>150</sup> Γαληνός, *Περί κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* [C.G. Kühn, XI, σ. 731].

<sup>151</sup> Γαληνός, *Ἰπποκράτους, ἐπιδημιῶν ΣΤ' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτό* [C.G. Kühn, IVIIB, σ. 248].

<sup>152</sup> Γαληνός, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σσ. 774-775].



φύση αντίθετη με την δική της, μόνο μέσω της σχέσης της με το σώμα;<sup>153</sup> Παρομοίως, χλευάζει αυτούς που υποστηρίζουν ότι γνωρίζουν την οδό προς την αθανασία.<sup>154</sup> Ο Γαληνός επίσης δεν υποστηρίζει το διαχωρισμό της ψυχής σε ξεχωριστά υλικά μέρη. Σε αυτό το σημείο αρκετοί από τους φιλοσόφους είναι σε σύγχυση μιας και δεν κατέχουν ξεκάθαρα την έννοια της «δύναμης». Φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται τις δυνάμεις ως πράγματα που εδρεύουν σε ουσίες ανάλογα με το πως εμείς κατοικούμε στα σπίτια μας, και δεν συνειδητοποιούν ότι η ποιητική κάθε γεγονότος μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο με συσχετισμούς.<sup>155</sup> Όταν άρα ο Αριστοτέλης ορίζει την ψυχή ως είδος του σώματος, πρέπει να τον ρωτήσουμε - ή τους υποστηρικτές του - αν το είδος σε αυτή τη μορφή μπορεί να εκληφθεί ως συνώνυμο του *μορφή*, όπως στη *μορφή* των φυσικών σωμάτων, ή με την έννοια της άλλης η οποία δημιουργεί το ίδιο το σώμα των φυσικών σωμάτων. Αυτό το τελευταίο είναι το ομοιογενές και ένα απλό είδος, το οποίο

---

<sup>153</sup> Ο.π. σ. 788. Πρβλ. Αριστοτέλης, *Περί ψυχής* 403 a 8-10: «Και φαίνεται ότι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η ψυχή, δίχως το σώμα, ούτε πάσχει ούτε προκαλεί κανένα πάθος· δεν οργίζεται, για παράδειγμα, ούτε δείχνει θάρρος, ότι επιθυμεί, και γενικά δεν αισθάνεται. Κατεξοχήν η νόηση όμως, φαίνεται πως ανήκει στην ψυχή· αλλά, αν και η νόηση είναι κάποιο είδος φαντασίας, ή τουλάχιστον δεν υπάρχει χωρίς την φαντασία, δεν θα μπορούσε, ούτε αυτή, να υπάρχει χωρίς το σώμα.

<sup>154</sup> Γαληνός, *Υγιεινών, το Α'* [C.G. Kühn, VI, σ. 63]: «Ας επανέλθουμε όμως στην πρώτη περίπτωση και ας υποδείξουμε πως μπορεί κάποιος, που έχει άριστη σωματική κατασκευή, αποχωρώντας απ' όσα αποτελούν τη δημόσια ζωή, να ζήσει μόνο για τον εαυτό του χωρίς να αρρωστήσει καθόλου, όσο είναι αυτό δυνατόν, και χωρίς να πεθάνει πριν τα βαθιά γεράματα. Γιατί δεν είναι δυνατόν να κάνει κανείς άφθαρτο το γεννημένο σώμα, παρά το γεγονός ότι κάποιος από τους φιλοσόφους της εποχής μας όσο το δυνατόν καλύτερα προσπάθησε να υποδείξει κάτι τέτοιο με το θαυμάσιο αυτό σύγγραμμα, με το οποίο διδάσκει την οδό της αθανασίας. Σκοπός μας είναι να κάνουμε το σώμα του οργανισμού να προεκτείνει τη ζωή του για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο διάστημα, και κυρίως του οργανισμού που βρίσκεται σε άριστη κατάσταση από τη φύση του. Γιατί μερικοί έχουν από την αρχή τόσο κακή κατασκευή, ώστε δεν μπορούν να φτάσουν ούτε στο εξηκοστό έτος της ηλικίας τους, ακόμα κι αν τους αναλάβει ο ίδιος ο Ασκληπιός».

<sup>155</sup> Γαληνός, *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 769].

δεν περιέχει οργανική σύνθεση. Και η αριστοτελική απάντηση πρέπει σίγουρα να είναι ότι πρόκειται για αυτή την αρχή των φυσικών σωμάτων.<sup>156</sup>

Σημαντική είναι επίσης η θέση του Γαληνού, ότι οι λειτουργίες της ψυχής διαρκώς ανανεώνονται και αναπτύσσονται με τη βοήθεια του ψυχικού πνεύματος, της κυκλοφορίας του αίματος, της αναπνοής και της τροφής.<sup>157</sup> Ο Γαληνός πάντως είναι έντονα επηρεασμένος από τις πλατωνικές ιδέες περί ψυχής.<sup>158</sup> Είναι γνωστό εξάλλου, ότι για τον Πλάτωνα η ψυχή παρουσιάζεται ως ον που εμπεριέχει ζωή, η ουσία της είναι συγγενής με τις υπερβατικές Ιδέες, ενώ παράλληλα διαθέτει ισότιμες ιδιότητες, αφού και αυτή παραμένει αμετάβλητη και άφθαρτη. Το τελικό επιχείρημα του Πλάτωνος είναι ότι ο θάνατος της πρέπει να απορριφθεί, επειδή η ψυχή έχει μέσα τη ζωή επειδή λειτουργεί ως αντίθετο που δεν δέχεται το αντίθετο.<sup>159</sup>

---

<sup>156</sup> Ο.π. σ. 773.

<sup>157</sup> Βλ. Ν. Παπαβραμίδου, *Η έννοια του «ψυχισμού» και της «ψυχικής νόσου» στα Ιπποκρατικά, Αριστοτελικά και Γαληνικά κείμενα*, δ.δ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2005, σ. 141.

<sup>158</sup> Οι Α. Καραπέτσας - Π. Μανδράκης, «Πως αποτυπώνονται η Άνοια και τα Συναφή της Νοσήματα σε Κείμενα από το 1555 π.Χ. μέχρι τον 7<sup>ο</sup> μ.Χ. Αιώνα: Η περίπτωση του Γαληνού και του Παύλου Αιγινήτη», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 56 (1), (2019), 16-31, σ. 20 αναφέρουν ότι η θεωρία του Γαληνού για τους τρεις τύπους πνεύματος παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με την πλατωνική διάκριση των τριών μερών της ψυχής. Πρβλ. Γαληνός, *Περί ήθων* 26 10 Κτ.

<sup>159</sup> Βλ. Ι. Πετράκης «Εισαγωγικές παρατηρήσεις» στο Πλάτων στο Ι. Πετράκης, Πλάτων, μτφρ. Ιωάννης Πετράκης, Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 2016, 21-61, σ. 57 (2). Πρβλ. επίσης Κ. Bormann, *Πλάτων*, μτφρ. Ιωάννης Καλογεράκος, Αθήνα, Εκδόσεις Ιντιτούτου του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2006, σσ. 175-186. Πρβλ. Γαληνός, *Περί ήθων* 40 Κτ: «Όπως ένα άτομο θα παρέμενε άτομο, ακόμα και αν του κοβόταν τα χέρια και τα πόδια, με ό,τι δηλαδή απέμεινε από τα υπόλοιπα μέλη του, και μετά την απώλεια τους, και πάλι θα ζούσε και θα διατηρούσε τον ανθρώπινο χαρακτήρα, καθώς η σκέψη και η νοημοσύνη θα παρέμεναν, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο θα παρέμενε άνθρωπος, αφού θα μπορούσε να ζει και να σκέφτεται και μετά την απώλεια όλων των μελών του σώματος, αφού τελικά αποχωρίστηκε την ψυχή που φροντίζει το σώμα ταυτόχρονα με αυτό... να ξέρεις λοιπόν ότι η ζωή μετά την απελευθέρωση της από το σώμα θα μοιάζει ακριβώς σαν τους αγγέλους. Ακόμα κι αν δεν έχεις πεισθεί ότι η γνώση, η οποία βρίσκεται μέσα σου, δεν πεθαίνει, δεν πρέπει ποτέ να περιορίζεις τις προσπάθειες, για όσο διαρκεί η ζωή σου, να ζεις μια ζωή σαν αυτή των αγγέλων....Λέγεται

Οι αντιφατικές αυτές απόψεις του Γαληνού δικαιολογούνται επειδή ήταν δυσχερές να συνδυάσει πάντοτε τέλεια μέσα στο σύστημα του απόψεις που προέρχονταν συχνά από διαφορετικές και αντιφατικές παραδόσεις.<sup>160</sup> Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του διλήμματος αυτού αναφέρεται στο *Περί κινουμένων διαπλάσεως* στο οποίο το ζητούμενο είναι η ταυτότητα της δύναμης που δημιουργεί το έμβρυο. Ο Γαληνός ήταν διατεθειμένος να αποδώσει αυτή τη δύναμη σε ένα Ον ανώτατης ευφύιας. Όμως δεν υπέκυψε στην ιδέα ότι ένα τόσο ανώτερο Ον έπλασε σκορπιούς, μύγες, κουνούπια, έχιδνες και σκουλήκια.<sup>161</sup> Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας όμως ότι ο

---

πως δύο άντρες πήγαν την ίδια στιγμή σε έναν πωλητή αγαλμάτων και παζάρευαν μαζί του για να αγοράσουν το ίδιο άγαλμα, το οποίο αναπαριστούσε τον Ερμή. Ο ένας ήθελε να το εγκαταστήσει σε ένα ναό, προς τιμήν του Ερμή, και ο άλλος σε ένα τάφο, προς ανάμνηση ενός πεθαμένου ανθρώπου. Δεν μπόρεσαν όμως να καταλήξουν σε μια συμφωνία και η αγορά του αγάλματος αναβλήθηκε για την επόμενη μέρα. Το ίδιο εκείνο βράδυ ο πωλητής των αγαλμάτων είδε στον ύπνο του το άγαλμα να του λέει: «ενάρετε άνθρωπε, είμαι κάτι που έφτιαξες εσύ. Έχω μια ομορφιά που μοιάζει με ένα άστρο και πλέον δεν με λένε πέτρα, όπως ήμουν πιο πριν, αντίθετα τώρα ονομάζομαι Ερμής. Εξαρτάται λοιπόν από σένα αν θα γίνω η ανάμνηση ενός πράγματος που δεν φθείρεται ή ενός που έχει ήδη φθαρεί».

<sup>160</sup> Βλ. Φιλολογική ομάδα εκδόσεων Κάκτος «Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν, Περί τῆς ἀρίστης διδασκαλίας, Ὅτι ὁ ἄριστος, ἰατρός καὶ φιλόσοφος, Περί αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις, Περί τῆς ἰατρικῆς ἐμπειρίας, Περί τῶν καθ' Ἴπποκράτην στοιχείων Α', Β'». Εισαγωγικές παρατηρήσεις» στο Γαληνός, *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν, Περί τῆς ἀρίστης διδασκαλίας, Ὅτι ὁ ἄριστος, ἰατρός καὶ φιλόσοφος, Περί αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις, Περί τῆς ἰατρικῆς ἐμπειρίας, Περί τῶν καθ' Ἴπποκράτην στοιχείων Α', Β'*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000, 11-57, σσ. 31-32.

<sup>161</sup> Ο P.N. Singer, «Εισαγωγή στον Γαληνό» στο: Γαληνός, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων)*, μτφρ. Ζαφειρία Παρθένη - Ελευθερία Ζάγκα, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2018, 25-67, σ. 13, 67 (14) αναφέρει ότι μπορούμε να συσχετίσουμε αυτή τη διαίσθηση ενός χάσματος μεταξύ της ανώτατης θεϊκής οντότητας και των προϊόντων της δημιουργίας με συγκεκριμένες τάσεις ερμηνείας του Πλάτωνα στα χρόνια του Γαληνού, γνωστές ως «Μέσος Πλατωνισμός». Για τις θεολογικές ερμηνείες στις απόψεις του Γαληνού περί αἵλου ή μη της ψυχῆς και το τρόπο που ερμηνεύτηκαν οι απόψεις του από τους μεταγενέστερους βλ. σχετικά Β. Τζώγα, «Ὅτι ἡ ψυχὴ οὐκ ἔστι κρᾶσις ὡς ὑπέθετο Γαληνός» - Μία ἀνέκδοτη πραγματεία τοῦ ἰατροφιλόσοφου Νικολάου Κεραμέως κατά τον κώδικα Atheniensis 1172, *Κάτοπτρον νεοελληνικῆς φιλοσοφίας*, 3, (2016), 239-272, σσ. 262-263. Για τους λόγους που οι θρησκείες διαφοροποιούνται στις τοποθετήσεις τους περί του

Γαληνός ήταν πρωτίστως γιατρός και δευτερευόντως φιλόσοφος. Οι απόψεις του για το συγκερασμό των επιστημών της ιατρικής και της φιλοσοφίας αποτυπώνονται στην πραγματεία του με τίτλο *Ότι ο Άριστος, Ιατρός και Φιλόσοφος* [C.G. Kühn, I], συναντώνται στους στωικούς<sup>162</sup> και συνάδουν απόλυτα με τις σημερινές απόψεις των φιλοσόφων της ιατρικής περί υποχρέωσης από την μεριά τους να υιοθετούν υλιστικές στάσεις στο επιστημονικό τους πεδίο (και όχι στην προσωπική τους ζωή). Επιστήμη είναι η αναζήτηση υλιστικών εξηγήσεων. Μόλις κάποιος πει «αυτό είναι μυστηριώδες» ή «εκείνο το εξηγεί το χέρι του Θεού» η επιστημονική αναζήτηση έχει τερματιστεί.<sup>163</sup>

---

έμπυχου ή όχι χαρακτήρα της ψυχής βλ. F. Crick, *Μια εκπληκτική υπόθεση (η επιστημονική αναζήτηση της ψυχής)*, μτφρ. Κ. Κορφιάτης - Δρ. Νικολινάκος, - Γ. Μαλάμης, Αθήνα, Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1997, σσ. 22-23.

<sup>162</sup> Βλ. J. Sellars, *Η τέχνη των στωικών. Ένας διαφωτιστικός οδηγός για τον ρόλο του στωικισμού στη σύγχρονη ζωή*, μτφρ. Ελένη Τουλούπη, Αθήνα, Εκδόσεις Διόπτρα, 2019, σ. 25. Πρβλ. U. Eco-R. Fedriga, *Η ιστορία της φιλοσοφίας*, τομ. 2, μτφρ. Μάρα Ασπιώτη, Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο, 2018, σ. 242.

<sup>163</sup> Βλ. R.P. Thomson, - R.E.G. Upshur, *Φιλοσοφία της Ιατρικής – Μία εισαγωγή*, μτφρ. Γιώργος Μαραγκός, Ηράκλειο, Πανεπιστημικές εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ. 109.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

### Φύσις

#### 2.1. Εννοιολογικοί ορισμοί της έννοιας της φύσεως

«Να πιστεύεις λοιπόν ότι και εγώ έγινα έτσι, όντας από τη φύση μου όμοιος με τους προγόνους μου, και ότι απόκτησα τις ίδιες με εκείνους ψυχικές ποιότητες, αφού δέχτηκα την ίδια με εκείνους παιδεία»

Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 25 282 KS

Η παραπάνω αναφορά στο *Περί Άλυπίας* στην φύση είναι και η μοναδική σε όλη την πραγματεία. Σε αυτήν η «φύση» υποχωρεί έναντι της λογικής και της εκπαίδευσης, γιατί ο σκοπός της είναι η επίτευξη της αυτοπραγμάτωσης του ανθρώπου. Δεν παύει όμως να απασχολεί τη φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού και να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην ανθρώπινη υπόσταση και για το λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαία η διερεύνηση της για την καλύτερη κατανόηση του σκοπού του συγκεκριμένου έργου. Ο Γαληνός αναπτύσσει τη θεωρία του για τη φύση κυρίως στο έργο του *Όροι ιατρικοί* [C.G. Kühn, V, σσ. 346-462]. Συνεπής στη τακτική του να μην παραθέτει ορισμούς, αποσαφηνίζει όμως τι σημαίνει «φύσης» και τι «σύμφωνα με τη φύση». Στο *Ίπποκράτους, Άφορισμοί και Γαληνοῦ εἰς αὐτούς ὑπομνήματα*<sup>164</sup> παραθέτει τον πρώτο ορισμό καθώς ισχυρίζεται ότι η φύση έχει πολλές έννοιες, αλλά μεγαλύτερη σημασία έχει η ουσία της. Πρόκειται για το συνδυασμό των τεσσάρων στοιχείων (ψυχρό, θερμό, υγρό και ξηρό). Η ορθή κράση είναι μια (εννέα στο σύνολο, οκτώ οι κακές, τέσσερις, όπου επικρατούν δύο στοιχεία και τέσσερις, που επικρατεί ένα στοιχείο). Ένας δεύτερος ορισμός της φύσης μπορεί να οριστεί ως εξής: πέρα από κράση ο Γαληνός αναφέρει ότι φύση είναι και η φυσική διάπλαση του σώματος ή η φυσιολογία του σώματος και η αρμονία με τα μέλη του. Είναι ακόμα μία η ερμηνεία της φύσης, με την έννοια «τήν τοῦ σώματος ιδέαν». Πρόκειται για την περίπτωση του ασθενούς που διαγνώσθηκε ως

<sup>164</sup> Γαληνός, *Ίπποκράτους, Άφορισμοί και Γαληνοῦ εἰς αὐτούς ὑπομνήματα, το Β'* [C.G. Kühn, XVII B, σσ. 529,565]

στενοθώραξ.<sup>165</sup> Ο J. Jouanna<sup>166</sup> αναφέρει πως οι αλεξανδρινοί σχολιαστές του Ιπποκράτη και του Γαληνού του 5ου και 6ου αι. μ.Χ. επεσήμαναν τέσσερις ορισμούς. Φύση σημαίνει: α) κράση, β) κατασκευή μορίων, γ) ικανότητα οργάνωσης (τήν διοικουσαν τά σώματα)<sup>167</sup> και δ) ψυχική ορμή, χωρίς όμως να μπορεί να εντοπίσει σε πιο έργο του Γαληνού αναφέρονται για τον τέταρτο ορισμό. Μια έννοια της φύσεως που αναφέρεται συχνά στα έργα του Γαληνού είναι αυτό το οποίο είναι «σύμφωνα με τη φύση», για την οποία δεν έχουμε σαφή ορισμό και για να ερμηνευθεί πρέπει να μελετηθούν οι έννοιες «ενέργεια» και «πάθος».<sup>168</sup> Ενέργεια είναι η κίνηση που προέρχεται από αυτό που κινήθηκε, δηλαδή «ενέργεια κατά φύση» ή «υπό της φύσης», ενώ, «πάθος» είναι κίνηση που προέρχεται από κάτι άλλο από αυτό που κινήθηκε δηλαδή «ενέργεια παρά φύση». «Κατά φύση» σημαίνει υγεία- ευκρασία ενώ «παρά φύση» σημαίνει νόσος-δυσκρασία. Σωφροσύνη σημαίνει να είναι κάποιος απαλλαγμένος από λύπη, επιθυμίες, ηδονές, φόβους κλπ).<sup>169</sup> Στο *Περί του Ιπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων* ο Γαληνός κάνει αναφορά στην έννοια «κατά πρώτον λόγον» δεκατρείς φορές εκ των οποίων οι επτά μαζί με την έννοια «υπό της φύσεως» ή «με φύσις». Πρόκειται για την πρώτη χρήση της έννοιας στην Ελληνική φιλολογία. Η ερμηνεία της έννοιας είναι περίπλοκη και σημαίνει, κατά τον J. Jouanna, πρωταρχικός σκοπός, αρχικός υπολογισμός ή πρώτη θέση δηλαδή πρωταρχικό, ουσιώδες, κύριο, βασικό σε σχέση με το «δευτερεύουσας σημασίας» ή «τυχαίο». Το έργο της φύσης έχει να κάνει με το ό,τι είναι πρωταρχικό. Στο ίδιο έργο, ο Γαληνός μας δίνει τον ορισμό της «ενέργειας κατά φύση» ο οποίος δεν είναι άλλος από αυτόν που καταλαβαίνει ο

<sup>165</sup> Γαληνός *‘Ιπποκράτους, ‘Αφορισμοί και Γαληνού εις αυτούς ύπομνήματα το Β’* [C.G. Kühn, XVII B, σ. 532,10]

<sup>166</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 290.

<sup>167</sup> Γαληνός *‘Ιπποκράτους, ‘Αφορισμοί και Γαληνού εις αυτούς ύπομνήματα, το ΣΤ’* [C.G. Kühn, XVII A, σσ. 793-1009].

<sup>168</sup> Γαληνός, *Περί του Ιπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων, το ζ’* [C.G. Kühn, V, σσ. 506-507]: «Ἡ μὲν οὖν ἐνέργεια κινήσις ἐστὶ δραστικὴ, δραστικὴν δ’ ὀνομάζω τὴν ἐξ ἑαυτοῦ, τὸ δὲ πάθος ἐν ἑτέρῳ κινήσις ἐστὶν ἐξ ἑτέρου. ὥστε ἀναγκαῖον μὲν πολλακίς εἰς ἓν ὑποκείμενον τῷ πάθει τὴν ἐνέργειαν συνέρχεσθαι καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρειν μηδὲν, τῷ πάθει τὴν ἐνέργειαν συνέρχεσθαι καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρειν μηδὲν, τῷ λόγῳ μὲντοι διαφέρειν. ἢ γὰρ ὑπὸ τοῦ τέμνοντος ἐν τῷ τεμνομένῳ διαίρεσις, ἐν καὶ ταῦτον ὑπάρχουσα πρᾶγμα, τοῦ μὲν τέμνοντος ἐνέργεια, τοῦ δὲ τεμνομένου πάθος ἐστίν.»

<sup>169</sup> Γαληνός, *‘Όροι ἰατρικοί* [C.G. Kühn, XIX, σ. 383].

καθένας π.χ. τα γεράματα: πρόκειται για μαρασμό κατά φύση, δηλαδή τη φυσιολογική εξέλιξη κάθε έμβιου όντος. Η ερμηνεία αυτή είναι πολύ πιο σύνθετη από την ερμηνεία του Ιπποκράτη· π.χ. «κατά φύση» για τον Ιπποκράτη είναι ένα υγιές σώμα, ενώ «παρά φύση» είναι ένα άρρωστο σώμα, ομοίως και η εξέταση του ύπνου θα γινόταν κατά φύση ή παρά φύση, για να διαγνωστεί η βαρύτητα ασθενείας του αρρώστου.<sup>170</sup> Για τον Γαληνό η κατά φύση ή παρά φύση κατάσταση ορίζεται από τα τέσσερα στοιχεία, γιατί η φύση εξαρτάται αποκλειστικά από το θεμελιώδες και το αρχικό. Η φύσις είναι η τέχνη του γιατρού και κατ' επέκτασιν η τέχνη της φύσεως. Όποιος αγνοεί την έννοια «κατά φύση» δεν μπορεί φυσικά να γνωρίζει και την έννοια «παρά φύση». Το κάθε όργανο έχει μία χρησιμότητα, επειδή η φύση δεν κάνει τίποτα τυχαία και άσκοπα.<sup>171</sup>

Ο J. Jouanna αναφέρει ότι ο Γαληνός στο *Ίπποκράτους περί φύσιος ανθρώπου Βιβλίον Πρώτον καί Γαληνοῦ εἰς αὐτό*<sup>172</sup> αναπτύσσει μια ιστορία της φιλοσοφίας για αρχαίους συγγραφείς που έγραψαν έργα «περί φύσεως» και παραδόξως συγκρίνει ορισμένους από αυτούς με ένα χωρίο της Οδύσσειας (10,303). Στο συγκεκριμένο χωρίο ο ανώτερος των ποιητών αναφέρει τον πρώτο ορισμό της έννοιας «φύση»: πρόκειται για ένα φυτό με μαύρη ρίζα και ένα λευκό λουλούδι. Εδώ, διακρίνεται η αισθητή φύση, δηλαδή αυτή που βλέπουμε με αυτή, όπως την εννοούν οι φιλόσοφοι, ως πρωταρχική δηλαδή φύση.<sup>173</sup> Ο Γαληνός αναφέρει επίσης από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους (αυτούς δηλαδή της παλιάς φιλοσοφίας όπως τους χαρακτηρίζει) τον Εμπεδοκλή, τον Παρμενίδη, τον Μέλισσο από τη Σάμο, τον Αλκμαίωνα, τον Ηράκλειτο, από τους κλασικούς τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και από τους συγγραφείς της Ελληνιστικής περιόδου μόνο τον Επίκουρο και κανέναν στωικό, των οποίων η θεωρία για τη φύση, είναι αντίθετη με αυτή του Ιπποκράτη.<sup>174</sup> Πάντως ο Γαληνός χρησιμοποιεί την έννοια «φυσιολογία» για τις φιλοσοφικές αναζητήσεις της έννοιας της φύσης, ενώ οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν την έννοια «περί φύσεως ιστορία» όπως ο Σωκράτης στον *Φαίδων* (965a5). Η έννοια της «φυσιολογίας» και η χρήση της για την έρευνα

<sup>170</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 296.

<sup>171</sup> Βλ. Κ. Λαμέρας, «Γαληνού. Περί κράσεων. Εισαγωγή», στο: Γαληνός, *Περί κράσεων*, μτφρ. Κωνσταντίνος Λαμέρας, Αθήνα, Εκδόσεις Πάπυρος, 1975, 3-22, σ. 9.

<sup>172</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 297.

<sup>173</sup> *Αυτόθι*.

<sup>174</sup> *Αυτόθι*.

φιλοσοφικά της φύσεως γίνεται κυρίως στην Ελληνιστική περίοδο και περισσότερο από τον Επίκουρο.<sup>175</sup>

Η μέθοδος κατανόησης της πρωταρχικότητας της φύσης είναι πολύ σημαντική για τον Γαληνό. Στο σημείο αυτό,<sup>176</sup> ακολουθεί τη μέθοδο του Πλάτωνα όχι όμως όπως θα αναμενόταν στον *Τίμαιο* αλλά στον *Φαίδρο* (270c), όπου, ο Πλάτων ανατρέπει στον Ιπποκράτη για την κατανόηση του σώματος. Διαχωρίζει τα αντικείμενα στα μέρη που μπορούμε να δούμε στα βασικά τους στοιχεία και αφού τα απαριθμήσει διακρίνει τις φυσικές τους ιδιότητες, σύμφωνα με τις δράσεις ή τα αποτελέσματα. Εδώ ο Γαληνός ουσιαστικά θεωρεί τον Πλάτωνα μιμητή του Ιπποκράτη στη μέθοδο διερεύνησης της φύσης, καθώς ο Γαληνός θεωρεί ότι ο Ιπποκράτης ήταν ο πρώτος που ανακάλυψε τα πρωταρχικά στοιχεία της φύσης, αλλά και τη μέθοδο ανακάλυψής τους. Ακολουθεί ο Αριστοτέλης και μετά οι στωικοί. Στο έργο του Γαληνού *Ότι ἄριστος ἰατρός καί φιλόσοφος*<sup>177</sup> μάλιστα υποδεικνύει μια λογική μέθοδο τριών σταδίων, με τα οποία

<sup>175</sup> Ο.π. σ. 298.

<sup>176</sup> Ο.π. σ. 299.

<sup>177</sup> Γαληνός, *Ότι ἄριστος ἰατρός καί φιλόσοφος* [C.G. Kühn, I, σ. 60]: «καί μὲν δὴ καὶ τὴν λογικὴν μέθοδον ἀσκεῖν <ἀνάγκη> χάριν τοῦ γνῶναι, πόσα τὰ πάντα κατ'εἶδη τε καὶ γένη νοσήματα ὑπάρχει καὶ πῶς ἐφ' ἐκάστου ληπτέον ἐνδειξίν τιν' ἰαμάτων. ἢ δ' αὐτὴ μέθοδος ἦδε καὶ τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ διδάσκει <σύν>θεσιν, τὴν τ' ἐκ τῶν πρώτων στοιχείων, ἃ δι' ἀλλήλων ὅλα κέκρται, καὶ τὴν ἐκ τῶν δευτέρων, τῶν αἰσθητῶν, ἃ δὴ καὶ ὁμομερῆ προσαγορεύεται, καὶ τρίτην ἐπὶ ταῦταις τὴν ἐκ τῶν ὀργανικῶν μορίων. ἀλλὰ καὶ τίς ἢ χρεια τῶ ζῶντων εἰρημένων ἐκάστου καὶ τίς ἢ ἐνέργεια δέον <ἀ>πολαβεῖν ταῦτα μὴ ἀβασανίστως, ἀλλὰ μετ' ἀποδείξεως πιστώσασθαι πρὸς τῆς λογικῆς δὴπου διδάσκειται μεθόδου. Ο Γαληνός, *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σσ. 773-774] αναφέρει ότι το ήπαρ και η καρδιά έχουν το καθένα μια ιδιαίτερη ουσία, η οποία είναι σύνθετη από δύο αρχές, την ύλη και το είδος, ότι η ίδια η ύλη θεωρητικά δεν έχει ποιότητες, αλλά έχει προσλάβει μέσα της την ανάμειξη τεσσάρων ποιοτήτων, της θερμότητας, της ψυχρότητας, της ξηρότητας και της υγρότητας. Από αυτές έχουν δημιουργηθεί ο χαλκός, ο σίδηρος, ο χρυσός, η σάρκα, το νεύρο, ο χόνδρος, το λίπος και γενικά όλα όσα ονομάζονται από τον Πλάτωνα πρωτογενή και από τον Αριστοτέλη ομοιόμορφα..... ωστόσο αν όλα τα παρόμοια σώματα έχουν συσταθεί από ύλη και είδος, και αν ο ίδιος ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι το φυσικό σώμα γεννιέται από τις τέσσερις ποιότητες που εμπεριέχονται στην ύλη, είναι ανάγκη να θεωρηθεί είδος του φυσικού σώματος η ανάμειξη αυτών των ποιοτήτων, ώστε κατά κάποιο τρόπο και η ουσία της ψυχῆς θα είναι ένα είδος ανάμειξης το τεσσάρων, είτε θέλεις να τις ονομάζεις



ερευνάται η φύση: α) τα τέσσερα βασικά στοιχεία είναι ανάμεικτα, β) ό,τι προκύπτει από αυτά είναι τα αντιληπτά ή τα ομοιομερή και γ) ό,τι οργανικό προκύπτει από τα ομοιομερή.<sup>178</sup> Η θεωρία αυτή των τριών σταδίων δεν έχει καμία σχέση με τη θεωρία του Ιπποκράτη.

Ο Γαληνός στο *Περί χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπῳ σώματι μορίων* κάνει αναφορά στις έννοιες «πρόνοια» (προνοητικῶς ἢ φύσις ἐργασαμένη) και «τέχνη» (τέχνη τε καὶ πρόνοια) ως ιπποκρατικά στοιχεία, με τη διαφορά ότι ο Ιπποκράτης δεν μίλησε ποτέ για την τέχνη και φύση ή για τέχνη της φύσης. Προφανῶς ἐδῶ ο Γαληνός εκλαμβάνει την «πρόνοια» του Ιπποκράτη ως προνοούσα φύση, ἐνῶ ο Ιπποκράτης απλῶς ἐννοοῦσε ὅτι ἡ τέχνη του γιατροῦ εἶναι ἡ πρόγνωση.<sup>179</sup> Ἐννοιολογικά, ἡ φύση καὶ ἡ τέχνη, δὲν μποροῦν ποτέ νὰ ἐρθοῦν σὲ σύγχυση. Μποροῦμε μόνο νὰ μιλάμε γιὰ τέχνη του ἀνθρώπου νὰ μιμείται τὴ φύση. Στὸ ἴδιο ἔργο, ὁ Γαληνός ἀναφέρει ὅτι ὁ Ιπποκράτης ἦταν ὁ πρῶτος γιατρός, που θαύμαζε τὴ φύση, ἐνῶ τέτοια ἀναφορὰ στο ἔργο του δὲν συναντάμε πούθενά, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ ἐπινόηση του Γαληνοῦ. Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι ὁ Ιπποκράτης ὑμνεῖ τὴν τέχνη τῆς φύσης, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, πράγμα το ὁποῖο ἐπίσης ἀποτελεῖ ἐπινόηση του. Ὁ Ιπποκράτης δὲν ἐξύμνησε ποτέ τὴ φύση. Ὁμοίως στο παραπάνω ἔργο ὁ Γαληνός ἀναφέρει ὅτι ὁ Ιπποκράτης χαρακτηρίζει τὴ φύση ὡς «δίκαιη» κάτι που εἶναι ὀρθό, ὁμως ὁ Ιπποκράτης περιορίσει τὴν ἐννοια αὐτὴ στὴν χειρουργικὴ τεχνικὴ μόνο ὡς πρὸς τὶς ὀρθὲς τοποθετήσεις τῶν ἀκρῶν στο χειρουργεῖο, ἐνῶ ὁ Γαληνός γενικεύει αὐτὴ τὴ θέση παρουσιάζονται τὴ φύση ὡς

---

ποιότητες, θερμότητα, ψυχρότητα, ξηρότητα καὶ υγρότητα, εἴτε σώματα, θερμό, ψυχρό, ξηρό καὶ υγρό.

<sup>178</sup> Ἡ Φιλολογικὴ ομάδα τῶν ἐκδόσεων Κάκτος στο Γαληνός, «Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν, Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας, Ὅτι ὁ ἄριστος, ἰατρός καὶ φιλόσοφος, Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις, Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐμπειρίας, Περὶ τῶν καθ' Ἴπποκράτην στοιχείων Α', Β'. Σχόλια», εἰσαγ., μτφρ. Φιλολογικὴ Ομάδα Κάκτου, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Κάκτος, 2002, 359-379, σ. 370 ἀναφέρει ὅτι «Κατὰ τὸν Γαληνὸ τὸ σῶμα δημιουργεῖται ἀπὸ τρεῖς διαδοχικὲς συνθέσεις: τὴν κράση τῶν βασικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτουν τὰ ομοιομερή, τὴ σύνθεση τῶν ομοιομερῶν ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτουν τὰ ἀνομοιομερῆ ἢ οργανικά, δηλαδὴ τὰ ὄργανά, καὶ τῶν ἀνομοιομερῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία δημιουργεῖται τὸ σῶμα. Γιὰ τὰ πρωταρχικὰ στοιχεῖα (τὸ θερμό, τὸ ψυχρό, τὸ ξηρό καὶ τὸ υγρό ἢ τὴν φωτιά, τὸν ἀέρα, τὴ γῆ καὶ τὸ νερό) εἶχε μιλήσει ἤδη ὁ Ιπποκράτης. Τὸ διαχωρισμὸ ομοιομερῶν καὶ ἀνομοιομερῶν τὸν εἰσήγαγε ὁ Ἀριστοτέλης.»

<sup>179</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 302.

διοργανωτή των βασικών αρχών των εμβίων όντων (δικαίως ή φύσις ἅπαντα διέταξεν) που ανάγεται στον Αναξαγόρα. Πρόκειται δηλαδή για «γαλινοποίηση» των ιπποκρατικών θέσεων.<sup>180</sup>

Στο έργο *Ιπποκράτους 'Αφορισμοί και Γαληνοῦ εἰς αὐτούς ὑπομνήματα* ο Γαληνός παραφράζει ή ενώνει εκφράσεις του Ιπποκράτη, που βρίσκονται σε άσχετα μεταξύ τους έργα π.χ. «φύσις ἐξαρκεῖ πάντα πᾶσιν» και «φύσεις πάντων ἀδίδακτοι» ως «η φύση που τίποτα δεν έχει διδαχθεί και μην έχοντας τίποτα να διδαχθεί πράττει τα δέοντα», πρόκειται δηλαδή για άλλη μία «γαλινοποίηση» των θέσεων του Ιπποκράτη.<sup>181</sup>

---

<sup>180</sup> *Ο.π.* p. 304.

<sup>181</sup> *Ο.π.* p. 306.

## 2.2. Τα Πάθη της ψυχής

Στην προς μελέτη πραγματεία ο Γαληνός δεν μας δίνει έναν ορισμό του πάθους. Ούτε όμως και αναφέρει κάποια άλλα πάθη, πέραν της λύπης και της απληστίας.<sup>182</sup> Ένας ορισμός δίνεται στο *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων*: «Το πάθος είναι κίνηση από κάτι μέσα σε κάτι άλλο».<sup>183</sup> Στο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* ο Γαληνός αναφέρει ότι τα πάθη οφείλονται σε κάποια παράλογη δύναμη, σε αντίθεση με τα σφάλματα, τα οποία οφείλονται σε λανθασμένη κρίση. Τέτοια είναι ο θυμός, η οργή, ο φόβος, η λύπη, ο φθόνος, η έντονη επιθυμία, και οτιδήποτε γίνεται χωρίς μέτρο, όπως το να αγαπά κάποιος πολύ ή να μισεί υπερβολικά. Είναι μάλιστα αδύνατο να δούμε τα πάθη μας και να τα αναγνωρίσουμε, γιατί αγαπάμε υπερβολικά τον εαυτό μας.<sup>184</sup> Η αγάπη του εαυτού μας, κατά τον Γαληνό, μας αποτρέπει από την αναζήτηση της αναγνώρισης των σφαλμάτων και των παθών, τα οποία διακατέχουν την ψυχή. Για να απαλλαγεί ο άνθρωπος από τα πάθη του πρέπει αρχικά να αναγνωρίσει και να ομολογήσει την παρουσία τους, γεγονός, το οποίο απαιτεί την απελευθέρωση από αυτή την παθολογική αγάπη του εαυτού του και την

<sup>182</sup> Γαληνός, *Περί Ἀλυπίας* 3 30, 18 200, 29 365 KS.

<sup>183</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων*, το Δ' [C.G. Kühn, V, σ. 507].

<sup>184</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 8]: «γνῶναι δ', ὡς ἐλέγομεν, ἀδύνατον, ἐπειδὴ σφόδρα φιλοῦμεν ἡμᾶς», *Περί ἡθῶν* 47 Kt: «Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μεγάλη αγάπη για τον εαυτό του, τον οδηγεί στο να σκεφτεί ὅ,τι ἔχει και ὄχι ὅ,τι θα ἠθέλε να ἔχει, ανεξάρτητα με το αν πράγματι το ἔχει. Αυτή η επίδραση ονομάζεται ματαιοδοξία. Αυτός ο οποίος αγαπάει πραγματικά τον εαυτό του αγωνίζεται πάνω απ' ὅλα να κατορθώσει να προσεγγίσει μια κατάσταση ὅπως θα την ἠθέλε να εἶναι και δεν συμπεριφέρεται σαν τους ἄλλους που ισχυρίζονται ὅτι βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση επειδὴ απλῶς φαντάζονται τον εαυτό τους σε αυτή..... Είναι πραγματικά δύσκολο να γνωρίζει κάποιος αληθινά τις καταστάσεις της ψυχῆς του κι εἶναι αλήθεια ὅτι αυτή η αναζήτηση απαιτεῖ προσπάθεια και ανυπομονησία. Ένας σοφός κάποτε εἶπε: “Ο καθένας ἔχει δύο σάκους στο λαιμό του, ἓναν ἀπὸ μπροστά και ἓναν ἀπὸ πίσω. Στον μπροστινό βρίσκονται τα σφάλματα των ἄλλων ανθρώπων, ενώ, σε αυτόν που εἶναι πίσω, βρίσκονται τα δικά του. Για αυτό το λόγο ὄλοι βλέπουν τα σφάλματα των ἄλλων καθαρά και με λεπτομέρειες, ενώ ἀπὸ τα δικά του δεν βλέπει κανένα”. Ο λόγος των ἀπερίσκεπτων αποφάσεων και ἄλλων πραγμάτων εἶναι ἡ απληστία της ψυχῆς για περισσότερη ἀφθονία».

καθίλωση στην αίσθηση τις αξίας και της υπεροχής του.<sup>185</sup> Τα πάθη δηλαδή δεν έχουν τη σημερινή σημασία, αλλά είναι πάθη–συναίσθηματα. Η αρχαία λέξη «πάθος», όπως χρησιμοποιείται από τον Γαληνό και τους σύγχρονους του εμπεριέχει και την σημερινή, μάλλον αρνητική, σημασία, ενώ, είναι ευρύτερη νοηματικά: πάθος είναι «ό,τι συμβαίνει στην ψυχή» ή η «αντίδραση της ψυχής στα ερεθίσματα που δέχεται». Ένα οποιοδήποτε, έστω και ήπιο, συναίσθημα είναι πάθος.<sup>186</sup> Στα προαναφερθέντα έργα του Γαληνού, αλλά και σε άλλα, είναι φανερό ότι ο Γαληνός υιοθετεί τις στωικές απόψεις περί παθών.<sup>187</sup> Τα πρωταρχικά πάθη είναι αυτά που ήδη προαναφέρθηκαν, σε

<sup>185</sup> Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Ο Γαληνός ως νευροεπιστήμων και νευροφιλόσοφος», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 53, (2016), 1-14, σ. 10.

<sup>186</sup> Βλ. Ι. Αβραμίδη, «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθών και αμαρτημάτων). Σημειώσεις», σ. 204.

<sup>187</sup> Η Ε. Καραμπατζακη, «Στωικές επιδράσεις στην Ιατροφιλοσοφική σκέψη του Γαληνού», σσ. 90, 92-93, 102 συνοψίζει τις στωικές επιρροές του Γαληνού στις απόψεις του περί φύσεως ως εξής: «Κατά τον Γαληνό οι στωικοί είναι οι συνεχιστές του Αριστοτέλη. Τα μαθηματικά είναι η πλέον ενδεδειγμένη επιστήμη για την εξήγηση των φυσικών φαινομένων. Στο σημείο αυτό ο Γαληνός είναι πιο κοντά στον Ποσειδώνιο παρά στον Χρυσίππο. Τα έργα του Γαληνού, στα οποία συναντάμε τις πιο πολλές στωικές επιρροές είναι εξής: *Περί τῶν Ἱπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων*, *Εἰσαγωγή διαλεκτική*, *Περί τῶν φυσικῶν δυνάμεων*, *Περί φιλοσόφου ἱστορίας*, *Περί κρίσεων*, *Ὅρισμοί ἰατρικοί*, *Περί τῆς χρείας τῶν μορίων*, *Προς Ἰουλιανόν*, *Περί τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου*. Στα έργα αυτά είναι πιο έντονες οι επιδράσεις της Αρχαίας Στοάς και του Ποσειδωνίου, παρά της Νέας Στοάς, κύριοι εκπρόσωποι της οποίας ήταν ο Μάρκος Αυρήλιος (του οποίου γιατρός ήταν ο Γαληνός), ο Σενέκας και ο Επίκτητος. Για τους τελευταίους μεγαλύτερη σημασία είχε η ηθική και όχι η παρακολούθηση του φυσικού κόσμου, ενώ αντίθετα για τον Γαληνό πιο μεγάλη σημασία είχε το ανθρώπινο σώμα. Ο Γαληνός διαιρεί τη φιλοσοφία σε λογική, ηθική και φυσική, με σπουδαιότερη την πρώτη. Συμφωνεί με του στωικούς ότι η κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης είναι εφικτή και με τον τρόπο αυτό απορρίπτει την σκεπτική «εποχή». Υιοθετεί την αριστοτελική και στωική αιτιοκρατική αντίληψη περί της φυσικής πραγματικότητας. Συνδυάζει εκλεκτικιστικά την στωική εμπειρική και αποδεικτική συλλογιστική με την αριστοτελική μέθοδο της διαίρεσης σε γένη και είδη. Η γλωσσική θεωρία των Στωικών είναι έντονη στο έργο του και όσον αφορά στην ψυχολογία απορρίπτει τον διανοητικό μονισμό του Χρυσίππου και υιοθετεί τον πλατωνικό δυισμό. Ο Γαληνός δεν ενδιαφέρεται και τόσο πολύ για τα οντολογικά και κοσμολογικά προβλήματα, όσο για τη μελέτη του ανθρώπινου σώματος. Οι απόψεις του για φύση είναι πλατωνικές και στωικές, καθώς την θεωρεί σοφή, δίκαιη, τεχνική, προνοητική και έμφρονος. Προς ενίσχυση

αντίθεση με τη λύπη, η οποία δεν είναι ακριβώς πάθος, αλλά μια κατάσταση που προκαλεί σωματικές διαταραχές.<sup>188</sup> Η λύπη είναι κατάσταση διαρκής, δύσκολα διαγνώσιμη και επιδρά στο σώμα όπως η αϋπνία, η βαριά σωματική άσκηση, η υπερβολική έκθεση στον ήλιο και τα πολλά λουτρά και δεν μπορεί να θεραπευθεί με ιατρικές τεχνικές όπως μια ασθένεια (π.χ. με εμετικά).<sup>189</sup> Η λέξη «πάθος» υποδηλώνει ότι αυτό δεν πηγάζει από τον έλλογο νου και επομένως είναι άλογο. Η έννοια «άλογον» κατά την αρχαιότητα έχει δύο σημασίες: α) τη σημερινή, με την έννοια του παραλόγου και β) το μη έλλογο, δηλαδή κάτι στο οποίο δεν μπορείς να αποδώσεις την ιδιότητα του λόγου π.χ. ένα κομμάτι ξύλο. Με την πρώτη σημασία λοιπόν δέχονται την έννοια οι στωικοί, δηλαδή ότι τα πάθη των κοινών ανθρώπων εμπεριέχουν έλλογα στοιχεία όπως η σκοπιμότητα, η πεποίθηση, η προτίμηση, η επιλογή κλπ, αλλά δεν συνάδουν με τη λογική. Αντίθετα ο Γαληνός δεν αναγνωρίζει κανένα έλλογο στοιχείο στα πάθη ακολουθώντας τις απόψεις του Πλάτωνα.<sup>190</sup> Για τον Πλάτωνα αυτό που προσβάλλει το

---

της ανθρωπολογίας του χρησιμοποιεί τις βασικές στωικές έννοιες, όπως: *κράσις, πνεῦμα, οἰκείωσις, ἀλλοίωσις, καταληπτική φαντασία, ἡγεμονικόν, σπερματικοὶ λόγοι, συμπάθεια* καθώς επίσης αξιοποιεί και εξελίσσει την θεωρία των τεσσάρων στοιχείων». Πρβλ. M. Nussbaum, *Η θεραπεία της επιθυμίας. Θεωρία και πράξη της ελληνιστικής ηθικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Γιάννης Αβραμίδης – Μυρτώ Πανταζή, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 1994, σ. 467.

<sup>188</sup> Βλ. V. Nutton, «Avoiding distress. Introduction», p. 71.

<sup>189</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 28 335 KS.

<sup>190</sup> Βλ. I. Αβραμίδη, «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθών και αμαρτημάτων). Σημειώσεις», σ. 204. Πρβλ. Πλάτων, *Φαίδρος* 253d για το μύθο του Ηνίοχου και την τριμέρεια της ψυχής. Ο Γ. Χαραλαμπίδης, *Ο Όρκος του Ιπποκράτη (Η άγνωστη φιλοσοφία της Ιατρικής)*, σσ. 57-62, αναφέρει ότι ο Πλάτων δέχεται τη δοξασία των Πυθαγορείων περί της αθανασίας της ψυχής σύμφωνα με την οποία κάθε ψυχή, για όσο χρονικό διάστημα παραμένει ενσαρκωμένη, οφείλει να διακρίνεται από μια τριμέρεια. Η άυλη και αθάνατη ψυχή, προκειμένου να εισέλθει στο υλικό σώμα που θα εμψυχώσει, το οποίο κατ'ανάγκη θα είναι θνητό, οφείλει να διαιρεθεί σε τρία τελείως διαφορετικά μεταξύ τους μέρη, διότι, το κάθε ένα από αυτά πρόκειται να εκτελέσει εντελώς διαφορετικές λειτουργίες, βάσει των οποίων συντίθενται και προκύπτουν οι δυνατότητες που μπορεί να αποκτήσει ένας άνθρωπος στη ζωή του κατά την εξελικτική πορεία που μπορεί να ακολουθήσει. Τα τρία μέρη της ψυχής αποτελούνται από το επιθυμητικό, το θυμοειδές και το λογιστικό, η παρουσία των οποίων είναι απαραίτητη για την ζωογόνηση του υλικού σώματος, που πρόκειται να εμψυχώσουν. Ο Ηνίοχος του μύθου του *Φαίδρου* αντιπροσωπεύει το λογιστικό μέρος της

σώμα είναι οι ερεθισμοί της επιθυμίας, του θυμού, της λύπης και όλα γενικά τα πάθη.<sup>191</sup> Τα πάθη, ως άλογοι ερεθισμοί στον άνθρωπο, προέρχονται από το σώμα και σε καμία περίπτωση από την ψυχή. Το λογικό κομμάτι της ψυχής δεν επιτρέπει σε κάποιον να ενδίδει συνεχώς στα πάθη. Οι άλογοι ερεθισμοί που πηγάζουν από το σώμα καθηλώνουν κατά κάποιο τρόπο την ψυχή στο σώμα, έτσι ώστε η ίδια να γίνεται «σωματοειδής».<sup>192</sup> Με τον τρόπο αυτό, τα πάθη συντελούν στο να παραμορφωθεί η έλλογη ψυχή από τη συμβίωσή της με το σώμα και να προσαρτηθούν κατά κάποιο τρόπο σε αυτή σωματοειδή προσθέματα. Ο Πλάτων εντοπίζει τα μέρη της ψυχής ως εξής: έδρα του λογιστικού είναι το κεφάλι, το θυμοειδές βρίσκεται ανάμεσα στο λαιμό και στο διάφραγμα, το επιθυμητικό ανάμεσα στο διάφραγμα και στον ομφαλό.<sup>193</sup> Ο λόγος για τον οποίον ο Πλάτων, ακολουθώντας τον Αλκμαίωνα και τη σικελική ιατρική σχολή, θεωρεί έδρα της σκέψης το κεφάλι και άρα τον εγκέφαλο δεν οφείλεται σε ανατομικές παρατηρήσεις. Το λογιστικό είναι το πιο σπουδαίο μέρος της ψυχής, γι' αυτό πρέπει να έχει την έδρα του εκεί, ώστε να μπορεί να εποπτεύει ολόκληρο τον άνθρωπο. Αντίθετα ο Αριστοτέλης, εξαιτίας ανατομικών παρατηρήσεων, εμμένει στην

---

ψυχής, δηλαδή το συνειδητό και οι δυο ίπποι τα άλλα δυο μέρη της ψυχής τα οποία είναι ασυνειδήτα. Εφόσον γεννιόμαστε άρρωστοι, ο Ηνίοχος για όσο παραμένει ασθενής, δεν μπορεί να εκφράζει τη βούληση του, γιατί παρασύρετε συνεχώς από τα δύο άλογα μέρη (τους ίππους), ενώ έχει την εντύπωση πως κατέχει τη δική του βούληση αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι δική του γιατί αντικατοπτρίζει την άλογη λογική των αλόγων του. Αυτός ο Ηνίοχος αντιπροσωπεύει τη θλιβερή κατάσταση, στην οποία βρίσκεται κάθε ένας από όλους εμάς τους ανθρώπους. Σκοπός του Ηνίοχου είναι να μας αποκαλύψει την πραγματική εικόνα του εαυτού μας, μια εικόνα που είναι απόλυτα βέβαιο ότι αδυνατούμε να κατανοήσουμε πλήρως. Δεν λάβαμε ποτέ την κατάλληλη εκπαίδευση που θα μπορούσε να μας επιτρέψει να μάθουμε να εξημερώνουμε και να διαχειριζόμαστε τα πάθη, τις επιθυμίες, τις ανάγκες ακόμα και τα ένστικτά μας, έτσι ώστε να μην τους επιτρέπουμε να λειτουργούν όπως θέλουν αυτά, αλλά να λειτουργήσουν βάσει μιας ολοκληρωμένης αντικειμενικής λογικής, που θα μπορούσε να επιτρέψει τη χαλιναγώγηση τους.

<sup>191</sup> Πλάτων, *Φαίδων* 83b6: «εἶναι δέ τό μὲν τοιοῦτον αἰσθητόν τε καί ὄρατόν, ὃ δέ αὐτὴ ὄρα νοητόν τε καί αἰδέες».

<sup>192</sup> *Ο.π.* 83d.

<sup>193</sup> Πλάτων, *Τίμαιος* 69c. Πρβλ. Πλάτων, *Γοργίας* 493b: «...τῶν δ' ἀνοήτων τοῦτο τῆς ψυχῆς οὗ αἱ ἐπιθυμίαι εἰσὶ, τό ἀκόλαστον αὐτοῦ καί οὐ στεγανόν, ὡς τετρημένος εἶη πίθος, διά τὴν ἀπληστίαν ἀπεικάσας».

παλαιότερη άποψη ότι η σκέψη έχει την έδρα της στην καρδιά και αυτό το μέρος της ψυχής είναι αθάνατο, σε αντίθεση με τα άλλα δυο που είναι θνητά.<sup>194</sup> Την παραπάνω πλατωνική άποψη περί των τριών μερών της ψυχής ακολουθεί και ο Γαληνός, ο οποίος διέκρινε το πνεύμα σε ζωτικό, με έδρα την καρδιά, σε ψυχικό, με έδρα τον εγκέφαλο και σε φυσικό, με έδρα το ήπαρ.<sup>195</sup> Έδρα της λογικής σκέψης για τον Γαληνό (το ηγεμονικό) είναι ο εγκέφαλος.<sup>196</sup> Ο Γαληνός αναφέρει, συμπερασματικά: «ότι υπάρχουν τρία είδη της ψυχής και ότι ο Πλάτωνας είχε αυτές τις απόψεις κι αυτό έχει αποδειχθεί σε άλλο έργο.<sup>197</sup> Το ένα από αυτά έχει εγκατασταθεί στο ήπαρ, ένα στην καρδιά και ένα στον εγκέφαλο. Μάλιστα το μοναδικό από αυτά τα μέρη της ψυχής, δηλαδή το λογικό, είναι αθάνατο. Ο Πλάτων φαίνεται να έχει πειστεί με αυτό ενώ εγώ

<sup>194</sup> Βλ. K. Bormann, *Πλάτων*, σ. 189. Πρβλ. Κ.Θ. Πέτσιος - Ο. Βαρτζιώτη, «Το φιλοσοφικό έργο του Ίωάννη Κωτούνιου (1572-1657) και τα *Commentarii Lucidissimi in tres Aristotelis Libros de Anima [...] 1657*», *Κάτοπτρον νεοελληνικής φιλοσοφίας*, 3, (2016), 46-100, σσ. 93-95.

<sup>195</sup> Βλ. Γ. Παναγής – Μ. Δαφέρμος, «Ψυχή, νους και εγκέφαλος: μία ιστορική αναδρομή στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων», *Hellenic Journal of Psychology*, 5, (2008), 324-366, σ. 342.

<sup>196</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων, το Σ'* [C.G. Kühn, V, σ. 633]: «Με αυτά λοιπόν ο Πλάτων όπως και με τα επόμενα και κάποιους άλλους διαλόγους, μας δίδαξε για την κοινή δύναμη η οποία από τον εγκέφαλο διαμέσου των νεύρων φτάνει σε κάθε αισθητήριο όργανο και αισθάνεται τις αλλοιώσεις που πραγματοποιούνται σε αυτό». Ομοίως Γαληνός, *Υγεινῶν, το Α'* [C.G. Kühn, V, σ. 73]: «Γιατί ο εγκέφαλος είναι ο οίκος του λογικού μέρος της ψυχής...». Πρβλ. Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Η Νευρολογία των Ελληνιστικών χρόνων: Η εναρμόνισις της φιλοσοφίας μετά της Επιστήμης», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 42 (1), (2005), 1-30, σ. 15. Πρβλ.

<sup>197</sup> Η φιλολογική ομάδα των εκδόσεων Κάκτου, «Περί νεύρων άνατομής, Περί τοῦ τῆς όσφρήσεως όργάνου, Περί μήτρας άνατομής, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ άμαρτημάτων. Σχόλια», στο Γαληνός, *Περί νεύρων άνατομής, Περί τοῦ τῆς όσφρήσεως όργάνου, Περί μήτρας άνατομής, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ άμαρτημάτων*, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2012, 439- 456, σ. 446 αναφέρει ότι πιθανά, ο Γαληνός εννοεί το έργο του *Περί του Ἱπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων*.

δεν μπορώ να το απαντήσω ούτε ότι είναι ούτε ότι δεν είναι». <sup>198</sup> Πρόκειται για την ανατομική θεωρία του Γαληνού περί ψυχής η οποία είναι ιδιαίτερα εμφανής στο *Περί Άλμπίας* και στο *Περί ήθων*. <sup>199</sup>

Οι απόψεις του Γαληνού για τα πάθη είναι δύσκολο να ενταχθούν σε ένα μόνο φιλοσοφικό ρεύμα. Όλα τα πάθη είναι άλογα, <sup>200</sup> όπως ισχυρίζεται και ο Πλάτων, με την διαίρεση της ψυχής σε λογιστικό, θυμοειδές και επιθυμητικό. Γεννιόμαστε ασθενείς και, όσο δεν ελέγχουμε τις ασυνείδητες πλευρές της ψυχής, τόσο η ζωή μας θα καθορίζεται από ένστικτα, επίπλαστες επιθυμίες και παράλογα συναισθήματα. <sup>201</sup> Κάποια συναισθήματα όμως, όπως ο πόνος, είναι αναπόφευκτα, ενώ άλλα όχι, όπως π.χ. ο θυμός και η επιθυμία, τα οποία ρυθμίζονται μέσω της μετριοπάθειας. Στο σημείο αυτό ο Γαληνός απομακρύνεται από τον Πλατωνισμό και υιοθετεί τις σκεπτικές απόψεις (Πυρρώνειες), <sup>202</sup> ότι κάποια συναισθήματα – πάθη είναι πέρα από τον λογικό μας έλεγχο <sup>203</sup> και είναι αδύνατον να τα αφαιρέσουμε με τη λογική, γιατί αυτό είναι ενάντιο στην ανθρώπινη φύση. Άλλα συναισθήματα όμως, όπως ο φόβος, μπορούν να ρυθμισθούν, γιατί όσο περισσότερο ο άνθρωπος απαλλάσσεται από αυτά τόσο προσεγγίζει την αλήθεια και αναγνωρίζει τα προηγούμενα σφάλματα του. Ο άνθρωπος σε όλη του τη ζωή πρέπει να αγωνίζεται για να καταστεί τέλειος. Ειδικά πρέπει να συγχωρεί τα σφάλματα των άλλων και να προσπαθεί διαρκώς να κατευνάσει το θυμό του. Μάλιστα, θα πρέπει να είμαστε ευγνώμονες για την ορθή γνώμη των άλλων, ακόμα και όταν αυτή έχει κριτικό χαρακτήρα. <sup>204</sup> Στο *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* αναφέρει ότι πρέπει να παραχωρούμε σε άλλους

<sup>198</sup> Γαληνός, *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 773].

<sup>199</sup> Βλ. A. Debru, «Galen's approach to anatomy and the soul», p. 127.

<sup>200</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 27].

<sup>201</sup> Βλ. Γ. Χαραλαμπίδης, *Ο Ὁρκος του Ιπποκράτη (Η άγνωστη φιλοσοφία της Ιατρικής)*, σσ. 61, 63.

<sup>202</sup> Βλ. Χ. Κούρφαλη, *Η άσκηση ως τέχνη του βίου στη στωική φιλοσοφία*, dissertation, Θεσσαλονίκη, 2010, σσ. 309-312. Πρβλ. Μ. Πρωτόπαππα – Μαρνέλη, «Τα πάθη της ψυχής κατά τους στωικούς και τον Γαληνό», *Δωδώνη*, 3 (37), (2014-2015), 89-105, σσ. 100-101.

<sup>203</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», p. 175.

<sup>204</sup> Βλ. Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Ο Γαληνός ως νευροεπιστήμων και νευροφιλόσοφος», σ. 10.



το δικαίωμα να μας κρίνουν. Αυτοί οι άνθρωποι που θα μας εποπτεύουν δεν πρέπει να είναι τυχαίοι, αλλά ηλικιωμένοι, που κατά κοινή ομολογία, είναι καλοί και χρηστοί άνθρωποι, τους οποίους έχουμε ήδη εξετάσει ότι είναι απαλλαγμένοι από πάθη.<sup>205</sup> Επίσης, δεν θα πρέπει να αγανακτούμε όταν μας αναφέρουν κάποιο σφάλμα και όταν θα πέφτουμε το βράδυ για ύπνο θα πρέπει να το υπενθυμίζουμε στον εαυτό μας διαρκώς. Το καλύτερο μάλιστα θα ήταν να το κάνουμε αυτό πολλές φορές την ημέρα, αλλά οπωσδήποτε το πρωί όταν ξυπνάμε και το βράδυ πριν κοιμηθούμε.<sup>206</sup> Στο ίδιο έργο ο Γαληνός τονίζει την αξία της άσκησης κάτι που αναφέρει και στο *Περί Αλυπίας* 22 255-260 KS. Δεν φτάνει μόνο να ασκείται κάποιος στην πραότητα, αλλά πρέπει να μένει και καθαρός από κάθε λαιμαργία, λαγνεία, μέθη, περιέργεια και φθόνο. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά δεν πρέπει να πέφτουμε με τα μούτρα στο φαΐ, άπληστοι σαν τα σκυλιά, ή να πίνουμε μονορούφι ολόκληρο κύπελλο από λαιμαργία, αλλά ούτε και να τρώμε περισσότερο από τους υπόλοιπους συνδαιτυμόνες. Πρέπει λοιπόν, σε όλες τις περιπτώσεις, να ζητούμε να μας επιτηρούν και να μας αναφέρουν ότι δεν κάναμε σωστά.<sup>207</sup> Με την πάροδο του χρόνου αυτό θα μας γίνει συνήθεια (έξις) και η ψυχή μας θα γεμίζει με χαρά και ευφροσύνη. Δε θα πρέπει μάλιστα ούτε να περηφανευόμαστε για τις ερωτικές μας επιδόσεις. Μας παραθέτει μάλιστα το εξής χωρίο: «Διάλεξε τον άριστο τρόπο ζωής, και η συνήθεια θα τον κάνει ευχάριστο».<sup>208</sup> Πάντως η ελπίδα, η

<sup>205</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σ. 30]. Πρβλ. Γαληνός *Περί ἠθῶν* 48 Kt: «Να μην εκνευρίζεσαι όταν σε κατηγορούν και σε επικρίνουν, αλλά να εκνευρίζεσαι με τον εαυτό σου όταν βρίσκεσαι σε κατάσταση ανάξια επαίνου».

<sup>206</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 31].

<sup>207</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 32].

<sup>208</sup> Ο Ι. Αβραμίδης, «Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθῶν και αμαρτημάτων). Σημειώσεις», σ. 204, αναφέρει πως η φράση αποδίδεται στον Πυθαγόρα. Ο Γαληνός στο *Περί ἠθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 115-117] αναφέρει ότι: «Από τα επικά ή ιαμβικά ποιήματα που γνωρίζουμε, αν κάποιος μας ζητήσει δύο ή τρεις στίχους από τη μέση, δεν θα το μπορέσουμε εύκολα, επειδή δεν είμαστε συνηθισμένοι σε κάτι τέτοιο· όταν, όμως, κατά τη διαδοχική παράθεση φτάσουμε σε αυτούς τους στίχους, θα τους απαγγείλλουμε εύκολα· και αν συνηθίσουμε, κάνουμε εύκολα και αυτό που έχει ειπωθεί προηγουμένως. Συμβαίνει επίσης και κάτι τέτοιο: όσοι είναι ασυνήθιστοι να μαθαίνουν, μαθαίνουν αργά και λίγο, ενώ, όταν συνηθίσουν, το κάνουν αυτό πολύ περισσότερο και ευκολότερα. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στις έρευνες· γιατί όσοι είναι εντελώς ασυνήθιστοι να ερευνούν, με τις πρώτες κινήσεις της

απελπισία, η αισιοδοξία, η απαισιοδοξία είναι συναισθηματικές καταστάσεις, που διδάσκονται ή γίνονται συνήθεια.<sup>209</sup> Στο *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* ο Γαληνός αναφέρει ότι πάθη της ψυχῆς είναι και η εριστικότητα και η φιλοδοξία και η αρχομανία. Πάθος είναι και η απληστία. Ο φθόνος μάλιστα, είναι το πιο αισχρό από όλα τα κακά, ειδικά όταν κάποιος στενοχωριέται για τα ξένα υλικά αγαθά. Κάθε στενοχώρια είναι πάθος, η χειρότερη όμως είναι ο φθόνος, είτε αυτός αποτελεί ένα ιδιαίτερο πάθος, είτε είναι ένα είδος λύπης που δεν απέχει από αυτό που εννοούμε με τη λέξη «λύπη»<sup>210</sup>. Η μέθοδος θεραπείας όλων των παραπάνω έχει ήδη προαναφερθεί: πρέπει δηλαδή να βρει κάποιος έναν γέροντα, που να είναι σε θέση να τον παρατηρεί και να του επισημαίνει όλα τα σφάλματα του.<sup>211</sup>

Θεμελιώδους σημασίας για την πορεία προς την αρετή είναι η συνεχῆς επαγρύπνηση, η οποία δεν πρέπει να σταματά ούτε μια στιγμή. Θα πρέπει να αισθανόμαστε αιδώ για τον εαυτό μας σε κάθε σκέψη εμπαθούς και εσφαλμένης ενέργειας, η οποία μας απομακρύνει από την αλήθεια. Η ντροπή συμβάλλει ουσιωδώς στην καταπολέμηση των παθών και ελεύθερος, κατά τον Γαληνό, άνθρωπος είναι αυτός που κατά κύριο λόγο έχει απαλλαγεί από τις επιθυμίες του.<sup>212</sup> Για τον Γαληνό η έννοια της «ορμής» έχει σημασία στον έλεγχο των παθών. Στο *Περί τοῦ Ἱπποκράτους*

---

σκέψης τυφλώνονται και ζαλίζονται και σταματούν αμέσως στην αναζήτηση, επειδή κουράζονται στο μυαλό και εξαντλούνται εξίσου, με όσους έρχονται να τρέξουν, ενώ, είναι αμάθητοι· αυτός όμως που είναι συνηθισμένος στην αναζήτηση, διεισδύει παντού και ψάχνει με τη σκέψη του και μεταφέρεται σε πολλούς τόπους και δε σταματά την αναζήτηση, αλλά τη συνεχίζει όχι μόνο ένα μέρος της ημέρας, αλλά και όλη του τη ζωή· και μεταφέροντας την σκέψη του σε άλλες ιδέες, όχι ξένες από το ζητούμενο, επιμένει μέχρι να φτάσει στο προκείμενο. Έτσι μέχρι τώρα, φαίνεται να είναι ισχυρός ο παράγοντας της συνήθειας σε όλα τα πάθη μας, εξίσου τα ψυχικά και τα σωματικά».

<sup>209</sup> Βλ. D. Goleman,, *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σ. 142.

<sup>210</sup> Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι ο Γαληνός διακρίνει τη λύπη που μας προκαλεί κάτι στιγμιαία και παρέρχεται, σε σχέση με την κατάσταση της λύπης που περιγράφει στο *Περί Αλυπίας*, π.χ. τη περίπτωση του Καλλίστου στο *Περί Αλυπίας* 3 30 KS.

<sup>211</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σσ. 35-36].

<sup>212</sup> Βλ. Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Ο Γαληνός ως νευροεπιστήμων και νευροφιλόσοφος», σ. 10.

καί Πλάτωνος δογμάτων<sup>213</sup> ο Γαληνός προσθέτει στο λόγο του το «ίσως» λόγω της άνισης δύναμης των αιτιών που κινούν την ορμή σε κάθε επιμέρους περίπτωση. Γιατί, καθώς την κινεί η λογική και η επιθυμία και ο θυμός, εκείνη που συστήθηκε από ένα εξ αυτών, ενώ τα άλλα ηρεμούν, ελέγχεται μόνο από εκείνο. Επομένως, αν γεννηθεί από τη λογική, είναι δυνατόν αυτή να σταματήσει και να ξυπνήσει πάλι μόνο με τη βούληση· αν γεννηθεί από κάποιο θυμό ή επιθυμία, είναι δυνατόν να σταματήσει όταν εκείνα κοπάσουν· κι αν γεννιέται από την ενέργεια και των δυο, τόσο της λογικής όσο και κάποιας άλογης δύναμης, τότε, αν η λογική αντιστέκεται, θα επικρατήσει το ισχυρότερο· αν όμως η λογική τρέχει μαζί τους, δε θα σταματήσει ποτέ. Αναφέρει δε<sup>214</sup> πως η λογική αντιδρά στο πάθος, όταν ο άνθρωπος δεν πιστεύει ότι η απόλαυση της εν λόγω ηδονής είναι καλό ή αγαθό, αλλά κατά κάποιο τρόπο παρασύρεται σε αυτή λόγω της έντονης κίνησης της επιθυμητικής δύναμης. Αλλά, εάν επικρατήσει η λογική, ο άνθρωπος αυτού του είδους είναι και λέγεται εγκρατής και κυρίαρχος του εαυτού και των παθών, ενώ αν κυριαρχήσει η επιθυμία, ο άνθρωπος λαμβάνει την αντίθετη απ' αυτή την προσωυμία και ονομάζεται αχαλίνωτος. Όταν όμως ό,τι οδηγείται στη χρήση των ευχάριστων πραγμάτων μόνο από τη λογική, ο άνθρωπος αυτού του είδους αποκαλείται συνετός, επειδή έχει κάνει κριτήριο της επιλογής του, όχι την απόλαυση, αλλά την ωφέλεια, όπως ακριβώς αποκαλείται ακόλαστος εκείνος, που οδηγείται μόνο από την επιθυμία, ενώ η λογική σαν ένα είδος υπηρέτη, την ακολουθεί. Ο Γαληνός πιστεύει ότι τα πάθη έχουν πολύ βαθιές ρίζες στην ψυχή και δεν είναι εύκολο να εκριζωθούν. Τέτοια είναι η επιθυμία της ισχύος, η φιλοδοξία, η αλαζονεία, η πλεονεξία, η φιλαρχία, ο φθόνος και η επιδίωξη της εκτιμήσεως και της επικράτησης.<sup>215</sup> Είναι ουσιαστικής σημασίας η δυνατότητα αναγνώρισης των ορίων, τα οποία υφίστανται μεταξύ των παθών και των αρετών. Η μερική εκρίζωση ενός πάθους συχνά μπορεί να προκαλέσει την μείζονα αύξηση ενός άλλου πάθους αν δε συνοδεύεται από την αντίστοιχη καλλιέργεια των αρετών. Ο άνθρωπος θα πρέπει να καταστεί αντικειμενικός, όσον αφορά στην κρίση του εαυτού του και να προσπαθεί να αυτοελέγχεται με διαύγεια και ακρίβεια, παρά τις όποιες δυσχέρειες.<sup>216</sup> Για τον Γαληνό

<sup>213</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων, το Δ'* [C.G. Kühn, V, σ. 375].

<sup>214</sup> Ο.π. [C.G. Kühn, V, σ. 376].

<sup>215</sup> Βλ. Σ.Ι. Μπαλογιάννης, «Ο Γαληνός ως νευροεπιστήμων και νευροφιλόσοφος», σ. 11.

<sup>216</sup> *Αυτόθι*.

τα πάθη<sup>217</sup> καταδυναστεύουν την ψυχή. Η ηδονή δεν πρέπει να είναι ένας τρόπος ζωής, γιατί είναι κάτι σαν παγίδα που δελεάζει τον άνθρωπο να πέσει μέσα... το σοφό άτομο δεν θα φάει μόνο όταν πεινάσει, όπως κάνει το στερούμενου σκέψης ζώο, αλλά όταν το σώμα του το χρειαστεί, ακόμα κι όταν δεν πεινάει· εάν πεινάει, αλλά δεν είναι η κατάλληλη ώρα προς τούτο, θα το αναβάλει για μια άλλη στιγμή και ασκούν καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική συμπεριφορά και πορεία του ατόμου.<sup>218</sup> Σαν σύγχρονος ψυχοπαθολόγος αποδίδει αυτά στην έλλειψη εσωτερικής ισχύος και στην βαθιά επιθυμία του ανθρώπου προς κοινωνική υπεροχή και επικράτηση, με τίμημα την απώλεια της εσωτερικής ειρήνης, το άγχος, τον φόβο, την ανασφάλεια και τη θλίψη.<sup>219</sup>

Ο Γαληνός δίνει μεγάλη σημασία στο συναίσθημα του θυμού και της οργής συνακόλουθα. Οι απόψεις του γύρω από τον θυμό και το θυμοειδές μέρος της ψυχής είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία του έργου του κατά τον P. Singer.<sup>220</sup> Όπως αναφέρει ο τελευταίος, έχουμε μια αλληλοεπικάλυψη των απόψεων του Γαληνού που σχετίζονται με το θυμό και την έμφυτη θερμότητα, καθώς προσπαθεί να ανιχνεύσει το βασικό συστατικό του θυμού ως πάθος της ψυχής. Πρόκειται, για μια ψυχοφυσική οντότητα με σύσταση νοητική και σωματική. Διερευνά, αν πρόκειται για νοητική οντότητα, με την έννοια της επιθυμίας για εκδίκηση ή φυσικό-σωματική, με την έννοια του βρασμού του αίματος γύρω από την καρδιά και μάλλον καταλήγει πως πρόκειται για το δεύτερο.<sup>221</sup> Ο Γαληνός απεχθανόταν την εικόνα του θυμωμένου ανθρώπου, όταν σε παιδική ηλικία είδε έναν άνδρα που προσπαθώντας να ανοίξει μια πόρτα και επειδή

<sup>217</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 41 Kr. Πρβλ Πλάτων, *Γοργίας* 492e: «Σωκράτης: Δεν είναι λοιπόν σωστό να λέγεται πως ευτυχισμένοι είναι αυτοί που δεν έχουν καμία ανάγκη; Καλλικλής: Με τον τρόπο αυτό οι πέτρες και οι νεκροί θα ήταν ευτυχέστατοι».

<sup>218</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 36-38 Kr ο οποίος συγκαταλέγει και την σεξουαλική συνεύρεση στα πάθη που κατευθύνονται από την επιθυμητική ψυχή και τα οποία δεν κατανοεί η λογιστική ψυχή και πρέπει οπωσδήποτε να κατασταλεί. Πρβλ. R.J. Hankinson, «The man and his work», pp. 2-3, ο οποίος αναφέρει ότι ο Γαληνός ζούσε ασκητικά.

<sup>219</sup> *Αυτόθι* (53).

<sup>220</sup> Βλ. N. Singer, «Εισαγωγή στον Γαληνό» στο: Γαληνός, *Για της ψυχής τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχής παθών και αμαρτημάτων)*, σ. 63.

<sup>221</sup> *Αυτόθι*. Πρβλ. Γαληνός, *Υγιεινών, το Β'* [C.G. Kühn, VI, σ. 148]: «Οι άλλες κινήσεις στο σώμα των οργανισμών, όσες δεν γίνονται συνειδητά, αλλά είτε οφείλονται στις φυσικές λειτουργίες είτε στα πάθη της ψυχής, είναι δύο ειδών· άλλες είναι κινήσεις της καρδιάς και των αρτηριών και άλλες των φλεβών και του συκωτιού».

η προσπάθεια δεν είχε αποτέλεσμα, δάγκωνε το κλειδί, κλοτσούσε την πόρτα και έβριζε τους θεούς, έχοντας την εικόνα ενός παράφρονος, για αυτό και αποφάσισε να μην επιτρέψει σε κανέναν να τον δει σε κατάσταση θυμού.<sup>222</sup> Ο ίδιος συνεχίζει: «Δυο άλογες δυνάμεις υπάρχουν μέσα στην ψυχή μας. Έργο της μιας είναι να γεννά το θυμό και την οργή αμέσως μόλις μας φανεί πως γίνεται κάποια αδικία εις βάρος μας. Ένα αποτέλεσμα αυτής της ίδιας δύναμης είναι να κρατάμε κακία για πολύ καιρό: τούτο το πάθος ξεπερνάει το θυμό, στο βαθμό που διαρκεί περισσότερο. Άλλη παράλογη δύναμη μέσα μας είναι εκείνη που μας σπρώχνει με ορμή σε κάτι που μας φαίνεται ευχάριστο, πριν καλοξετάσουμε, αν αυτό το κάτι, είναι ωφέλιμο και καλό ή βλαβερό και κακό».<sup>223</sup> Είναι φανερό πως ο Γαληνός εντόπισε την έδρα του θυμού στο θυμοειδές μέρος της ψυχής, το οποίο είναι και το παθητικό μέρος αυτής.<sup>224</sup> Ο θυμός είναι ενδεικτικός των βαρβαρικών εθνών εξάλλου και ανώτερος της λογικής, κάτι που συναντάμε και στα παιδιά και τους αμαθείς ανθρώπους.<sup>225</sup> Για τον Γαληνό λοιπόν, ο

---

<sup>222</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων* [C.G. Kühn, V, σσ. 16-28]: «δεν μπορεί κανείς να απαλλαγεί από την οργή αμέσως μόλις το θελήσει, μπορεί όμως να μην εκδηλώσει την ασχήμια αυτού του πάθους.....το θυμικό της ψυχής πρέπει να χειραγωγούμε με το λόγο και όχι με το μαστίγωμα.... όταν καταλαγιάσει ο θυμός θα σκεφτείς και ψύχραιμα...αφού είναι πολύ καλύτερα να κάνεις ό,τι κάνεις όχι, όσο ακόμα βράζει η ψυχή σου αλλά αφού σου περάσει η τρέλα, οπότε θα το ξανασκεφτείς για να δεις τι πρέπει να γίνει. Ο θυμός δεν είναι μικρότερο πράγμα από την τρέλα και μπορούμε να το καταλάβουμε από τις πράξεις αυτών που θυμώνουν.....Η μήπως δεν θεωρείς αρρώστια της ψυχής το θυμό; Ή νομίζεις ότι δίχως λόγο οι παλιοί τα έχουν ονομάσει πάθη της ψυχής όλα αυτά, την λύπη, την οργή, τον θυμό, την επιθυμία, το φόβο;...Έτσι θα μπορέσεις κάποτε να δαμάσεις την άλογη δύναμη του θυμικού μέσα σου, σαν να ήταν θηρίο και να την μετριάσεις. .... την άλογη δύναμη της ίδιας σου της ψυχής με την οποία είναι προορισμένο να συγκατοικεί το λογικό σου....»

<sup>223</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 29].

<sup>224</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων, το Β' και Γ'* [C.G. Kühn, V, σσ. 239, 278, 245, 301].

<sup>225</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 303]. Πρβλ. Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ εἰς ἑνατὸν*, μτφρ. Γιώργος Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2008: «Φιλοσόφως ὁ Θεόφραστος ἐν τῇ συγκρίσει τῶν ἁμαρτημάτων, ὡς ἂν τις κοινότερον τὰ τοιαῦτα συγκρίνειε, φησὶ βαρύτερα εἶναι τὰ κατ'ἐπιθυμίαν πλεμμελούμενα τῶν κατὰ θυμόν. ὁ γάρ θυμούμενος μετὰ τινος λύπης καὶ λεληθυίας συστολῆς φαίνεται τον λόγον ἀποστρεφόμενος· ὁ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν ἁμαρτάνων, ὑφ' ἡδονῆς ἠττώμενος ἀκολαστότερός πως φαίνεται καὶ θηλύτερος ἐν ταῖς ἁμαρτίαις. ὀρθῶς οὖν

θυμός όπως και όλα τα πάθη, μεταξύ των οποίων και η λύπη, έχει άλογη προέλευση με σημαντικά παθολογικά χαρακτηριστικά στο σώμα, ανάλογα με τις νόσους.<sup>226</sup> Για αυτό και αναφέρει ότι οι ψυχές όσων προκόβουν, μοιάζουν με σώματα που έχουν ευεξία, οι ψυχές των μετρίων ανθρώπων με τα σώματα που είναι υγιή χωρίς ευεξία, οι ψυχές των πολλών και κακών, με τα σώματα που νοσούν από μικρές αιτίες και οι ψυχές όσων οργίζονται ή θυμώνουν ή γενικά έχουν βρεθεί σε κάποιο πάθος, με τα σώματα που ήδη νοσούν.<sup>227</sup>

---

καί φιλοσοφίας ἀξίως ἔφη μείζονος ἐγκλήματος ἔχεσθαι τό μεθ' ἡδονῆς ἀμαρτανόμενον ἤπερ τό μετά λύπης· ὄλως τε ὁ προηδικημένω μᾶλλον ἔοικε καί διά λύπης ἠναγκασμένω· ὁ δέ αὐτόθεν πρὸς τό ἀδικεῖν ὤρμηται, φερόμενος ἐπί τό πρᾶξαι τι κατ' ἐπιθυμίαν». Πρβλ. Επίκτητος, *Διατριβαί*, εισ. Αγγελική Αγγέλη, πρόλογος Χρήστος Τερέζης, μτφρ. Ι.Σ. Χριστοδούλου, Δ.Ν. Ιωαννίδου, Μ.Γ. Μπίλα, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2018, Α' 28 7.

<sup>226</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ διά μικρᾶς σφαῖρας γυμνασίου* [C.G. Kühn, V, σ. 900]: «Γιατί σε αυτήν έχει τόσο μεγάλη δύναμη η κίνηση της ψυχής, ώστε πολλοί απαλλάχθηκαν από νοσήματα μόνο επειδή ευχαριστήθηκαν, και πολλοί προσβλήθηκαν από νοσήματα επειδή στεναχωρήθηκαν. Και δεν υπάρχει κανένα τόσο δυνατό πάθος του σώματος, ώστε να κυριαρχεί στα πάθη της ψυχής. Δεν πρέπει λοιπόν να παραμελούμε τι λογής θα είναι οι κινήσεις της ψυχής, αλλά να τις φροντίζουμε περισσότερο από αυτές του σώματος, μεταξύ άλλων επειδή είναι και σπουδαιότερες».

<sup>227</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἰπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων, τό Ε'* [C.G. Kühn, V, σ. 434], *Περί ἡθῶν* 31 Κτ: «Ομοίως μαζί με τις άλλες τέχνες που απαιτούν αντοχή και κουράγιο, θα εφοδιασθεί με εκείνες τις τέχνες που χρειάζεται, αν ο θυμός του συμβαδίζει με την σκέψη, που του επιτρέπει να τον ελέγχει. Αν όμως τον κατακλύσει ο θυμός στο βαθμό να εξαφανίσει τη σκέψη, τότε χάνει την δυνατότητα της τέλειας χρήσης της τέχνης και πολεμά αυτόν που του προκάλεσε το θυμό. Ο θυμός σε βρασμό της ψυχής δεν απέχει από την τρέλα. Πως όμως επηρεάζει την λογιστική ψυχή; Η σκέψη εξαφανίζεται όταν εμφανισθούν τέτοιες επιρροές, ειδικά αν είναι ισχυρές». Πρβλ. D. Goleman, *Η συναισθηματική νοημοσύνη* σ. 42, ο οποίος αναφέρει ότι ο θυμός προηγείται τη νόησης (η εγκεφαλική δομή της αμυγδαλής, στην οποία εδράζουν η λύπη, ο θυμός, τα δάκρυα και γεννιούνται τα συναισθήματα καθώς και το μεταιχμιακό σύστημα του εγκεφάλου προηγούνται της λογικής σκέψης του νεοφλοιού. Συνεπώς, η οντογένεση του θυμού, λαμβάνει χώρα στην αμυγδαλή χωρίς να συμμετέχει το λογικό μέρος του εγκεφάλου και επιβεβαιώνεται με το τρόπο αυτό η άποψη του Γαληνού περί του αλόγου των παθών.

### 2.3. Οι Κράσεις

Η πραγματεία *Περί Άλυπίας* έχει θεραπευτικό σκοπό: την επίτευξη της αλυπίας στο μέγιστο δυνατό. Στο ουσιώδες μέρος της περί της κληρονομικότητας, ο Γαληνός θα αναφερθεί στην δική του παιδεία.<sup>228</sup> Στο σημείο αυτό μας δίνει την ευκαιρία να εξετάσουμε την θεωρία του περί των κράσεων (ιδιοσυγκρασίες, προσωπικότητες, ψυχοσυνθέσεις με σύγχρονη ορολογία). Η θεωρία έχει την βάση της στον Ιπποκράτη.<sup>229</sup> Σχετική είναι και η έννοια της «ισονομίας» του γιατρού Αλκμαίωνος του Κροτωνιάτη (6<sup>ος</sup>-5<sup>ος</sup> π.Χ. αι.), η οποία έχει κοινά με κάποιες θέσεις των Πυθαγορείων, όπως επίσης και με τις έννοιες της «ευκρασίας» και «δυσκρασίας» του Ιπποκράτη και αργότερα του Γαληνού για τους τέσσερις χυμούς και τις εννέα κράσεις. Η «ισονομία» ή «ισορροπία» των τεσσάρων στοιχείων (ή ποιότητων), διασφαλίζει την υγεία, ενώ η «μοναρχία» προκαλεί τη νόσο (δυσκρασία).<sup>230</sup> Σύμφωνα λοιπόν με τον μεγαλύτερο γιατρό της αρχαιότητας, τα κύρια συστατικά στοιχεία του ανθρώπου είναι τέσσερις χυμοί: το αίμα, το φλέγμα, η κίτρινη και η μαύρη χολή, οι οποίοι αντιστοιχούν στα τέσσερα κοσμικά ριζώματα του Εμπεδοκλή (5ος αι π.Χ.).<sup>231</sup> Στον αέρα αντιστοιχεί το

<sup>228</sup> Γαληνός, *Περί Άλυπίας* 25 282 KS.

<sup>229</sup> Ιπποκράτης, *Περί αέρων υδάτων τόπων* 1- 24.

<sup>230</sup> Βλ. Κ.Θ. Πέτσιος, «Φιλοσοφική έννοιολογία και Ίατρική σκέψη στό Βυζάντιο», στο: Μαργαρίτα Τζαφλίδου – Κωνσταντίνος Ι. Σουρέφ (έπιμ.), *Υγεία – Νόσος – Ίαση. Από τήν Αρχαιότητα στόν 20<sup>ο</sup> αιώνα*. Πρακτικά Έκδηλώσεων στό Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Ίωαννίνων (Ίωάννινα, 2017), Ίωάννινα, Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων, 2017, 55-78, σσ. 61-63.

<sup>231</sup> Η Β. Τζώγα «Ότι ή ψυχή ούκ έστι κρᾶσις ώς υπέθετο Γαληνός» - Μία ανέκδοτη πραγματεία του ιατροφιλόσοφου Νικολάου Κεραμέως κατά τον κώδικα Atheniensis 1172, σ. 258 αναφέρει ότι: «Στην διατύπωση αυτών των θέσεων του Γαληνού περί των τεσσάρων θεμελιωδών στοιχείων και των ποιότητων που συνθέτουν και συναποτελούν την ψυχή διαπιστώνουμε ότι δεν υφέρπει απλώς, αλλά είναι ευδιάκριτη η επίδραση του Εμπεδοκλή, ο οποίος δανειζόμενος στοιχεία από τον προσωκρατικό Αναξαγόρα ακόμη και από την πυθαγόρεια Τετρκτύν, είχε χρησιμοποιήσει τον όρο κρᾶσις, όπως άλλωστε και ο Δημόκριτος αλλά και ο επιφανέστερος φιλόσοφος της Ελεατικής Σχολής Παρμενίδης: «κρᾶσιν μελέων πολυπλάγκτων, τώς νόος ανθρώποισι παρίσταται» (16.1). Η μνεία των τεσσάρων αυτών στοιχείων δεν απουσιάζει επίσης από τον Πλάτωνα (*Τίμαιος* 53B-C) αλλά και από τον

αίμα, στο ύδωρ το φλέγμα, στο πυρ η ξανθή ή κίτρινη χολή και στη Γη η μαύρη χολή.<sup>232</sup> Η υγεία οφείλεται κατά κύριο λόγο στη σωστή ανάμειξη των χυμών του ανθρώπινου σώματος (*κράσις*), γι' αυτό και η υγεία χαρακτηρίζεται ως ευκρασία, ενώ η νοσώδης κατάσταση ως δυσκρασία. Μόλις εμφανισθεί η αρρώστια η φύσις του ατόμου καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να αποκατασταθεί η κράση στον οργανισμό. Η πέψη είναι η διαδικασία με την οποία ο οργανισμός αποκαθιστά την κράση. Πέψη ονομάζεται η βαθμιαία μεταβολή που παθαίνουν οι χυμοί του σώματος, ώστε να ξαναβρούν τη φύση που είχαν στην κατάσταση της υγείας. Ο οργανισμός στην διαδικασία αυτή αγωνίζεται για την αποκατάσταση της υγείας με κορύφωση του την κρίση (κρίσιμες ημέρες). Όταν η πέψη έχει συντελεστεί και η κράση των χυμών έχει αποκατασταθεί, τα κατάλοιπα της πέψεως αποβάλλονται από τον οργανισμό με τα φυσικά απόβλητα υγρά: ήτοι τον ιδρώτα, τα ούρα, τα κόπρανα και τον εμετό.<sup>233</sup> Πρόκειται για την μετατόπιση της αρρώστιας από την αρχική θέση στην οποία είχε παρουσιασθεί σε άλλη θέση του σώματος. Η μετατόπιση αυτή λέγεται «απόσταση» και συχνά προαναγγέλλει την ίαση, αλλά τίποτα δεν προεξοφλεί ότι η νόσος με την «απόσταση» δεν θα οδηγηθεί σε άλλη εστία ή ότι δεν θα παλινδρομήσει στην αρχική. Η απόσταση μπορεί να είναι μια φλεγμονή, πυρετός, εκκρίσεις κλπ.<sup>234</sup> Είναι γνωστό, ότι ο Γαληνός θεωρούσε ότι οι ψυχικές καταστάσεις, δηλαδή τα πάθη, μεταξύ των οποίων και η λύπη επιφέρουν σοβαρές σωματικές παθολογίες και ουσιαστικά τις εξισώνει με νόσους.

Ο Γαληνός εξελίσσει περαιτέρω τη θεωρία του Ιπποκράτη: «Έχει αποδειχθεί και ότι είναι εννέα τα είδη των κράσεων, μια η μέτρια και ισορροπημένη, και όλες οι υπόλοιπες μη ισορροπημένες, τέσσερις απλές, όταν σε μία αντίθεση κυριαρχεί μία ιδιότητα, δηλαδή η θερμότητα, η ψυχρότητα, η ξηρότητα ή η υγρότητα, και άλλες τέσσερις αυτές, στις οποίες κυριαρχεί μία ιδιότητα σε καθεμία από τις δύο

---

Αριστοτέλη (*Περί ψυχής* I.Π, 404b)». Πρβλ επίσης Πλάτων, *Συμπόσιον*, μτφρ. Ιωάννης Συκουτρής, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, σ. 72 (1).

<sup>232</sup> Βλ. Κ.Θ. Πέτσιος, «Φιλοσοφική έννοιολογία καί Ύατρική σκέψη στό Βυζάντιο», σσ. 61-63.

<sup>233</sup> Βλ. Δ. Λυπουρλής, «Περί αέρων υδάτων τόπων. Εισαγωγή», στο *Ιπποκράτης, Περί αέρων υδάτων τόπων*, μτφρ. Δημήτριος Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτρος, 2000, 15-108, σ. 24.

<sup>234</sup> *Αυτόθι*.



αντιθέσεις».<sup>235</sup> Σήμερα αποδείχθηκε, πως οι κράσεις είναι άπειρες.<sup>236</sup> Η συστηματοποίηση του Γαληνού έναντι του Ιπποκράτη<sup>237</sup> συνίσταται στον συνδυασμό των τεσσάρων χυμών με τις ηλικίες:

Η παιδική/βρεφική ηλικία σχετίζεται με το αίμα και την άνοιξη.

Η νεανική ηλικία σχετίζεται με την κίτρινη χολή και το καλοκαίρι.

Η ώριμη ηλικία σχετίζεται με την μαύρη χολή και το φθινόπωρο.

Η γεροντική ηλικία σχετίζεται με το φλέγμα και το χειμώνα.<sup>238</sup>

Σύμφωνα με την παραπάνω συστηματοποίηση ο Γαληνός συνδύασε τα τέσσερα στοιχεία με τους τέσσερις χυμούς για τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων κάτι που δεν υπάρχει στο έργο του Ιπποκράτη. Στο *Περί φύσιος ανθρώπου* του Ιπποκράτη η θεωρία των τεσσάρων χυμών δε σχετίζεται με τα τέσσερα στοιχεία της φύσης αν και σε άλλα έργα του κάνει κάποιες σύντομες αναφορές στη φωτιά και στο νερό ή στην τυπολογία των φυσιολογικών χαρακτηριστικών όμως σε κανένα σημείο δε σχετίζονται με τους τέσσερις χυμούς. Αυτή η θεωρία δεν είχε γίνει καθολικά αποδεκτή. Δεν την συναντάμε ούτε στον *Τίμαιο* του Πλάτωνος, στον οποίο γίνεται αναφορά σε μια ανθρώπινη φύση η οποία αποτελείται από τέσσερα στοιχεία (φωτιά, νερό, γη και αέρας), αλλά ούτε στον Αριστοτέλη. Αντίθετα, τη συναντάμε τον 4ο αι. π.Χ. στον Πραξαγόρα, ο οποίος δεν συμπεριέλαβε το αίμα. Ο Διοκλής μαθαίνουμε έμμεσα από μεταγενέστερες πηγές ότι ίσως συμπεριέλαβε το αίμα στους τέσσερις χυμούς, πάντως ο Ερασίστρατος, ως θεωρία, δεν την είχε υπόψη του όπως ούτε και οι τέσσερις ιατρικές σχολές της αρχαιότητας.<sup>239</sup> Οι εμπειριστές, οι δογματικοί, οι μεθοδικοί και οι πνευματικοί

<sup>235</sup> Γαληνός, *Περί κράσεων, το Β'* [C.G. Kühn, I, σ. 572].

<sup>236</sup> Βλ. J. Kagan, *Galen's Prophecy – Temperature in Human Nature*, London, Free Association Books London, 1994, xvii.

<sup>237</sup> Ιπποκράτης, *Περί φύσιος ανθρώπου* 4.

<sup>238</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 339.

<sup>239</sup> Για τις αρχαίες ιατρικές σχολές βλ. Γ.Ζ. Ηλιόπουλος – Κ. Πουλάς, - Γ.Π. Πατρινός, - Μ.Ε. Καμπούρης, «Η εξέλιξη της αρχαιοελληνικής Ιατρικής ως επιστήμης και ως λειτουργήματος – Μία έρευνα των πηγών», *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 30 (5), (2013), 619 – 626, σσ. 620-621. Πρβλ. G.R.E. Lloyd, «Galen and the contemporaries», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, 34-48, pp. 40-41. Ομοίως πρβλ. T. Tieleman, «Methodology», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, 49-65, pp. 53-54. Για τις απόψεις του Γαληνού περί της εμπειρικής ιατρικής βλ. Ν. Χρόνης, «Η εμπειρική ιατρική και η

αγνόησαν την θεωρία. Ο Γαληνός στο *Ίπποκράτους, Περί φύσιος ανθρώπου Βιβλίον Πρῶτον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτό* [C.G. Kühn, XV, σσ. 1-173], αξιοποιεῖ πλήρως τη θεωρία αυτή αναγορεύοντας τον Ίπποκράτη ως τον θεμελιωτή της. Ὅμως, ως συγγραφέας της αναφέρει τον Ίπποκράτη και όχι τον Πόλυβο σκοπίμως για να αυξήσει το κύρος του.<sup>240</sup> Πάραυτα δεν την αξιοποιεῖ πλήρως και εμμένει στις αναμειξεις των τεσσάρων χυμών, χωρίς να μιλά για επικράτηση του ενός, κάτι που κάνει συχνά βέβαια π.χ. για τη μελαγχολία αναφέρει ότι προκαλείται όχι από την επικράτηση της μαύρης χολής, αλλά ότι είναι αποτέλεσμα της καύσης του αίματος.<sup>241</sup> Στο ίδιο ἔργο ο Γαληνός δεν συσχετίζει το αίμα με τον αέρα γιατί θεωρεῖ ότι το αίμα είναι προϊόν ισορροπημένης ανάμειξης των τεσσάρων χυμών. Επίσης θεωρεῖ ότι τα χαρακτηριστικά της ψυχῆς ακολουθοῦν τις μίξεις στο σώμα αλλά το φλέγμα δεν επηρεάζει τη συμπεριφορά.<sup>242</sup>

---

διαμάχη περί το γνωσιολογικόν πρόβλημα», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολῆς Αθηνών*, 27, (1979-1980), 400-435, σσ. 406-409.

<sup>240</sup> Για τη σκόπιμη μεταλλαγή των θέσεων του Ίπποκράτη από τον Γαληνό με σκοπό την αύξηση του κύρους του βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, pp. 289, 299, 310 καθώς και P.N. Singer, «Εισαγωγή στον Γαληνό» στο: Γαληνός, *Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (περί ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων*, σ. 45 ο οποίος αναφέρει ότι «Ο Ίπποκράτης ἢ το ιπποκρατικό corpus ανήκει σε μια εποχή προ-ανατομική. Ἀκόμα κι αν έγιναν κάποιες ανατομικές ἔρευνες την περίοδο εκείνη, ποτέ δεν συστηματοποιήθηκαν. Εντούτοις ο Γαληνός ισχυρίζεται ότι οι γνώσεις ανατομίας κατά τον χρυσό αἰῶνα του Ίπποκράτη ήταν ἀνώτερες ἀπὸ εκείνες της εποχῆς του. Ὑποχρεωμένος να ἐξηγήσει την ἀπουσία λεπτομερειακῶν ανατομικῶν περιγραφῶν στα κείμενα, την ἀποδίδει στο γεγονός ὅτι αὐτοῦ του εἶδους οι γνώσεις ἦταν τόσο διαδεδομένες που δεν χρειαζόταν να καταγραφοῦν. Μη μπορώντας να ἐξηγήσει ἀλλιῶς τις ἀσυμφωνίες ἀνάμεσα στις δίκες του ἀνατομικές ἀπόψεις και σε εκείνες που ἀναπτύσσονται σε ἓνα ἀπὸ τα ἀγαπημένα, κατά τα ἄλλα, ιπποκρατικά κείμενα, το *Περί φύσιος ἀνθρώπου*, συμπεραίνει ὅτι αὐτά που περιέχουν αὐτές τις ἀνατομικές πληροφορίες εἶναι νόθα».

<sup>241</sup> Βλ. J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, p. 355.

<sup>242</sup> Βλ. J.R. Coxe., *Writings of Hippokrates and Galen*, Philadelphia, Lindsey and Blakiston, 1846, p. 552 ο οποίος αναφέρει ὅτι ο Γαληνός στο *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* πραγματεύεται με μεταφυσικό τρόπο, κάτι που δεν συνηθίζει σε ἄλλα ἔργα του, την σύνδεση των τεσσάρων στοιχείων και των τεσσάρων χυμών με τις ψυχικές καταστάσεις, με ἀποτέλεσμα να μεγεθύνονται ἔννοιες ὅπως ἡ ἀρετή, ἡ ἐπάρκεια και ἡ ἐλεύθερη βούληση.

Στην ύστερη αρχαιότητα θα αναπτυχθεί η θεωρία των ψυχοσυνθέσεων (αισιόδοξος, μελαγχολικός, φλεγματικός και χολερικός), η οποία και αποτελεί συνέχεια της θεωρίας των κράσεων του Γαληνού.<sup>243</sup>

---

<sup>243</sup> Ό.π. σσ. 393-409. Πρβλ. επίσης J. Kagan, *Galen's Prophecy – Temperature in Human Nature*, pp. 2, 5, 8, 12, 19, 21, 23, 25, 28, 30, 35, 38 ο οποίος παραθέτει έναν σύγχρονο ορισμό της έννοιας «κράση», ως αναπόσπαστο συγκερασμό των χαρακτηριστικών της γενικής συμπεριφοράς, της ψυχοσυνθέσεως και της συναισθηματικής συμπεριφοράς. Επίσης αναφέρει ότι στον μελαγχολικό τύπο κυριαρχεί το κρύο και το ξηρό, λόγω επικράτησης της μαύρης χολής, στον αισιόδοξο τύπο κυριαρχεί το ζεστό και το υγρό, λόγω επικράτησης του αίματος, στον χολερικό τύπο κυριαρχεί το ζεστό και ξηρό, επειδή επικρατεί η κίτρινη χολή και στον φλεγματικό τύπο κυριαρχεί το κρύο και το υγρό, λόγω επικράτησης του φλέγματος. Επίσης παραθέτει ένα ιστορικό, αναφέροντας ότι δυο χιλιάδες χρόνια πριν τον Ιπποκράτη και τον Γαληνό οι Κινέζοι είχαν μια παρόμοια θεωρία με πέντε στοιχεία και πέντε ιδιότητες που προσδίδαν προσωρινές διαθέσεις και όχι μόνιμα χαρακτηριστικά στους ανθρώπους, αλλά αποκλείει να την γνώριζαν οι παραπάνω. Η μαύρη χολή είχε ένα μεταφυσικό-υποθετικό στοιχείο για τους αρχαίους: η πηγή της ήταν υποθετικά στο συκώτι και αποτελούσε τοξικό απόβλητο του αίματος. Οι Χριστιανοί θεωρούσαν ότι η ύπαρξη της σχετιζόταν με το προπατορικό αμάρτημα. Ο I. Kant δέχεται τη θεωρία με τους τέσσερις τύπους του Γαληνού θεωρώντας τον χολερικό και φλεγματικό τύπο, ως ανθρώπους της δράσης, ενώ τους αισιόδοξους και μελαγχολικούς, ως συναισθηματικούς χαρακτήρες. Πίστευε ότι οι τύποι διαμορφώνονται από την ανισορροπία μεταξύ ασυνειδήτου και συμπεριφοράς αλλά οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να μειώσουν τα ισχυρά πάθη και τις επιθυμίες. Ο F. Gall μελέτησε και αυτός την θεωρία των κράσεων. Ο S. Freud αντικατέστησε τους τέσσερις τύπους με την libido. Το 1953 η θεωρία επαναφέρθηκε από τον H. Eysenck και η μελέτη της συνεχίζεται μέχρι σήμερα από την νευροεπιστήμη και την νευροφιλοσοφία. Πρβλ. επίσης Z. Λάντερι Λόρα,, *Ιστορία της Φρενολογίας*, μτφρ. Κώστας Πόταγας, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας, 1999, σ. 129. Πρβλ. επίσης D. Lester, «Galen's four temperaments and four-factor theories of personality: A comment on "Toward a four-factor theories of temperament and/or personality"», *Journal of personality assesment*, 54 (1&2), (1009), 423-426, pp. 424-425. Πρβλ. επίσης S. Tatalovic Vorkapic, «Electrophysiological differences in sanguine, choleric, phlegmatic and melancholic», *The Romanian journal for psychology, psychotherapy and neuroscience*, 1 (2), (2011), 1-30, p. 2. Πρβλ. επίσης E.H. Ackerknecht., *Ιστορία της Ιατρικής*, μτφρ. Β. Πασχάλης - Γ. Ηλιάδης - Β. Καρατζούλης, Αθήνα, Εκδόσεις Μαραθιά, 1992, σ. 84. Πρβλ. επίσης J. Flaskerud, «Temperament and personality: from Galen to DSM 5», *Issues in mental health nursing*, 33, (2012), 631-634, p. 631. Πρβλ. επίσης R.M. Stelmack - A. Stalikas, «Galen and

Η θεωρία των κράσεων είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ιατρική και φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού, διέπεται δε από τις παρακάτω τρεις θεμελιώδεις αρχές: α) Τά ενάντια τοῖς ἐναντίοις. Το υπέρ του φυσιολογικού θερμανθέν μόνο με το ψυχρό είναι δυνατόν να επανέλθει στην κατά φύσιν κατάσταση και αντίθετα. Το βαθμό της εναντίωσης υποδεικνύει η κράση δηλαδή η ζωτική δύναμη του αρρώστου, β) Δεν υπάρχει μια και μόνη αποκλειστική θεραπεία οποιουδήποτε νοσήματος για όλους τους ανθρώπους, γιατί ο βίος, η κράση και η ζωτική δύναμη του καθενός διαφέρουν, γ) Η θεραπεία της νόσου έπεται της ανεύρεσης της αιτίας της.<sup>244</sup> Η θεωρία των κράσεων του Γαληνού άσκησε τεράστια επιρροή μέχρι και το μεσαίωνα, με πολλές παραλλαγές, προσθήκες αλλά και αλλοιώσεις.<sup>245</sup> Η θεωρία αυτή η οποία εξελίσσει τη θεωρία των

---

the humour theory of temperament», *Personality and individual differences*, 12 (3), (1991), 255-263, pp. 258-259. Πρβλ. C. Callueng – T. Oakland, «If you do not know the child's you do not know the child», *Estudos de Psicologia campinas*, 31 (1), (2014), 3-13, pp. 5-10.

<sup>244</sup> Βλ. Κ. Λαμέρας, «Γαληνού. Περί κράσεων. Εισαγωγή», σσ. 19-20.

<sup>245</sup> Ο J. Jouanna, *Greek Medicine From Ippokrates to Galen: Selected Papers*, pp. 341-348 εντοπίζει τη θεωρία του Γαληνού στα εξής μεταγενέστερα από αυτόν έργα: α) Στην ανώνυμη πραγματεία, που δημοσιεύθηκε στα μέσα του 19ου αι. μ.Χ. από τον J.L. Ideler με τίτλο *Περί της κατασκευής του σύμπαντος και του ανθρώπου*, στην οποία γίνεται ένας συσχετισμός των τεσσάρων στοιχείων του σύμπαντος με τα τέσσερα στοιχεία του ανθρώπου και με ισοδυναμία μεταξύ των διπλών αέρος-αίματος, φωτιάς-κίτρινης χολής, γης-μαύρης χολής και νερού-φλέγματος. Το αίμα υπερισχύει την άνοιξη, η κίτρινη χολή το καλοκαίρι, η μαύρη χολή το φθινόπωρο και το φλέγμα το χειμώνα. Το αίμα σχετίζεται με τον αέρα και δεν είναι μίξη των τεσσάρων χυμών της θεωρίας του Γαληνού. Στη πραγματεία αυτή δεν ακολουθείται η σειρά που επικράτησε τελικά στη θεωρία των ψυχοσυνθέσεων και η ηλικία σχετίζεται πιο πολύ με τα φυσικά και ηθικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων π.χ. τα παιδιά είναι αισιόδοξοι τύποι επειδή γελάνε και παίζουν, β) Σε μέρος επιστολής του Ιωάννη από τη Δαμασκό (650-750 μ.Χ.), γ) Στην *Επιστολή προς Πτολεμαίο* το οποίο είναι ψευδοιπποκρατικό έργο, δ) Στην πραγματεία του Μελετίου του Μονάχου (6ος – 7ος αι. μ.Χ.), ε) στο *Περί χυμών*, το οποίο είναι ψευδογαληνικό έργο και ζ) στο *Περί σχηματισμού του ανθρώπου*, το οποίο είναι αγνώστου συγγραφέα και βρίσκεται σε χειρόγραφο του 15 αι. μ.Χ. στην Εθνική βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Πρόκειται για ιατρική πραγματεία χριστιανικής προέλευσης, με επικρατήσεις χυμών όχι μόνο κατά εποχές, αλλά και κατά ώρες της ημέρας και νύχτας π.χ. ένας από του χυμούς επικρατεί ανά δωδεκάωρο έναντι των υπολοίπων. Όλα τα παραπάνω έργα με εξαίρεση το τελευταίο, βρίσκονται σε διαφορετικές συλλογές έχουν όμως το ίδιο περίπου λεξιλόγιο και δείχνουν την επίδραση που είχε η θεωρία του Γαληνού.

τεσσάρων χυμών του Ιπποκράτη, συστηματοποιήθηκε εκ νέου από τους αλεξανδρινούς και βυζαντινούς, καθώς και από στοχαστές και γιατρούς το μεσαίωνα, χωρίς ποτέ να αμφισβητηθεί η προέλευση της από τον Γαληνό. Η σύνδεση της όμως με τις τέσσερις ψυχοσυνθέσεις και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς των ανθρώπων μαζί με συμπαντικά στοιχεία είναι άγνωστης προέλευσης και χρονολογίας.<sup>246</sup> Το στοιχείο του αιθέρος δεν απουσιάζει από το ανθρώπινο σώμα, το οποίο εντοπίζεται στον ουράνιο τόπο και δημιουργεί τα αναλλοίωτα ουράνια σώματα· αυτό στο ανθρώπινο σώμα βρίσκεται μόνο μέσα στην καρδιά και στο σπέρμα, ως η δύναμη, η οποία διατηρεί και αναπαράγει τη ζωή. Από την αλληλεπίδραση των τεσσάρων χυμών ή των τεσσάρων βασικών στοιχείων προκύπτουν τα ομοιομερή<sup>247</sup> τμήματα του οργανισμού δηλαδή οι ιστοί (νεύρα, χόνδροι, σάρκες κλπ). Τα ομοιομερή (αριστοτελικός όρος),<sup>248</sup> είναι τα απλούστερα ορατά μέρη σε έναν οργανισμό. Σε περαιτέρω σύνθεση τα ομοιομερή συνδυάζονται μεταξύ τους και μας δίνουν τα ανομοιομερή (επίσης αριστοτελικός όρος) τμήματα του οργανισμού δηλαδή τα όργανα.<sup>249</sup> Το ιδανικό είναι να επιτευχθεί η απόλυτη ισορροπία των στοιχείων της

---

<sup>246</sup> 'Ο.π. p. 358.

<sup>247</sup> Γαληνός, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 774].

<sup>248</sup> Ο R.J. Hankinson, «Philosophy of nature», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 210-241, pp. 225-226, 228 αναφέρει ότι η τελεολογία του Γαληνού βασίζεται στην αριστοτελική θεωρία την οποία και εξελίσσει. Οι υλικοί παράγοντες είναι σημαντικοί και η φύση τους είναι αυτή που προκαλεί τα αποτελέσματα. Οι φυσικές αιτίες επίσης έχουν σπουδαίο ρόλο, επειδή τίποτα δεν πρόκειται να συμβεί αν κάτι δεν το προκαλέσει. Στο βιολογικό επίπεδο, τα φαινόμενα συμβαίνουν με σκοπό να επέλθουν συγκεκριμένα αποτελέσματα. Υπάρχουν τελικές αιτίες στις βιολογικές κατασκευές και στις δραστηριότητες τους. Υπάρχουν διάφοροι τύποι αιτιών: ο πρώτος και πιο σημαντικός είναι αυτός εξαιτίας του οποίου προκλήθηκε η γέννηση, ο δεύτερος, είναι αυτός που την ενεργοποιεί, ο τρίτος, αυτός από τον οποίο προέρχεται, ο τέταρτος, αυτός που ευθύνεται για τον τρόπο και ο πέμπτος, αυτός ο οποίος είναι σύμφωνος με το πράγμα. Πάντως οι υλικές αιτίες είναι σε γενικό βαθμό αιτίες ακόμα και για τον Θεό.

<sup>249</sup> Βλ. Φιλολογική ομάδα των εκδόσεων Κάκτος «Περί ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις, Περί φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς, Περί πτισάνης, Περί τῆς ἐξ ἔνυπνίων διαγνώσεως, Περί διαφορᾶς νοσημάτων, Περί τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτίων, Περί τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς. Εἰσαγωγή» στο Γαληνός, *Περί ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις, Περί φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς, Περί*

κράσης σε κάθε στιγμή της ζωής του ανθρώπου. Η έλλειψη όμως ισορροπίας, δεν αποτελούσε απαραίτητα παθολογική κατάσταση. Η πάθηση θα εμφανιστεί μόνο στην περίπτωση που η διαταραχή της ισορροπίας προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό που να παρεμποδίζει τις φυσιολογικές λειτουργίες του οργανισμού ως προς την ηλικία. Με άλλα λόγια, ένας ηλικιωμένος δεν βλέπει όσο και ένας νέος, αλλά βλέπει όσα βλέπουν συνήθως οι ηλικιωμένοι. Στην περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να πούμε ότι νοσούν. Με τον τρόπο αυτό, ο Γαληνός θέτει ως βασικό κριτήριο την διάκριση μεταξύ υγείας και νόσου, την εκτέλεση των φυσικών λειτουργιών του ανθρώπου και όχι την ιδανική κράση, η οποία είναι ούτως ή άλλως ανέφικτη.<sup>250</sup> Οι κράσεις από μόνες τους δεν είναι υπεύθυνες για την υγεία και τη νόσο. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι εξωτερικοί και οι εσωτερικοί παράγοντες. Οι εξωτερικοί παράγοντες, όπως η ζέστη και το κρύο, δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι για τις επιδράσεις στα σώματα. Παίζουν ρόλο και οι εσωτερικοί όπως το υπερβολικό φαγητό, οι σεξουαλικές συνευρέσεις, το ποτό κλπ. Ο Γαληνός τους θεωρεί και τους δυο πολύ σημαντικούς. Αναφέρει ένα παράδειγμα όπου ένα πλήθος ανθρώπων παρακολουθεί ένα θέαμα σε ένα ανοιχτό γήπεδο κάτω από τον έντονο ήλιο. Ένας μονοψήφιος αριθμός από αυτούς θα υποφέρει από θερμοπληξία, ενώ, ένας ακόμη μικρότερος αριθμός θα ανεβάσει πυρετό. Συνεπώς, δεν είναι μόνο ο εξωτερικός παράγοντας, ο ήλιος δηλαδή, η μοναδική αιτία γέννησης ενός φαινομένου. Τα ατομικά χαρακτηριστικά στην σύνθεση των ανθρωπίνων σωμάτων, σε συνδυασμό με τα τις εξωτερικές αιτίες δημιουργούν το αποτέλεσμα. Τα σώματα στα οποία κυριαρχεί η κίτρινη χολή και είναι θερμά και ξηρά, είναι πιο πιθανό να νοσήσουν, εάν εκτεθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα στον ήλιο. Το ίδιο, πιθανά, θα συμβεί και σε άλλες σωματικές δραστηριότητες, όπως η πάλη ή η σεξουαλική συνεύρεση. Σε αντίθεση με τον Ερασίστρατο, ο Γαληνός διαφωνεί πως π.χ. ένας μεγάλος αριθμός σωμάτων που εκτέθηκαν παρατεταμένα σε κρύο θα ανεβάσει πυρετό μόνο εξαιτίας του εξωτερικού παράγοντα του ψύχους. Ο πυρετός δεν οφείλεται μόνο σε αυτόν, του ψύχους δηλαδή, επειδή δεν υπάρχει μόνο μια αιτία, στην εμφάνιση του πυρετού.<sup>251</sup>

---

*πιτσάνης, Περί τῆς ἐξ ἔνυπνίων διαγνώσεως, Περί διαφορᾶς νοσημάτων, Περί τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτίων, Περί τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2009, 11-63, σ. 42.

<sup>250</sup> *Ο.π.* 43.

<sup>251</sup> Βλ. R.J. Hankinson, «Philosophy of nature», p. 230.

Οι κράσεις, ενώ συνδέονται με τις εποχές, οι τέσσερις συνδυασμοί τους δεν μπορούν να διαμοιραστούν στις τέσσερις εποχές. Όσοι αποδίδουν στην άνοιξη υγρή και θερμή κράση και στο φθινόπωρο ψυχρή και ξηρή σφάλουν. Αν οι συνδυασμοί των υπέρμετρων κράσεων είναι τέσσερις δεν είναι αναγκαίο να μοιραστούν στις τέσσερις εποχές. Αντιθέτως, ο Γαληνός υποστηρίζει ότι η χειρότερη κατάσταση του αέρα που μας περιβάλλει είναι όταν είναι θερμός και υγρός, σε ισορροπίες που δεν συναντάμε συχνά στις εποχές και μερικές φορές συμπίπτει με τις νοσηρές και επιδημικές καταστάσεις.<sup>252</sup> Ο Γαληνός εμπιστεύεται τις αισθήσεις και αναφέρει ότι δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε απόλυτα ένα σώμα θερμό, ψυχρό, ξηρό ή υγρό, αλλά ορθότερο είναι να διακρίνουμε τις ιδιότητες του, την κατηγορία στην οποία ανήκει και τα γενικότερα χαρακτηριστικά που το διακρίνουν με διαβαθμίσεις του τύπου: υγρότερο από το άλλο ή λιγότερο θερμό από εκείνο κλπ.<sup>253</sup> Οι ποιότητες είναι σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικής εκτίμησης.<sup>254</sup> Είναι λάθος να πούμε ότι το θερμό και το υγρό ορίζουν την υγεία. Οι ποιότητες πρέπει να ερμηνευθούν διαφορετικά: η σωστή ισορροπία σχετίζεται με την αναλογία της μίας με την άλλη. Πρέπει δηλαδή να περιγράψουμε την κατάσταση όχι ως ζεστή ή υγρή, αλλά ως ζεστότερη και υγρότερη από ό,τι πρέπει να είναι. Δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική ερμηνεία, εκτός από το να πούμε ότι δεν είναι ζεστό, ούτε και υγρό, ερμηνεία λανθασμένη φυσικά κατά τον Γαληνό. Ο θάνατος όμως, περιλαμβάνει αποξήρανση και έλλειψη υγρασίας. Η κατάσταση ορίζεται ορθά, ως: το σώμα από την ισορροπημένη κατάσταση, η οποία είναι η σχετικά θερμότερη και υγρότερη οδηγήθηκε στην παρούσα. Η άνοιξη π.χ. είναι η πιο ισορροπημένη εποχή όχι επειδή είναι θερμή και υγρή, ορθότερα θα λέγαμε ότι είναι θερμότερη και υγρότερη

<sup>252</sup> Γαληνός, *Περί κράσεων, το Α'* [C.G. Kühn, I, σσ. 529-530].

<sup>253</sup> *Ο.π.* σ. 542. Πρβλ. Γαληνός, *Υγιεινῶν, το Α'* [C.G. Kühn, VI, σ. 23]: «Παντού λοιπόν η αίσθηση είναι το κριτήριο των χρήσεων στην ζωή· επομένως και την καλή και την κακή κράση με την αίσθηση την κρίνουμε».

<sup>254</sup> *Ο.π.* σ. 556: «Γιατί αν δεν είναι αναγκαίο η θερμή κράση να είναι οπωσδήποτε ξηρή, αλλαγή είναι δυνατόν να είναι και υγρή, θα είναι δυνατόν βέβαια η θερμή να είναι και ενδιάμεση ως προς την αντίθεση υγρού και ξηρού· κατά τον ίδιο τρόπο υπάρχει και μια άλλη ψυχρή κράση, στην οποία είναι πιο έντονο το ψυχρό· αλλά όμως δεν είναι αναγκαστικό να είναι αυτή υγρή ή ξηρή, αλλά είναι δυνατόν να είναι και ενδιάμεση· επομένως, αν δεν είναι αναγκαστικό να είναι υγρή ή ψυχρή, αλλά μπορεί να είναι και ξηρή, είναι φανερό ότι θα μπορεί να είναι και ενδιάμεση».

από τον χειμώνα, αλλά επειδή καμία ποιότητα δεν υπερβαίνει τις ισορροπίες. Η υπέρβαση τους, ειδικά της υγρασίας και της ζέστης, προκαλούν επιδημίες, λόγω της κακής ποιότητας του αέρα. Στο σημείο αυτό ο Γαληνός, διαφωνεί με τους εμπειριστές που συνέδεσαν την κάθε εποχή με ένα στοιχείο.<sup>255</sup> Το ίδιο συμβαίνει και στα ζώα, τα οποία είναι ζεστότερα και υγρότερα από τα φυτά. Τα ζώα επίσης είναι θερμότερα και πιο ξηρά από τον άνθρωπο, αλλά πιο υγρά από τα έντομα και πιο ψυχρά από τα λιοντάρια. Το ίδιο συμβαίνει όμως και στην σύγκριση μεταξύ τους. Κάποια σκυλιά είναι υγρότερα από άλλα. Επιπλέον οι ανισορροπίες δεν συναντιούνται μόνο σε ζεύγη αλλά: κάτι μπορεί να είναι ούτε τόσο υγρό, ούτε τόσο ξηρό, αλλά να μην είναι ταυτόχρονα ούτε τόσο ζεστό και ούτε τόσο ψυχρό. Η σωστή ισορροπία συνίσταται στη μεσότητα όλων των παραπάνω αναλογιών. Πρέπει πρώτα να ορίσουμε, ποιο στην πραγματικότητα είναι το ζεστό για να μπορέσουμε να διακρίνουμε στη συνέχεια τις διαβαθμίσεις του. Η παραπάνω διαπίστωση έχει τις ρίζες της στον Αριστοτέλη και είναι μια θεμελιώδης αρχή στις απόψεις του Γαληνού για την διατροφή, την φαρμακολογία και στις γενικότερες θεωρήσεις της ψυχής και της φυσιολογίας. Αφού ορίσουμε τις ποιότητες, τότε πρέπει να κάνουμε τις ορθές μίξεις ώστε να αντιληφθούμε τις θερμοκρασίες των οργάνων, κάτι που απαιτεί σκληρή και χρόνια εξάσκηση, καθώς και εμπειρία. Π.χ. το δέρμα έχει μέτρια θερμοκρασία, η καρδιά είναι ζεστή, ενώ, τα οστά ψυχρά και ξηρά.<sup>256</sup> Η μέτρηση γίνεται με το εσωτερικό μέρος της παλάμης.<sup>257</sup>

Η μία και τέλεια κράση είναι σχεδόν αδύνατον να υπάρξει στο ανθρώπινο γένος.<sup>258</sup> Πέρα όμως από τη σωματική κατάσταση, οι κράσεις επιδρούν έντονα και στη ψυχή. Αυτός που έχει την καλύτερη κράση βρίσκεται στο μέσο του θράσους και της ντροπής, της αναβλητικότητας και της αποφασιστικότητας, της ελεημοσύνης και του φθόνου. Αυτός θα είναι εύθυμος, στοργικός, φιλόανθρωπος και συνετός.<sup>259</sup> Οι έγνοιες, οι θυμοί,

<sup>255</sup> Βλ. R.J Hanknson, «Philosophy of nature», p. 220.

<sup>256</sup> *Αυτόθι*.

<sup>257</sup> Γαληνός, *Περί κράσεων, το Α'* [C.G. Kühn, I, σ. 565]. Πρβλ. Αριστοτέλης, *Περί ψυχής* 435a 25.

<sup>258</sup> Γαληνός, *Υγιεινών, το Α'* [C.G. Kühn, VI, σ. 31].

<sup>259</sup> Γαληνός, *Περί κράσεων, το Β'* [C.G. Kühn, I, σ. 577]: «Από αυτά λοιπόν πρώτα και κύρια αναγνωρίζεται ο άνθρωπος με την πιο καλή κράση· προστίθενται σε αυτά και πολλά που αναγκαστικά ακολουθούν· τρώει δηλαδή και πίνει μέτρια και χωνεύει καλά τις τροφές, όχι μόνο στην κοιλιά, αλλά και στις φλέβες και σε όλο το σώμα και με δυο λόγια έχει άπογκες όλες



οι λύπες, οι κόποι, οι ασκήσεις, τα ξενύχτια, οι πείνες και οι στερήσεις συγκεντρώνουν πολύ χυμό κίτρινη χολής, επειδή παράγεται περισσότερος στο συκώτι.<sup>260</sup> Ο Γαληνός είναι πραγματιστής και, ενώ, παραδέχεται ότι η μία και τέλεια κράση είναι σχεδόν αδύνατο να απαντηθεί, ο άνθρωπος μπορεί πάντοτε να την προσεγγίσει, γι' αυτό και παραθέτει το ορθό διατροφολόγιο: «Έτσι όσοι έχουν αίμα με περισσότερη μαύρη χολή, χρειάζονται τροφές υγρές και θερμές ως προς την κράση, όπως ακριβώς και όσοι έχουν αίμα με πικρή χολή χρειάζονται υγρές και ψυχρές· παρομοίως οι φλεγματικοί χρειάζονται τροφές που θερμαίνουν και ξηραίνουν, ενώ όσοι συγκεντρώνουν καλό αίμα σε ποσότητα πέραν του κανονικού, χρειάζονται λιγότερες τροφές που όμως δεν έχουν καμία σαφή ιδιότητα, αλλά έχουν βρεθεί στη μέση ώστε ούτε να θερμαίνουν ούτε να ψύχουν αξιόλογα, όπως και ούτε να υγραίνουν ή να ξηραίνουν, και έτσι έχουν βρεθεί στη μέση μεταξύ της παχύτητας και της λεπτότητας, και παρομοίως μεταξύ της γλοιώδους σύστασης και των αντιθέτων της, εννοώ της εύθραυστης και της εύθρυπτης σύστασης».<sup>261</sup> Στο σημείο αυτό, ο Γαληνός ακολουθεί την αριστοτελική μεσότητα.

---

τις αποκαλούμενες φυσικές και ψυχικές λειτουργίες. Γιατί έχει τέλειες τις αισθήσεις και τις κινήσεις των άκρων, έχει καλό χρώμα και πάντοτε καλό ύπνο, ένα βρίσκεται στο ενδιάμεσο της υπνηλίας και της αϋπνίας· επίσης βρίσκεται στο ενδιάμεσο της έλλειψης και της δασύτητας των τριχών, όπως και στο ενδιάμεσο του μαύρου και του λευκού χρώματος· και ως παιδί έχει τρίχες περισσότερο πυρρόξανθες παρά μαύρες, και το αντίθετο ως ενήλικος».

<sup>260</sup> *Ο.π.* σ. 634.

<sup>261</sup> Γαληνός, *Περί εύχυμίας και κακοχυμίας*, [C.G. Kühn, VI, σ.798]. Πρβλ. R.J. Hankinson, «Philosophy of nature», p. 225, ο οποίος αναφέρει ότι αυτή είναι η πρωταρχική αρχή για την ιατρική και φιλοσοφική σκέψη του Γαληνού. Οι πρωταρχικές θεμελιώδεις ποιότητες συνδυάζονται εξ αρχής για να δημιουργηθούν τα μέρη. Οι πρώτες αιτιώδεις δυνάμεις είναι το ζεστό, το ψυχρό, το υγρό και το ξηρό. Συνεπώς, οι ασθένειες των οποίων οι αρχικές αιτίες ήταν το ζεστό και το υγρό αντιμετωπίζονται αντιστρόφως με ψυχρές και υγρές θεραπείες, σύμφωνα με την αρχή «το αντίθετο γιατρεύει το αντίθετο».

## 2.4. Η Κληρονομικότητα

Στο *Περί Αλυπίας* ο Γαληνός εμμένει στην θεωρία των κράσεων και προσθέτει ένα νέο στοιχείο: η κατάλληλη παιδεία είναι κληρονομητή.<sup>262</sup> Στην παρούσα πραγματεία η κληρονομικότητα υποχωρεί σε σπουδαιότητα έναντι της ορθής εκπαίδευσης και εν μέρει αντικαθίσταται από λογικά επιχειρήματα, διότι αυτός είναι και ο επιδιωκόμενος σκοπός της. Σε άλλα έργα του όμως, η κληρονομικότητα είναι σπουδαιότερη από τη φύση π.χ. στο *Περί ήθων*, στο οποίο αναφέρει ότι πολλά χαρακτηριστικά του ανθρώπου εμφανίζονται ήδη στα βρέφη από τη στιγμή που γεννιούνται. Καμία δράση, επίδραση ή κανένα στοιχείο του χαρακτήρα δεν υπάρχει στο ενήλικο άτομο το οποίο δεν υπήρχε στην παιδική του ηλικία. Είναι λάθος λοιπόν να πιστεύουμε ότι όλες οι επιδράσεις στο άτομο είναι αποτελέσματα της κρίσης και της σκέψης, ειδικά για αυτό, το οποίο είναι πράγματι το αποτέλεσμα της κρίσης και της γνώσης, το οποίο όμως δεν προήλθε από επίδραση, αλλά είναι η απόφαση περί του αληθούς ή μη, ή απλώς γνώση. Η επίδραση, από την άλλη μεριά, είναι η άλογη κίνηση η οποία βγαίνει στην επιφάνεια χωρίς την εξάσκηση της σκέψης, και χωρίς μελέτη ή σίγουρη κρίση.<sup>263</sup> Η άποψη του Γαληνού σχετικά με τον ρόλο της φύσεως είναι αρκετά περίπλοκη, γιατί χρησιμοποιεί τον όρο με σημασιολογική ευελιξία σε ένα αρκετά μεγάλο αριθμό κειμένων. Στο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ιδίων παθῶν* ο ρόλος της φύσεως είναι πιο περιορισμένος, αλλά σε συνδυασμό με την πρόιμη εκπαίδευση και την επίδραση του ορθολογικού τρόπου σκέψης κατέστησαν τον Γαληνό άτρωτο στη θλίψη.<sup>264</sup> Στο *Περί φυσικῶν δυνάμεων* και στο *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος*

<sup>262</sup> Ο C. Gill «Galen's *Περί Αλυπίας* as Philosophical Therapy: How Coherent is it», p. 145, αναφέρει ότι ο Γαληνός βρίσκεται πιο κοντά στο αριστοτελικό – πλατωνικό ιδεώδες της σύνδεσης της ψυχής με την παιδεία, την κοινωνία, την οικογένεια και την κληρονομικότητα, παρά στο στωικό – επικούρειο, ότι γεννιόμαστε δηλαδή με θετικό πρόσημο ανάπτυξης της αρετής και της ευτυχίας. Πρβλ. J.R. Coxe., *Writings of Hippokrates and Galen*, p. 552.

<sup>263</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφάντος, «Η πραγματεία *Περί Αλυπίας* του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σ. 37. Πρβλ. Γαληνός, *Περί ήθων* 29-30 Kr.

<sup>264</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ιδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 37]: «Του αποκρίθηκα, βέβαια, ότι η φύση του καθενός είναι πολύ σημαντικός παράγοντας όταν είναι κανείς παιδί, όπως και η εξομοίωση με τους ανθρώπους του περιβάλλοντος του· και πως στη συνέχεια σπουδαίο ρόλο παίζουν οι θεωρίες και η εξάσκηση».

δογμάτων η άσκηση θεωρείται πιο σημαντική από τη φύση.<sup>265</sup> Σε κάθε περίπτωση η φύση του καθενός είναι πολύ σημαντικός παράγοντας, όταν είναι κανείς παιδί, όπως και η εξομοίωση με τους ανθρώπους του περιβάλλοντος και στη συνέχεια σπουδαίο ρόλο παίζουν οι θεωρίες και η άσκηση. Στο *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* ο Γαληνός σε ερώτηση που δέχθηκε για τον αλυπή τρόπο που αντιμετωπίζει τις αντιξοότητες της ζωής απαντά πως η φύση του καθενός είναι πολύ σημαντική και αναφέρεται στα παιδιά τα οποία από πολύ μικρή ηλικία δείχνουν τα κληρονομικά χαρακτηριστικά τους.<sup>266</sup>

Είναι προφανές, πως οι κράσεις είναι εμφανείς ήδη στα παιδιά και κάποια είναι δεκτικά από τη φύση τους για κατάλληλη αγωγή, άλλα λιγότερο και κάποια δεν ωφελούνται καθόλου από όποιο είδος εκπαίδευσης. Οι φύσεις των ανθρώπων διαφέρουν πολύ και αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στα παιδιά με απλή παρατήρηση. Κάποια είναι πάντα χαμογελαστά και άλλα σκυθρωπά, και ενώ τα πρώτα είναι πρόθυμα να γελάσουν με οτιδήποτε, τα δεύτερα κλαίνε με την παραμικρή αφορμή. Τα χαρούμενα παιδιά μοιράζονται τα πάντα μεταξύ τους, ενώ τα άλλα, αρπάζουν ό,τι θέλουν. Τα τελευταία μάλιστα κλωτσούν, θυμώνουν με το παραμικρό, επιτίθενται με αντικείμενα σε όσους νομίζουν ότι τα έχουν αδικήσει, σε αντίθεση με τα πρώτα που δεν κρατάνε κακία, είναι ήρεμα και δεν νευριάζουν ούτε κλαίνε αν δεν αδικηθούν σοβαρά.<sup>267</sup> Μάλιστα τα πάθη εμφανίζονται ήδη στα μικρά παιδιά και από αυτό φαίνονται οι δυνάμεις της φύσης. Κάποια από αυτά φαίνονται πάρα πολύ δειλά και επιρρεπή στο φόβο, άλλα αχόρταγα και λιχουδικά, άλλα βρίσκονται σε αντίθετη κατάσταση, άλλα αδιάντροπα και άλλα ντροπαλά. Οι δυνάμεις της τριών ειδών και μερών της ψυχής είναι εκ φύσεως αντίθετες στα μωρά. Γιατί από αυτό θα ήταν δυνατόν να συμπεράνουμε ότι δεν είναι σε όλα ίδια η φύση της ψυχής. Και είναι προφανές ότι σε παρόμοιους συλλογισμούς η λέξη «φύση» έχει την ίδια σημασία με τη λέξη «ουσία». Γιατί, έπρεπε αν η ουσία της ψυχής τους ήταν απaráλλακτη, θα πραγματοποιούσαν τις

<sup>265</sup> Βλ. Σοφία Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις, σ. 37.

<sup>266</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 38].

<sup>267</sup> Γαληνός, *Περί διαγνώσεως και θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σσ. 39, 40, 65, 153]. Επίσης Γαληνός, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 177]

ίδιες ενέργειες και θα υφίσταντο τα ίδια πάθη από τις ίδιες αιτίες. Είναι λοιπόν φανερό ότι τα παιδιά διαφέρουν μεταξύ τους και ως προς τις ενέργειες και τα πάθη των ψυχών. Αν όμως συμβαίνει αυτό, διαφέρουν και ως προς τις δυνάμεις της ψυχής.<sup>268</sup> Οι νέοι εκ του φυσικού τους έχουν την τάση να λυπούνται εύκολα, να θυμώνουν και να λιγουρεύονται. Υπάρχουν παιδιά αγενή, παιδιά που δείχνουν σεβασμό, παιδιά με καλή ή ασθενή μνήμη, παιδιά που δεν θυμούνται τίποτα, παιδιά επιμελή στα μαθήματα, παιδιά αδιάφορα και τεμπέλικα. Κάποια από τα επιμελή παιδιά είναι πρόθυμα και αναζητούν επαίνους είτε επειδή ντρέπονται τους δασκάλους είτε επειδή φοβούνται το ξύλο. Και για ακριβώς αντίθετους λόγους άλλα παιδιά δείχνουν αδιαφορία ή είναι τεμπέλικα.<sup>269</sup>

Για τον Γαληνό το παιδί, από μικρή ηλικία υπέστη την διαστροφική επιρροή των μεγάλων και την αρρωστημένη επίδραση του κοινωνικού περιγύρου, με αποτέλεσμα να γίνει επιθετικό, κτητικό, να ρέπει προς την ψευδολογία κλπ.<sup>270</sup> Ο Γαληνός αντιθέτως αναφέρει, ότι τα παιδιά θα χαρακτηρισθούν ντροπαλά ή αναιδή κλπ ανάλογα με τις σχετικές παρατηρήσεις των μεγάλων. Με αυτή τη λογική, κάποια θα τα χαρακτηρίσουν φιλόδοξα και καλαισθητα ή το αντίθετο, άλλα δειλά και άφοβα στο ξύλο και ανάλογα με τη φύση τους θα χρησιμοποιήσουν παρεμφερείς χαρακτηρισμούς.<sup>271</sup> Μάλιστα αναφέρει ότι βλέπουμε παιδιά να είναι ψεύτες εκ του φυσικού τους και άλλα να αγαπούν την αλήθεια, ενώ κάποια φαίνεται να μην βελτιώνονται καθόλου από την εκπαίδευση. Αυτός όμως δεν είναι λόγος να παραμελείτε η ανατροφή τους, αντιθέτως θα πρέπει να δεχθούν τις καλύτερες αρχές. Αν εκ της φύσεως είναι δεκτικά της αγωγής μας, θα γίνουν καλοί άνθρωποι. Αν και πάλι δεν ωφεληθούν, το φταίξιμο δεν είναι δικό τους. Η ανατροφή των παιδιών έχει πολλά κοινά με την καλλιέργεια των φυτών.<sup>272</sup> Ο Γαληνός, σε καμία περίπτωση δεν δέχεται ότι ο παιδαγωγός ή το κοινωνικό περιβάλλον

<sup>268</sup> Γαληνός, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 768].

<sup>269</sup> Γαληνός, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 39].

<sup>270</sup> Βλ. Ι. Αβραμίδη, «Για της ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (περὶ ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων). Προλεγόμενα», σ. 14.

<sup>271</sup> Γαληνός, *Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν* [C.G. Kühn, V, σ. 39].

<sup>272</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 40].

είναι οι παράγοντες της διαφθοράς των παιδιών.<sup>273</sup> Στο *Περί Αλυπίας* και στο *Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν*, οι παραλήπτες των επιστολών είναι στο πρώτο έργο ένας μεγάλης ηλικίας άνδρας και στο δεύτερο ένας νέος άνδρας. Και οι δυο αντιμετωπίζονται από τον Γαληνό, ως παιδιά που πρέπει να διδαχθούν ένα νέο τρόπο σκέψης, για να κατακτήσουν το γνωστικό επίτευγμα της αλυπίας με τον τρόπο που την αντιμετώπισε και ο παιδαγωγός τους Γαληνός, με μία διαφορά όμως: ο νέος άνδρας εξακολουθεί να χρειάζεται ένα ηθικό επόπτη έναντι του γηραιότερου, ο οποίος και αναμένεται να είναι αδιάφορος σε παράγοντες που επηρεάζουν τα αρχικά στάδια της εκπαίδευσης του ατόμου.<sup>274</sup> Και οι δύο πάντως, αντιμετωπίζονται ως επιδεκτικοί ηθικής διαμόρφωσης του χαρακτήρα σύμφωνα με τις πλατωνικές-αριστοτελικές αρχές και οπωσδήποτε όχι τις στωικές.<sup>275</sup>

Ο Γαληνός στο *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων*, στην αντίκρουση του κατά του Χρυσίππου, αναφέρεται στην ηγεμονική δύναμη των παιδιών και αδυνατεί να υποστηρίξει ότι οι ορμές τους εποπτεύονται από τη λογική, αφού ακόμα δεν την έχουν, όπως και ότι δε θυμώνουν, δεν λυπούνται, δεν ευχαριστιούνται, δεν γελούν, δεν κλαίνε και ότι δεν υφίστανται χιλιάδες άλλα παρόμοια πάθη.<sup>276</sup> Μάλιστα διαπιστώνει ότι τα πάθη των παιδιών είναι πολύ περισσότερα και σφοδρότερα από των ενηλίκων. Τα παιδιά δεν συμπαθούν τη σκληρή προσπάθεια και προτιμούν τα εύκολα. Θέλουν να νικούν και να κυριαρχούν στα όμοια τους όπως ακριβώς μερικά ζώα, χωρίς να προβάλλεται κανένα έπαθλο πέρα από την ίδια την νίκη. Η συμπεριφορά αυτού του είδους εμφανίζεται ξεκάθαρα στα κατώτερα ζώα. Έτσι λοιπόν φαίνονται και τα παιδιά

<sup>273</sup> Γαληνός, *Ότι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [C.G. Kühn, IV, σ. 817]: «Φαίνεται μάλιστα ότι τα παιδιά ακόμα και αν ανατρέφονται από τους ίδιους γονεῖς, δασκάλους και παιδαγωγούς, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις αντιθέσεις που έχουν ειπωθεί».

<sup>274</sup> Η Σ. Ξενοφώντος, «Η πραγματεία Περί Αλυπίας του Γαληνού. Εισαγωγικές παρατηρήσεις», σ. 38 αναφέρει ότι η εστίαση στο φυσικό υπόβαθρο του πατέρα του Γαληνού δεν θα είχε καμία θέση σ' ένα δοκίμιο που στοχεύει να διδάξει στους νέους τη σημασία της σωστής εκπαίδευσης, ενώ η εμφάνιση αυτού του θέματος στο *Περί Αλυπίας* θα μπορούσε να είναι χρήσιμο κίνητρο για ένα άτομο γύρω στο τέλος της ζωής του να προχωρήσει σε μια αναδρομική αξιολόγηση του ρόλου της φύσεως, τώρα που τα αποτελέσματα της εφηβικής του κατάρτισης, δεν είναι πλέον εν ενεργεία.

<sup>275</sup> Ο.π.σ. 39.

<sup>276</sup> Γαληνός, *Περί τοῦ Ἱπποκράτους καί Πλάτωνος δογμάτων*, το Ε' [C.G. Kühn, V, σ. 459].

να έχουν εξοικείωση με την ηδονή και τη νίκη, όπως ακριβώς κάποια στιγμή αργότερα, όταν προχωρήσουν στην ηλικία, δείχνουν ότι έχουν κάποια φυσική εξοικείωση με το σωστό.<sup>277</sup> Πράγματι, καθώς μεγαλώνουν, ντρέπονται και σφάλλουν και χαίρονται με τις σωστές πράξεις και επιδιώκουν τη δικαιοσύνη και τις υπόλοιπες αρετές και κάνουν πολλά πράγματα, σύμφωνα με τις έννοιες αυτών των αρετών, αν και προηγουμένως, όταν ήταν ακόμα μικρά, ζούσαν σύμφωνα με το πάθος και δεν έδιναν καμία σημασία στα προστάγματα της λογικής.<sup>278</sup> Στους ανθρώπους υπάρχουν αυτές οι τρεις εξοικειώσεις της φύσης: η εξοικείωση προς την ηδονή, μέσω του επιθυμητικού, προς τη νίκη, λόγω του θυμικού και προς το σωστό, λόγω του λογικού. Εάν τα παιδιά έχουν εξοικειωθεί εκ της φύσεώς τους με το σωστό, θα έπρεπε η κακία να γεννιέται σε αυτά όχι από μέσα τους ούτε από τους εαυτούς τους, αλλά απ' έξω. Όμως, ακόμα και αν τα παιδιά ανατρέφονται με τον καλύτερο τρόπο, εκπαιδεύονται όπως πρέπει και έχουν καλές συνήθειες και πάλι υποπίπτουν σε σφάλματα.<sup>279</sup> Μάλιστα ακόμα κι αν ανατραφούν από φιλόσοφο και δεν δουν ούτε ακούσουν ποτέ κανένα παράδειγμα κακίας δεν θα γίνουν αναγκαστικά φιλόσοφοι. Ο Γαληνός αναρωτιέται για ποιο λόγο τα παιδιά όταν ακούσουν ένα παράδειγμα κακίας δεν το μισούν και δεν το αποφεύγουν, αφού δεν έχουν καμία εξοικείωση με αυτό. Ποια είναι η ανάγκη των παιδιών να δαμάζονται από την ηδονή ως αγαθό, αν και δεν έχουν καμία εξοικείωση με αυτή, και να αποφεύγουν τον πόνο, αν δεν έχουν εκ φύσεως αποξενωθεί από αυτόν;<sup>280</sup> Στο σημείο αυτό ο Γαληνός αναφέρεται στον Αριστοτέλη, ο οποίος αποκαλεί ήθη όλες τις παρόμοιες καταστάσεις της ψυχής των ζώων και εξηγεί με πιο τρόπο γεννιούνται από τις διαφορετικές κράσεις. Ομοίως και ο Γαληνός πιστεύει ότι η θεραπεία των παθών της ψυχής σε κάποιους ανθρώπους είναι εύκολη και ευχερής, επειδή σε αυτούς οι παθητικές κινήσεις δεν είναι ισχυρές, ούτε το λογικό τους μέρος είναι εκ φύσεως ασθενές, αλλά ότι οι άνθρωποι αυτοί αναγκάζονται να ζουν υπό την επήρεια του πάθους λόγω της αμάθειας και των κακών συνηθειών. Αντίθετα, σε άλλους η θεραπεία είναι δύσκολη και δυσχερής, όταν οι κινήσεις του πάθους, οι οποίες γεννιούνται αναγκαστικά εξαιτίας της κατασκευής του σώματος, τύχει να είναι μεγάλες και έντονες και το λογικό μέρος τους εκ φύσεως ασθενές και ασύνετο. Αν πρόκειται κάνεις να

---

<sup>277</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 460].

<sup>278</sup> *Αυτόθι.*

<sup>279</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 461].

<sup>280</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 462].

καταστήσει τον άνθρωπο καλύτερο στο ήθος, πρέπει και το λογικό μέρος να λάβει επιστάμενη γνώση των αληθών και οι κινήσεις του πάθους να αμβλυνθούν, αφού συνηθίσουν τις χρηστές ασχολίες.<sup>281</sup> Στο ίδιο έργο ο Γαληνός αναφέρεται στον Πλάτωνα και στις απόψεις του περί κνήσεως και διάπλασης του χαρακτήρα του νεογέννητου και κατόπιν νηπίου, μέσω της ορθής εκπαίδευσης, ώστε το παθητικό και άλογο μέρος της ψυχής να καταστεί συμμετρικό ως προς τις κινήσεις του και υπάκουο στα προστάγματα της λογικής, οι οποίες είναι εκ διαμέτρου αντίθετες με αυτές των στωικών.<sup>282</sup> Εντυπωσιακές είναι οι απόψεις του Γαληνού, ως προς τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά των παιδιών και τις ομοιότητες τους με τους γονείς τους, οι οποίες όμως δεν σταματούν σε αυτά αλλά και επεκτείνονται και στα κληρονομικά ψυχικά χαρακτηριστικά.<sup>283</sup>

Οι κράσεις είναι σημαντικές και στα παιδιά όμως, για αυτό και ο Γαληνός αναφέρει τον τρόπο, με τον οποίον πρέπει να διαπαιδαγωγούνται σωστά τα παιδιά, που έχουν άριστη σωματική κατασκευή. Να τονισθεί στο σημείο αυτό ότι ο Γαληνός θεωρεί ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να απαντηθεί η μια και μοναδική τέλεια κρίση από τις εννέα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά όσον αφορά στο θέμα των παιδιών οι απόψεις του διαφοροποιούνται. Τα παιδιά αυτά είναι φυσικό να είναι τέλεια και ως προς το χαρακτήρα τους· γιατί όσα είναι πιο οξύθυμα ή πιο υποτονικά ή πιο ασυγκίνητα ή πιο λαίμαργα από όσο πρέπει, αναγκαστικά δεν έχουν καλή κρίση ως προς τα μέρη εκείνα του σώματος, με τα οποία πραγματοποιούμε κάθε μία από τις λειτουργίες.<sup>284</sup> Από το χαρακτήρα του παιδιού, το οποίο είναι τέλειο σε όλα δεν πρέπει να διορθωθεί τίποτα, αλλά αντίθετα να προφυλαχθεί για να μην διαφθαρεί. Αυτά τα οποία διαφθείρουν είναι πάντα όμοια ως προς το είδος με αυτά που ωφελούν. Διαφθείρεται ο χαρακτήρας ψυχής από τις κακές συνήθειες ως προς τα φαγητά, τα ποτά, τις σωματικές ασκήσεις, τα θεάματα και τη μουσική.<sup>285</sup> Αυτός λοιπόν, που ασχολείται με την τέχνη της υγιεινής πρέπει να έχει εμπειρία και από όλα αυτά τα θέματα και να μη πιστεύει ότι είναι έργο μόνο τον φιλοσόφων η διαμόρφωση του χαρακτήρα. Γιατί ο φιλόσοφος επιδιώκει την υγεία της ψυχής για κάτι άλλο ανώτερο και ο γιατρός για να μην οδηγείται το σώμα

<sup>281</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σ. 465].

<sup>282</sup> *Ο.π.* [C.G. Kühn, V, σσ. 466-467].

<sup>283</sup> Γαληνός, *Περί σπέρματος, το Β'* [C.G. Kühn, IV, σσ. 607-611].

<sup>284</sup> Γαληνός, *Υγιεινών, το Α'* [C.G. Kühn, VI, σ. 40].

<sup>285</sup> *Αυτόθι.*

εύκολα στις ασθένειες. Γιατί ο θυμός, το κλάμα, η οργή, η έγνοια περισσότερο απ' όσο πρέπει και η μεγάλη αϋπνία που τα ακολουθεί προκαλούν πυρετούς και γίνονται αρχή πολλών ασθενειών, όπως ακριβώς αντιθέτως η βραδύνοια, η ανοησία και ο εντελώς υποτονικός χαρακτήρας προκαλεί ωχρότητα και ατροφία, λόγω εξασθένησης της εσωτερικής θερμότητας.<sup>286</sup> Τα μικρά παιδιά, τα οποία έχουν τέλεια κράση, πρέπει να προφυλάσσονται από τις υπερβολικά μεγάλες ψυχικές ταραχές.<sup>287</sup> Αλλά και η ίδια η υπερβολική ηρεμία δεν είναι λιγότερο ενοχλητική. Κανένας δεν χαίρεται με την υπερβολή κανενός πράγματος, αλλά πάντοτε χρειάζεται το μέτριο. Απώτερος σκοπός είναι η επίτευξη της καλής κατάστασης της υγείας και της διαμόρφωσης υπάκουης και σώφρον ψυχής.<sup>288</sup> Ο Γαληνός ακολουθεί τις αριστοτελικές θέσεις περί μεσότητας στις παραπάνω απόψεις του.<sup>289</sup>

Αν και όπως έχουμε ήδη αναφέρει στο *Περί Αλυπίας* η κληρονομικότητα υποχωρεί έναντι της εκπαίδευσης,<sup>290</sup> γιατί αυτός είναι και ο σκοπός του έργου, δεν παύει όμως να είναι σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση του ανθρωπίνου γένους. Γεννιόμαστε προικισμένοι από τη φύση μας με έμφυτες ικανότητες και διαμορφωνόμαστε με την κατάλληλη αγωγή και εκπαίδευση.<sup>291</sup> Είναι γνωστή εξάλλου η άποψη του Γαληνού, ότι η φύση επενεργεί στο ήδη έτοιμο.<sup>292</sup> Ακόμα και η φύση έχει

<sup>286</sup> Ο.π. [C.G. Kühn, VI, σ. 41].

<sup>287</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 38 15 Kr.

<sup>288</sup> Γαληνός, *Υγιεινῶν, το Α'* [C.G. Kühn, VI, σσ. 44, 50].

<sup>289</sup> Γαληνός, *Περί ήθων* 28 Kr: «Ένας άνθρωπος ο οποίος, από την παιδική του ηλικία, έχει συνηθίσει στους στόχους της μετριοπάθειας, είναι και μετριοπαθής στις επιθυμίες του, ενώ, ο άνθρωπος, που από την παιδική του ηλικία, δεν αρνήθηκε να υπακούσει στις απολαύσεις της ψυχής και δεν τις πειθάρχησε, είναι άπληστος».

<sup>290</sup> Βλ. J.R. Coxe., *Writings of Hippocrates and Galen*, Philadelphia, p. 483, ο οποίος αναφέρει το *De optimo docenti Genere* ή *Of the best mode of education* ως έργο του Γαληνού, με αντικείμενο το σεβασμό στην εκπαίδευση και με αξιολογήσεις απόψεων που υιοθετεί κάποιος από τα σοφά πρόσωπα τα οποία θαυμάζει.

<sup>291</sup> Ο Γαληνός, *Περί φυσικῶν δυνάμεων* [C.G. Kühn, II, σ. 95].

<sup>292</sup> Ο Γαληνός, *Περί σπέρματος, το Β'* [C.G. Kühn, IV, σ. 640] αναφέρει ότι η φύση επενεργεί και δημιουργεί. Επίσης στο Γαληνός στο Γαληνός, *Περί μαρασμοῦ βιβλίον* [C.G. Kühn, VII, σ. 677] αναφέρει ότι η φύση, που δημιουργεί τα ζώα και φυτά, λαμβάνει οπωσδήποτε κάποια σωματοειδή αρχή για τη δημιουργία τους, αφού κανένα ον δεν μπορεί να λάβει την αρχή της γέννησης του από κάτι που είναι εντελώς μη ον. Ομοίως ο Γαληνός, *Περί κρᾶσεων το Β'* [C.G.



όρια και δεν μπορεί να δημιουργήσει το ανθρώπινο σώμα από το μηδέν. Μπορεί μόνο να το δημιουργήσει επενεργώντας σε ένα προϋπάρχον υλικό.

---

Kühn, I, σ. 636] αναφέρει ότι η φύση είναι επιδέξια και διαμορφώνει τα μέλη ανάλογα με το χαρακτήρα της ψυχής. Επίσης ο Th. Meyer-Steinieg, *Μια μέρα του Γαληνού*, μτφρ. Αιμίλιος Δ. Μαυρουδής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις University studio press, 2000, σ. 23 αναφέρει ότι η φύση επενεργεί και δημιουργεί καλλιτεχνήματα. Επίσης ο Γαληνός, *Υγιεινῶν το Α'* [C.G Kühn, VI, σ. 7] αναφέρει ότι η φύση δεν έδωσε έμφυτες δυνάμεις μόνο στα ζώα αλλά και στα φυτά, οι οποίες προσπαθούν κάθε φορά να αναπληρώσουν αυτά που λείπουν. Ο F. Crick, *Μια εκπληκτική υπόθεση (η επιστημονική αναζήτηση της ψυχής)*, σ. 25 υποστηρίζει ότι η θεωρία, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος δημιουργήθηκε χωρίς κάποιον πάνσοφο σχεδιαστή αποδείχθηκε από το Δαρβίνο.

## ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σχετικά πρόσφατη ανακάλυψη της πραγματείας του Γαληνού, με τίτλο *Περί Άλυπίας*, αποτέλεσε μια έκπληξη για την επιστημονική κοινότητα. Δεδομένου ότι θεωρούνταν χαμένη για αιώνες, η μελέτη της είναι πολύτιμη για την προσέλαση της φιλοσοφικής κυρίως, αλλά και της ιατρικής σκέψης του Γαληνού. Πρόκειται για μια πραγματεία, που ανήκει στα ηθικά έργα του και αποτελεί ένα οδηγό διαχείρισης των ανθρωπίνων συναισθημάτων, με στόχο όχι μόνο την ευτυχή διαβίωση, αλλά και την επιβίωση μετά από μια καταστρεπτική αναπάντεχη συγκυρία. Σκοπός του έργου είναι η επίτευξη της ψυχικής γαλήνης. Ο τρόπος για να το πετύχει κάποιος αυτό είναι να καταφέρει, μέσω της νόησης, να επικρατήσει στην ασυνείδητη πλευρά της ψυχής του, η οποία γεννά τα συναισθήματα. Κάποια από αυτά είναι αναπόφευκτο να γεννηθούν, όπως ο σωματικός πόνος, ενώ άλλα μπορούν να ρυθμιστούν αποτελεσματικά. Ο κάθε παραλήπτης (αναγνώστης) της απαντητικής επιστολής του Γαληνού, με τίτλο *Περί Άλυπίας*, μπορεί να ωφεληθεί σε πολλά επίπεδα. Οι επιθυμίες για τον Γαληνό συγκαταλέγονται στα πάθη. Η πηγή τους είναι ασυνείδητη και οπωσδήποτε πρέπει να κατασταλούν. Ο τρόπος καταστολής όμως δεν είναι ούτε απλός, αλλά ούτε και εύκολος. Χρειάζεται μια επιμελημένη αγωγή καθώς και μια επιμελημένη εκπαίδευση. Ο αποδέκτης θα μάθει μέσω της πραγματείας τη χρησιμότητα της μεθόδου της ασκήσεως. Πρέπει ο καθένας να σκέφτεται σε καθημερινή βάση, όλα εκείνα τα μελλοντικά επερχόμενα κακά που μπορεί να συμβούν και να κλονίσουν την ασφάλεια του. Δεν αρκεί όμως να τα σκέφτεται απλώς ως αόριστα ενδεχόμενα, αλλά με λεπτομέρειες. Με τον τρόπο αυτό επέρχεται η εξοικείωση, όχι μόνο με τα άγνωστα ενδεχόμενα της ζωής, αλλά κυρίως με τα συναισθήματα τα οποία επιφέρουν. Μέσα σε αυτά συγκαταλέγεται και ο θάνατος. Όσο περισσότερο λοιπόν κάποιος τα απεικονίζει νοερά στο μυαλό του, τόσο πιο εύκολα θα τα διαχειριστεί όταν συμβούν. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερο τρόπο σκέψης, ο οποίος απαιτεί πειθαρχία και αυτοσυγκράτηση. Αυτού του είδους ο χαρακτήρας δεν υπάρχει, αλλά δημιουργείται με επιμελημένη ανατροφή και εκπαίδευση, και με την βοήθεια της ορθής κρίσης. Μια τέτοιου είδους δεκτική κρίση έχουν τα παιδιά των ανθρώπων, που έχουν ανατραφεί και εκπαιδευθεί από γονείς και δασκάλους με ανάλογη εκπαίδευση. Υπάρχει δηλαδή ένας περιορισμός που οφείλεται στην κληρονομικότητα. Ο αποδέκτης της επιστολής θα συνειδητοποιήσει πως έχει δικαίωμα να αισθάνεται. Είναι απόλυτα λογικό κάποιος να

πονάει, να θυμώνει, να πεινάει, να έχει φιλοδοξίες στην πολιτική ζωή του, να επιθυμεί υλικά αγαθά και να τα αποκτά. Όλα όμως αυτά, μέσα στα πλαίσια της μεσότητας. Η επανάληψη μέσω της ασκήσεως βοηθά όχι μόνο στην αντιμετώπιση των επερχομένων κακών αλλά και στην βελτίωση του εαυτού μέσω της νοεράς επανάληψης των ορθών συμβουλών.

Το σημαντικότερο δίδαγμα της πραγματείας όμως είναι η σχετικότητα των κριτηρίων με τα οποία σκεφτόμαστε. Η ευμάρεια και ο πλούτος είναι απλά μεγέθη. Η φτώχεια επίσης. Ο Γαληνός αναγνωρίζει πως οι επιθυμίες και τα πάθη είναι φυσιολογικά και σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση, αλλά έχουν υποσυνείδητη προέλευση. Οι επιθυμίες τροφοδοτούν την απληστία, με αποτέλεσμα το δυστυχημένο βίο. Οι άνθρωποι γεννιούνται με έμφυτες δυνατότητες, αλλά και πάθη, τα οποία είναι ορατά ήδη στην πρώιμη παιδική ηλικία. Η πιο δύσκολη αποστολή του ανθρώπου είναι η απαλλαγή του από τα πάθη και τις επιθυμίες. Κάποιοι γεννιούνται πιο δεκτικοί ως προς την επίτευξη του, ενώ άλλοι λιγότερο και άλλοι καθόλου. Η οικογένεια και η εκπαίδευση φέρουν το βαρύ και δύσκολο φορτίο της προετοιμασίας των παιδιών προς την διά βίου προσπάθεια κατάκτησης της αρετής και της σοφίας.

Η προσπάθεια του ανθρώπου να κατακτήσει τη σοφία δεν σταματά παρά μόνο με τον θάνατο. Στον διαρκή αυτόν αγώνα, ο άνθρωπος καθοδηγείται στα πρώτα χρόνια της ζωής του από την οικογένεια και μετέπειτα από τους δασκάλους. Στην συνέχεια της ζωής του όμως αφήνεται μόνος του να πορευτεί με όσα εφόδια έχει ήδη λάβει, χωρίς να ελπίζει σε καμία θεϊκή παρέμβαση ή εύνοια, αλλά βασιζόμενος μόνο στον εαυτό του, υπό των περιορισμών της τυχειότητας. Αποτελεί χρέος του να ακολουθήσει το δρόμο της αρετής είτε επιλέξει να ζήσει εκτός είτε εντός του πολιτικού συστήματος. Ο Γαληνός προτιμά την πρώτη οδό, χωρίς να αποκλείει βέβαια και την ενεργή συμμετοχή στην πολιτική ζωή. Ό,τι και να επιλέξει πάντως, η μοναχική ζωή είναι μονόδρομος για ένα τέτοιο φιλοσοφικό τρόπο ασκήσεως του βίου. Δεν υπάρχει θεός που να ασχολείται με τον άνθρωπο, χωρίς να αποκλείεται φυσικά η ύπαρξη του. Δεν είναι απαραίτητη βέβαια ούτε και η δημιουργία οικογένειας, αλλά ούτε και η συντροφικότητα, με παράδειγμα τον βίο του ιδίου του Γαληνού. Η ψυχική γαλήνη αυτού του βίου επιφέρει την σωματική υγεία, την μακροημέρευση και την αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου.

Η πραγματεία του Γαληνού *Περί Αλμπίας* είναι ένας πολύτιμος σύμβουλος ζωής και καθόλα επίκαιρος. Η περιγραφή της καταστάσεως της λύπης, του μόνιμου και δύσκολα διαγνώσιμου χαρακτήρα της δηλαδή, με σοβαρές σωματικές παθολογίες, μας οδηγεί στην καταθλιπτική διαταραχή. Θα αδικούσαμε όμως τον Γαληνό, αν περιοριζόμασταν

απλώς στη διάγνωση μιας ψυχικής διαταραχής. Ο Περγαμηνός γιατρός ήταν και φιλόσοφος και μας δίνει ένα ηθικό ιδεώδες για το πως πρέπει να ζούμε. Η απληστία, η φιλαργυρία και ό,τι γίνεται σε υπερβολικό βαθμό, μας κάνουν δυστυχισμένους (περίλυπους). Μας δίνει τις λύσεις για μια ήρεμη και ευτυχισμένη ζωή: αυτάρκεια, αυτοέλεγχος και επιμελημένη εκπαίδευση.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### Α. Πηγές

Αριστοτέλης, *Aristotelis Opera ex recensione* I. Bekkeri, editit Academia Regia Borussica, accedunt Fragmenta, Scholia, *Index Aristotelicus*, Vol. I-V (Vol. quantum, Index Aristotelicus, editit H. Bonitz). Edition altera quam curavit O. Gigon, Berolini, Apud W. de Gruyter et Socios, 1960-1961 [= Vol. I-IV (1831-1836<sup>1</sup>), Vol. V (1870<sup>1</sup>)].

---, *Περί ψυχῆς*, μτφρ. Ι.Χ. Χριστοδούλου, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2000.

---, *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλία Α'-Δ', μτφρ. Δημήτριος Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2006.

---, *Ηθικά Μεγάλα*, μτφρ. Βασίλειος Μπετσάκος, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2010.

Claudii Galeni, *Opera Omnia*, Tomi I-XXII, Editionem Curavit C. G. Kühn, Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Leipzig, 1821, Rept. 1964, Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

Γαληνός, *Περί του Ίπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων Α'-Γ'*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2010.

---, *Περί του Ίπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων Δ'-ς'*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2010.

---, *Περί του Ίπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων Ζ'-Θ'*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, 2010.

---, *Περί νεύρων ανατομῆς, Περί τοῦ τῆς ὀσφρήσεως ὄργανου, Περί μήτρας ανατομῆς, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἰδίων παθῶν, Περί διαγνώσεως καί θεραπείας τῶν*

ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ ἀμαρτημάτων, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2012.

---, Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν, Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας, Ὅτι ὁ ἄριστος, ἰατρός καὶ φιλόσοφος, Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις, Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐμπειρίας, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην στοιχείων Α', Β', εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000.

---, Περὶ φυσικῶν δυνάμεων, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2002.

Γαληνός, Περὶ κράσεων, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000.

---, Περὶ κράσεων, μτφρ. Κωνσταντίνος Λαμέρας, Αθήνα, Εκδόσεις Πάπυρος, 1975.

---, Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων, Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων πρὸς Εὐγενιανόν, Τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1999.

---, Περὶ σπέρματος, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2002.

---, Ὑγιεινῶν Α'-Γ', εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000.

---, Ὑγιεινῶν Δ'-ς', εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000.

---, Ὑγιεινά, Α', μτφρ. Δαμιανός Τσεκουράκης, Αθήνα, Εκδόσεις Δαίδαλος (Ι. Ζαχαρόπουλος), 2002.

---, Ὑγιεινά, Β', μτφρ. Δαμιανός Τσεκουράκης, Αθήνα, Εκδόσεις Δαίδαλος (Ι. Ζαχαρόπουλος), 2002.

---, *Περί ἐθῶν, Περί εὐχυμίας και κακοχυμίας, Περί λεπτόνουσας διαίτης, Περί μελαιίνης χολῆς, Περί μελαγχολίας, Περί τοῦ διά τῆς μικρᾶς σφαίρας γυμνασίου, Περί ἀφροδισίων*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2012.

---, *Περί τύπων, Πρὸς τοὺς περὶ τύπων γράψαντας ἢ περὶ περιόδων, Περί πλήθους, Περί τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ῥίγους*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2000.

---, *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς, Τέχνη ἰατρική*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1999.

---, *Περί τοῦ παρ' Ἴπποκράτει κόματος, Περί μαρασμοῦ, Περί τῶν παρά φύσιν ὄγκων, Περί ανωμάλου δυσκρασίας, Περί κνουμένων διαπλάσεως*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2002.

---, *Περί ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις, Περί φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς, Περί πτισάνης, Περί τῆς ἐξ ἐνυπνίων διαγνώσεως, Περί διαφορᾶς νοσημάτων, Περί τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτίων, Περί τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς*, εισαγ., μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 2009.

---, *Για την αποφυγή της λύπης (ἡ πραγματεία περὶ αλυπίας)*, μτφρ. Παρασκευή Κοτζιά - Παναγιώτης Σωτηρούδης. επίμ. Ιωάννης Πολέμης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2016.

---, *Για τῆς ψυχῆς τα πάθη και τα λάθη (περὶ ψυχῆς παθῶν και αμαρτημάτων)*, μτφρ. Ζαφειρίας Παρθένη – Ελευθερίας Ζάγκα, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2018.

---, *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*, Α. Μπάζου (εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ακαδημία Αθηνῶν, 2011.

Γαληνός, *Περί κράσεων – Ἴπποκράτης, Ἄπαντα*, μτφρ. Κωνσταντίνος Λαμέρας, Αθήνα, Εκδόσεις Πάπυρος, 1975.

Επίκτητος, *Ἐγχειρίδιον*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις στιγμῆ, 2010.

---, *Διατριβαί*, εισ. Αγγελική Αγγέλη, πρόλ. Χρήστος Τερέζης, μτφρ. Ι.Σ. Χριστοδούλου, Δ.Ν. Ιωαννίδου, Μ.Γ. Μπίλα, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2018.

Ευριπίδης, *Μήδεια*, μτφρ. Γ. Χειμωνάς, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1990.

Ιπποκράτης, *Περί αέρων υδάτων τόπων*, μτφρ. Δημήτριος Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2000.

---, *Περί φύσιος ανθρώπου*, μτφρ. Δαμιανός Τσεκουράκης, Αθήνα, Εκδόσεις Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, 1996.

Κικέρων, *Περί φιλίας*, μτφρ. Μαρία Κεκροπούλου, Αθήνα, Εκδόσεις Ενάλιος, 1997.

Μάρκος Αυρήλιος, *Τά εις ένατόν*, μτφρ. Γιώργος Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2008.

Πλάτων, *Γοργίας (ή Περί ρητορικῆς)*, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993.

---, *Τίμαιος (ή Περί φύσεως) και Κριτίας (ή Ατλαντικός)*, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1992.

---, *Πολιτεία*, μτφρ. Νικόλαος Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2014.

---, *Φαίδρος*, μτφρ. Παναγιώτης Δοϊκος, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2006.

---, *Φαίδων*, μτφρ. Ιωάννης Πετράκης, Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 2016.

---, *Συμπόσιον*, μτφρ. Ιωάννης Συκουτρής, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος.

Πλούταρχος, *Περί παιδων άγωγής, Παραμυθητικός προς Απολλώνιον, Παραμυθητικός προς ένατουῦ γυναίκα*, μτφρ. Γιώργος Ράπτης, Αθήνα, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2007.



Πλούταρχος, *Εἰ διδακτόν ἢ ἀρετή, Περί ἠθικῆς ἀρετῆς, Περί ἀοργησίας, Περί εὐθυμίας*, μτφρ. Φιλολογική ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1995.

Σενέκας, *Περί της πνευματικῆς γαλήνης. De tranquillitate animi*, μτφρ. Νίκος Πετρόχειλος, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2005.

## **B. Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία**

Ackerknecht, E.H., *Ιστορία της Ιατρικής*, μτφρ. Β. Πασχάλης - Γ. Ηλιάδης - Β. Καρατζούλης, Αθήνα, Εκδόσεις Μαραθιά, 1992.

Goleman, D., *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019.

Eco, U - Fedriga, R., *Η ιστορία της φιλοσοφίας*, τομ. 2, μτφρ. Μάρα Ασπιώτη, Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο, 2018.

Ευστρατιάδης, Ε., «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ Βλατέων (Τσαούς - Μοναστήρι) ἀποκειμένων κωδίκων», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 2, (1918), σσ. 97-107, 224-37, 274-83, 326-30, 386-404, 437-43, 473-75, 503-07, 708-17, 3 (1919), σσ. 29-45, 74-91, 137-50.

Ηλιόπουλος, Γ.Ζ. – Πουλᾶς, Κ. – Πατρινός, Γ.Π. - Καμπούρης Μ.Ε., «Η εξέλιξη της αρχαιοελληνικῆς Ιατρικῆς ὡς επιστήμης και ὡς λειτουργήματος – Μία ἔρευνα των πηγῶν», *Αρχεῖα Ἑλληνικῆς Ιατρικῆς*, 30 (5), (2013), σσ. 619 – 626.

Ιεροδιακόνου, Χ.Σ., (*ἑξὶ θέματα στον Ἀριστοτέλη ἀπὸ ψυχολογικῆς σκοπιᾶς (ναρκισσισμός – δίκαιον - ὕπνος και ὄνειρα - το προς ημᾶς - χρόνος - Ἀριστοτέλης και Ζήνων*), Αθήνα, Εκδόσεις Βήτα, 2015.

Ιωσήφ, Δ., «Ψυχῆς φάρμακα και ψυχῆς ἰατρεία: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ἑλληνορωμαϊκῆ ἀρχαιότητα», *Μνήμων*, 34, (2015), σσ. 161-187.

Κακαβελάκη, Α., *Η έννοια του πνεύματος κατά την αρχαία και τη βυζαντινή περίοδο, μελέτη της αρχαίας και της βυζαντινής φιλοσοφίας και ιατρικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2018.

Καραμπατζάκη, Ε., «Στωϊκές επιδράσεις στην Ιατροφιλοσοφική σκέψη του Γαληνού», στο Κ.Ι. Boudouris, (ed), *Philosophy and Medicine*, vol. 1. Αθήνα, εκδόσεις Ιωνία, 1998, σσ. 90-110.

Καραμπερόπουλος, Δ., *Γαληνού άπαντα. Οι τίτλοι των έργων κατά τόμους και ευρετήριο των τίτλων. Σύμφωνα με την έκδοση του C.G. Kühn τόμοι 1-9, Λειψία 1821-1830*», Αθήνα, Εκδόσεις Σταμούλης, 1998.

Καραπέτσας, Α.- Μανδράκης, Π., «Πως αποτυπώνονται η άνοια και τα συναφή της νοσήματα σε κείμενα από το 1555 π.Χ. μέχρι τον 7<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα: Η περίπτωση του Γαληνού και του Παύλου Αιγινήτη», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 56 (1), (2019), σσ. 16-31.

Κοτζιά, Π. – Σωτηρούδης, Π., «Γαληνού Περί άλυπίας», *Ελληνικά*, 60 (2010), σσ. 63-148.

Κούρφαλη, Χ., *Η άσκηση ως τέχνη του βίου στη στωϊκή φιλοσοφία*, δ.δ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2010.

Κουσουλάκος, Γ., «Μεσότης και μέτρον έν τή έλληνική διανοήσει. Μετ' έξαιρέσεως τής περι μεσότητος διδασκαλίας τοῦ Άριστοτέλους», *Ξένιον*, Athen – Freiburg / Br. – Köln, Ch. Katsikalis Verlag, (1973), σσ. 203-265.

Crick, F., *Μια εκπληκτική υπόθεση (η επιστημονική αναζήτηση της ψυχής)*, μτφρ. Κ. Κορφιάτης - Δρ. Νικολινάκος, - Γ. Μαλάμης, Αθήνα, Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1997.

Λάντερι Λόρα, Ζ., *Ιστορία της Φρενολογίας*, μτφρ. Κώστας Πόταγας, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας, 1999.

Long, A.A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Στυλιανός Δημόπουλος, Αθήνα, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., 2012.

Meyer-Steineg, Th., *Μια μέρα του Γαληνού*, μτφρ. Αιμίλιος Δ. Μαυρουδής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις University studio press, 2000.

Μπαλογιάννης, Σ.Ι., «Η Νευρολογία των Ελληνιστικών χρόνων: Η εναρμόνισις της φιλοσοφίας μετά της Επιστήμης», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 42 (1), (2005), σσ. 1-30.

---, «Ο εγκέφαλος ως μέσον εκφράσεως της ψυχής κατά τον Γαληνό», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 43 (1), (2006), σσ. 1-16.

---, «Ο Γαληνός ως νευροεπιστήμων και νευροφιλόσοφος», *Αρχείο Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 53, (2016), σσ. 1-14.

Bormann, K., *Πλάτων*, μτφρ. Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, Αθήνα, Εκδόσεις Ινστιτούτου του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 2006.

Μωραΐτου, Δ., *Τέχνη αλυπίας. Ο σοφιστής Αντιφών και η ψυχολογία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2016.

Dodds, E.R., *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1996.

Nussbaum, M., *Έρωτος Γνώση. Δοκίμια για τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία*, μτφρ. Γιώργου Λαμπράκη, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκης, 2015.

---, *Η θεραπεία της επιθυμίας. Θεωρία και πράξη της ελληνιστικής ηθικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Γιάννης Αβραμίδης – Μυρτώ Πανταζή, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 1994.

Παναγής, Γ. και Δαφέρμος, Μ., «Ψυχή, νους και εγκέφαλος: μία ιστορική αναδρομή στη μελέτη των μεταξύ τους σχέσεων», *Hellenic Journal of Psychology*, 5, (2008), pp. 324-366.

Παπαβραμίδου, Ν., *Η έννοια του «ψυχισμού» και της «ψυχικής νόσου» στα Ιπποκρατικά, Αριστοτελικά και Γαληνικά κείμενα*, δ.δ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2005.

Πέτσιος, Κ.Θ., «Φιλοσοφική Έννοιολογία και Ίατρική Σκέψη στο Βυζάντιο», στο: Μαργαρίτα Τζαφλίδου – Κωνσταντίνος Ι. Σουέρεφ (έπιμ.), *Υγεία – Νόσος – Ίαση. Από την Αρχαιότητα στον 20<sup>ο</sup> αιώνα*. Πρακτικά Έκδηλώσεων στο Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Ίωαννίνων (Ίωάννινα, 2017), Ίωάννινα, Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων, 2017, σσ. 55-78.

Πέτσιος, Κ.Θ., - Βαρτζιώτη, Ο., «Το φιλοσοφικό έργο του Ίωάννη Κωτούνιου (1572-1657) και τα Commentarii Lucidissimi in tres Aristotelis Libros de Anima [...] 1657», *Κάτοπτρον νεοελληνικής φιλοσοφίας*, 3, (2016), σσ. 46-100.

Πολέμης, Ι., «Διορθωτικά στο Περί Αλυπίας του Γαληνού», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 43, (2011), σσ. 372-378.

Πρωτόπαππα – Μαρνέλη, Μ., «Τα πάθη της ψυχής κατά τους στωικούς και τον Γαληνό», *Δωδώνη*, 3 (37), (2014-2015), σσ. 89-105.

Sellars, J., *Η τέχνη των στωικών. Ένας διαφωτιστικός οδηγός για τον ρόλο του στωικισμού στη σύγχρονη ζωή*, μτφρ. Ελένη Τουλούπη, Αθήνα, Εκδόσεις Διόπτρα, 2019,

Suber, P., *Οι σκεπτικοί*, μτφρ. Γιάννης Αβραμίδης Στυλιανός Δημόπουλος Δήμητρα Τσιτσικλή, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Θύραθεν, 2003.

Tarrant, H., «The proximity of philosophy and medicine in the age of Galen», στο K.J. Boudouris, (ed), *Philosophy and Medicine*, vol. II, Αθήνα, εκδόσεις Ιωνία, 1998, σσ. 231-240.

Τζώγα, Β., «Ότι ή ψυχή οὐκ ἔστι κρᾶσις ὡς ὑπέθετο Γαληνός» - Μία ανέκδοτη πραγματεία τοῦ ἰατροφιλόσοφου Νικολάου Κεραμέως κατά τον κώδικα Atheniensis 1172, *Κάτοπτρον νεοελληνικῆς φιλοσοφίας*, 3, (2016), σσ. 239 - 272.

Thomson, R.P. - Upshur, R.E.G., *Φιλοσοφία της Ιατρικής – Μία εισαγωγή*, μτφρ. Γιώργος Μαραγκός, Ηράκλειο, Πανεπιστημικές εκδόσεις Κρήτης, 2018.

Χαραλαμπίδης, Γ., *Ο Όρκος του Ιπποκράτη (Η άγνωστη φιλοσοφία της Ιατρικής)*, Αθήνα, Εκδόσεις Οσελότος, 2017.

Χρόνης, Ν., «Η εμπειρική ιατρική και η διαμάχη περί το γνωσιολογικόν πρόβλημα», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών*, 27, (1979-1980), σσ. 400-435.

Alberti, A.-Sharples, R.S., *Aspasius: the earliest extant commentary on Aristotle's ethics*, Berlin, De Gruiter, 1999.

Athanasopoulou, I.M. – Kousoulis, A.A – Poulakou-Rebelakou, E., «How to cope with disaster loss and mourning: Galen's paper which was lost for centuries», *Vesalius*, 17 (2), (2011), pp. 99-101.

Barns, J., «An introduction to Aspasius», στο Alberti, A.-Sharples, R.S. (ed), *Aspasius: the earliest extant commentary on Aristotle's ethics*, Berlin, De Gruiter, Berlin, De Gruiter, 1999, pp. 1-50.

Callueng, C. – Oakland, T., «If you do not know the child's you do not know the child», *Estudos de Psicologia campinas*, 31 (1), (2014), pp. 3-13.

Coker, A., «Galen and the language of Old Comedy: Glimpses of a lost treatise at Ind», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλμπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 63-90.

Coxe, J.R., *Writings of Hippokrates and Galen*, Philadelphia, Lindsey and Blakiston, 1846.

Davies, D., «Character Traits», στο: P.N. Singer, (ed), *Psychological writings: Avoiding Distress, Character Traits, The Diagnosis and treatment of the Affection and Errors Peculiar to Each Person's Soul, The Capacities of the Soul Depend on the Mixtures of the Body*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, pp. 109-201.

---, «Some quotations from Galen's *de indolentia*», στο C.K. Rothschild – T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, Heidelberg, Mohr Siebek, 2014, pp. 57-64.

Debru, A., «Galen's approach to anatomy and the soul», *History of medicine*, 2 (2), (2015), pp. 127-131.

Donini, P., «Psychology», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 184-209.

Fitzgerald, J.T., «Galen and the Treatise on Grief», *Skriflig*, 50 (2), (2016), pp. 1-7.

Flaskerud, J., «Temperament and personality: from Galen to DSM 5», *Issues in mental health nursing*, 33, (2012), pp. 631-634.

Flemming, R., «Galen and the plague», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 219-244.

Garofalo, I., «Congetture inedite», *Galenos*, 2, (2008), 137-8.

Garofalo, I., - Lami, A., *Galeno, L'anima e il dolore, de indolentia de propriis placitis, a cura di Ivan Garofalo e Alessandro Lami*, Milano, BUR Biblioteca Univ. Rizzoli, 2012.

Gill, C., «Galen's Περὶ Ἀλυπίας as Philosophical Therapy: How Coherent is it», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 135-154.

Hankin, B.L., «Personality and depressive symptoms: stress generation and cognitive vulnerabilities to depression in a prospective daily diary study», *Journal of social and clinical Psychology*, 29 (4), (2010), pp. 369-401.

Hankinson, R.J., «Galen and the Sceptics (and the Epicureans) on the Unavoidability of Distress», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλνπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 155-179.

---, *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008.

---, «The man and his work», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 1-33.

---, «Philosophy of nature», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 210-241.

Inwood, B., *Oxford studies in ancient Philosophy*, vol. 47, Oxford, Oxford University press, 2015.

Jouanna, J., *Greek Medicine from Medicine from Ippokrates to Galen: Selected Papers*, Boston, Brill, 2012.

Kagan, J., *Galen's Prophecy – Temperature in Human Nature*, London, Free Association Books London, 1994.

Kaufman, D.H., «Galen and the therapy of distress and the limits of emotional therapy», στο: B. Inwood (ed), *Oxford studies in ancient Philosophy*, Oxford, Oxford University press, 2015, pp. 275-296.

Kudlien, F., «Galen's religious belief», στο V. Nutton (ed), *Gallen: Problems and prospects. A collection of papers submitted at the 1979 Cambridge conference*, London, The welcome institute for the history of medicine, 1981, pp. 117-130.

Lester, D., «Galen's four temperaments and four-factor theories of personality: A comment on "Toward a four-factor theories of temperament and/or personality"», *Journal of personality assessment*, 54 (1&2), (1009), pp. 423-426.

Lloyd, G.R.E, «Galen and the contemporaries», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 34-48.

Nutton, V., «Avoiding distress. Introduction», στο: P.N. Singer, (ed), *Psychological writings: Avoiding Distress, Character Traits, The Diagnosis and treatment of the Affection and Errors Peculiar to Each Person's Soul, The Capacities of the Soul Depend on the Mixtures of the Body*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, pp. 45-106.

---, «The fortune of Galen», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 355-390.

---, *Gallen: Problems and prospects. A collection of papers submitted at the 1979 Cambridge conference*, London, The welcome institute for the history of medicine, 1981.

Overholt, M.S., *The practice of ἀσκησις in Galen's avoiding distress*, dissertation, University of Iowa, 2016.

Petit, C. (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019.

---, «Death, Posterity, and the Vulnerable Self: Galen's Περὶ Ἀλυπίας in the Context of His Late Writings» στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 41-62.

Pietrobelli, A., «Arabic Περὶ ἀλυπίας: Did al-Kindi and Razi read Galen?» στο: C. Petit, (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 265-284.



Rothschild, C.K., - Thompson, T.W. (ed.), *Galen's de indolentia*, Heidelberg, Mohr Siebek, 2014.

---, «Introduction (with illustration of Vlatadon 14)» στο C.K. Rothschild, - T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, Heidelberg, Mohr Siebek, 2014, pp. 3-20.

Rosen, R.M, «Philology and the rhetoric of catastrophe in Galen's de indolentia», στο C.K. Rothschild, - T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, Heidelberg, Mohr Siebek, 2014, pp. 159-174.

Singer, P.N., *Psychological writings: Avoiding Distress, Character Traits, The Diagnosis and treatment of the Affection and Errors Peculiar to Each Person's Soul, The Capacities of the Soul Depend on the Mixtures of the Body*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

---, «A New Distress: Galen's Ethics in Περί Άλυπίας and Beyond», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, Boston, E.J. Brill, 2019 pp. 180-198.

---, «New Light and Old Texts: Galen on His Own Books», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περί Άλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 91-132

---, «Galen's pathological soul: Diagnosis and therapy in ethical and medical texts and contexts», στο C. Thumiger – P. Singer (ed), *Mental illness in ancient medicine*, Boston, Brill, 2018, pp. 382-420.

Stelmack, R.M.-Stalikas, A., «Galen and the humour theory of temperament», *Personality and individual differences*, 12 (3), (1991), pp. 255-263,

Tatalovic Vorkapic, S., «Electrophysiological differences in sanguine, choleric, phlegmatic and melancholic», *The Romanian journal for psychology, psychotherapy and neuroscience*, 1 (2), (2011), pp. 1-30.

Thumiger, C. – Singer, P.N., *Mental illness in ancient medicine*, Boston, Brill, 2018.

Tieleman, T., «Wisdom and Emotion: Galen's Philosophical Position in Avoiding Distress», στο: C. Petit (ed.), *Galen's Treatise Περὶ Ἀλυπίας (De indolentia) in Context: A Tale of Resilience*, Boston, E.J. Brill, 2019, pp. 199-218.

---, «Methodology», στο: R.J., Hankinson (ed), *The Cambridge companion to Galen*, Cambridge, Cambridge University press, 2008, pp. 49-65.

Tucci, P.L., «Galen's storeroom, Rome's libraries, and the fire of A.D. 192», *Journal of Roman Archaeology*, 21 (1), (2008), pp. 133-148.

Xenofonthos, S., «Psychotherapy and Moralising rhetoric in Galen's newly discovered avoiding distress (Peri Alypias)» *Medical History*, 58 (4), (2014), pp. 585-603.

Wright, R., «Possessions, distress, and the problem of emotions: *de indolentia* and the gospel of Luke in juxtaposition» στο C.K. Rothschild, - T.W. Thompson (ed.), *Galen's de indolentia*, Heidelberg, Mohr Siebek, 2014, pp. 251-273.

## Summary

The aim of this present project constitutes the investigation of the meanings of «ethics» and «nature» in the treatise of Galen with the title *Avoiding Distress* that was found out in the Monastery of Vlatadon in Thessaloniki. It is about a book of practical-ethical philosophy, with aims the achievement of controlling of feelings and thereafter of the situation of the distress, a book that constitutes the basic subject area of the present dissertation. The therapy is recommended in «practice» that includes four stages: The visualization of the future misfortunes, the production that is the preparation for the performance, the training of mind and the care of yourself that is the care of the soul.

The project consists of one introduction (p. 8-p. 19) and two units. In the first unit (p. 20-56) the meanings of lype and distress are analyzed and the ones of imitation of μεγαλοψυχία (magnanimity) and the concept of good as well. Afterwards the somazization of the therapeutic method of the psyche is attempted and the elements of the somalization of the psyche are summarized. In the second unit (p. 57-p. 97) conceptual definitions of the meaning of nature are approached and the passions of psyche are sorted, the theory of temperaments is developed and finally the role of heredity is listed.

The thesis is completed with the Conclusions, where it is attempted to demonstrate the value of the therapeutic method of Galen.